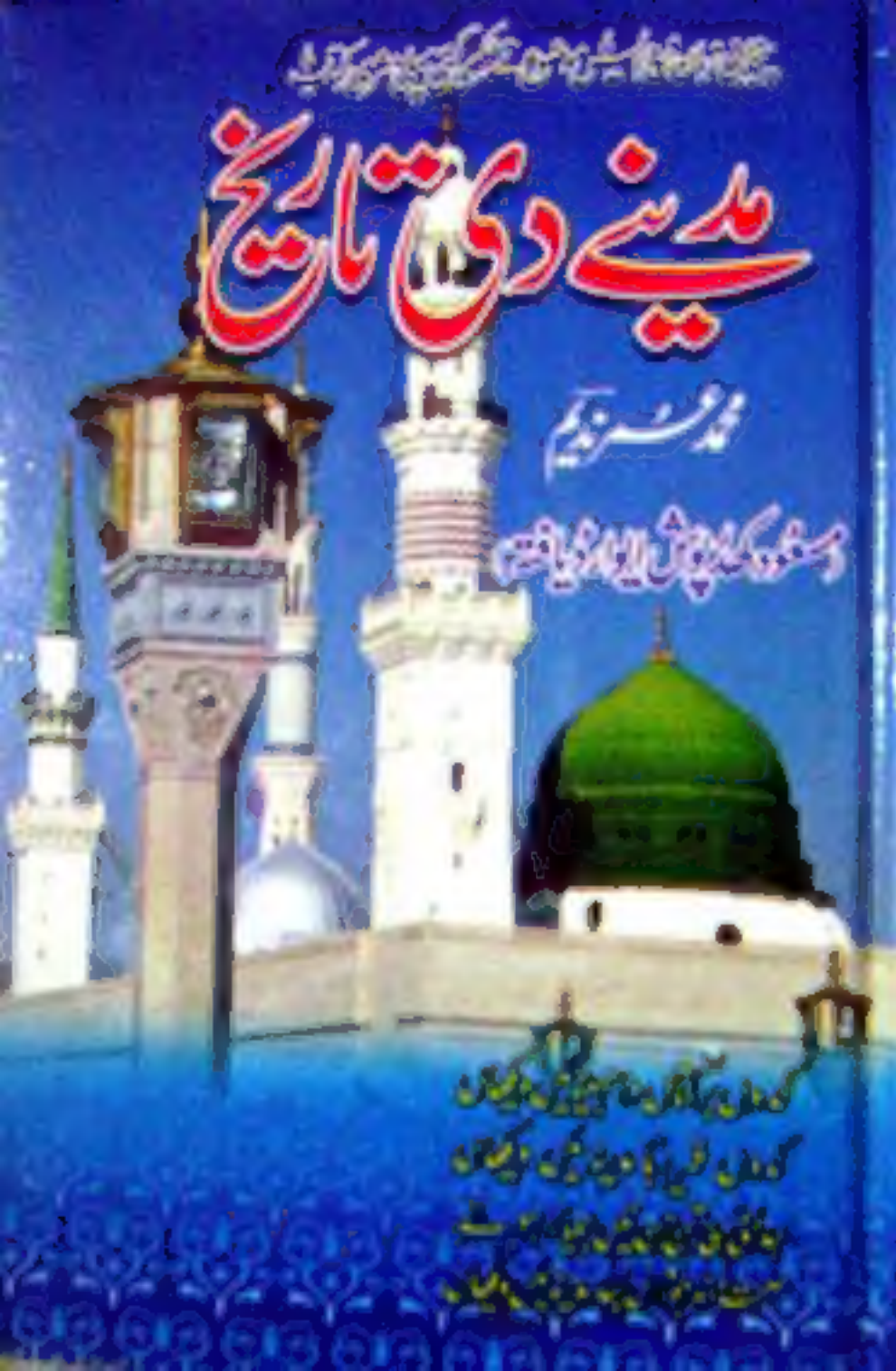

پیش کشی: مولانا محمد رفیع رحمانی

مدینے دی تاریخ

محمد سرور

مولانا محمد رفیع رحمانی

کتاب کی نگارش: مولانا محمد رفیع رحمانی
کتاب کی تصویق: مولانا محمد رفیع رحمانی
کتاب کی اشاعت: مولانا محمد رفیع رحمانی
کتاب کی اشاعت: مولانا محمد رفیع رحمانی

پیسے دی تاریخ

(۲۲۰۰ قبل مسیح توں لگ کے ہن تیکر دے واقعات)

محمد سرندیم

پنجابی زبان وچ ایسے موضوع تے لکھی گئی پہلی نثری کتاب
(مسعود کھڑپوش ایوارڈ یافتہ)

چھپواک: بزمِ فقیر پبلیکیشنز

125/3-B2، ٹاؤن شپ، لاہور، پاکستان

HISTORY OF MADINA

By: Muhammad Umar Nadim

Price: Pak Rs.150.00, U.S. \$10.00, U.K.£ 5.00

First Edition: Feb 2008.

Publisher: Bazm-e-Faqir, Pakistan

125/3-B2, Township Lahore.

Phone: 092-042-5150271

Cell: 0322-8078863, 0300-9485536.

اُس پاک تے بھاگاں والی زمین دی دھوڑ دے ناں
جہڑی سرکارِ دو عالم ﷺ دے قدم مبارک چمندی رہی
تے ہن

مصطفیٰ کریم ﷺ دے عاشقاں دیاں اکھاں واسر مہ اے

مُل: 150 روپے
پہلی وار: فروری 2008ء

ہرم فقیر پاکستان بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوماں دی یاد دہی
قائم ہون والا علمی ادبی تے ثقافتی ادارہ اے۔ اسیں اپنیاں علمی
ادبی تے ثقافتی سرگرمیاں ہماری رکھن لئی محکمہ اطلاعات تے ثقافت
حکومت پنجاب دے مالی مل ورتن لئی شکر گزار آں۔ (ادارہ)

فہرست

45	مسجد نبوی کریم ﷺ اور دعا
46	مدینہ طیبہ حضور انور ﷺ سے ملی
57	بادشاہوں کی اسلامی دعوت
58	مدینہ منورہ کو حج مہاجرین دے کیلئے
59	مدینہ منورہ سے یہودی کے لوہاں کا انجام
61	مکہ کے اسباب منہ
64	مدینہ منورہ طائف کے باشندوں سے دوری
65	مدینہ منورہ ماسکی دوری
67	مدینہ منورہ حضرت عبداللہ بن قریب سے دوری
68	مدینہ منورہ عباسیوں سے دوری
77	مدینہ منورہ عثمانی دوری
79	مدینہ منورہ سے گھوڑے
79	عمر جا
79	عمر بنیاد
80	عمر ارمی
81	عمر دوم
82	عمر استیلا
82	عمر اہم
83	عمر انیس
84	عمر اہم
84	مدینہ منورہ کی مسجدیں
85	مسجد نبوی
86	مسجد قبا اور دعا
88	مسجد اہم
88	مسجد اہم
90	مسجد حضرت سلیمان قاری
90	مسجد حضرت علی

7	بسم اللہ
8	گلی بات
11	عرب و ایرانی
13	عربوں کی آبادی کی تاریخ
13	عربوں کی علاقہ آکا
14	علاقہ انجریہ
15	عربوں کی اسرائیل کی آبادی
18	عربوں کی اسرائیل کی آبادی
19	عربوں کی اوس سے غزیرہ کی آبادی
19	اوس سے غزیرہ کی آبادی
19	اوس کی قبیلہ کے حالات
19	اوس کی قبیلہ کے ڈاکو خانہ
20	اوس کی قبیلہ کے دکن کی قبا
20	غزیرہ کی قبیلہ کے ڈاکو خانہ
21	غزیرہ کی قبیلہ کے دکن کی قبا
21	اوس سے غزیرہ کے حالات سے جنگ
28	عرب و ایرانی و اہل عرب
28	عربوں کے گلی سے قلعے
30	عربوں کی اسلام
34	عربوں کی حضرت سرور کو نبی کی آبادی
35	مسجد قبا کی تعمیر سے لوہی تعمیر
37	مسجد نبوی کی تعمیر سے لوہی تعمیر
39	مکہ کے اونچے مقامات کی چارہ
41	عرب و ایرانی مدینہ طیبہ
43	مدینہ طیبہ سے ماں
45	مدینہ طیبہ سے ماں سے پانی

بسم اللہ

ساری کائنات دی دھرتی دا امام مدینے پاک دی سوتلی تے پاک زمین ایں تے
ساری زمین واقفہ کئے دی مقدس دھرتی اے۔ اوہوای زندگی دے لمحے زندگی دا نچوڑ سن
ہوے اوس پاک دھرتی تے گزارے تے ہجوے غیر ان شاء اللہ تعالیٰ اوس کراماں والی
سر زمین آئے گزاراں گے۔

محمد عظیم ہوریں جوے کھئے علوم تے کراماں والے جی نہیں۔ اوہناں ایہہ مقدس
کارنامہ چہ کھاچہ پہلوں پورا کر لیا سی۔ میرے دلوں چھوٹی وچ سستی ہوئی۔ جہدے
کارن سینوں بیماری دی سزا جھگٹی پئی۔ غیر میں رب کولوں سحانی تنگ کے وعدہ کیتا کہ میں
فرن بھرن جگا ہواں تے فوراً "مدینے دی تاریخ" چھاپ کے مدینے دے شیدایاں
تیک اپڑاواں گا۔ میرے سولانے میرے تے کرم کیتا تے میں اٹھ کھلوتا۔ لہذا ایس
درجے سیرک پاک دے حوالے نال اک منظوم کتاب "آخری نبی" تے ڈو جی "مدینے
دی تاریخ" تھائی سدا وچ پیش کر رہیاں۔

محمد عظیم ہوریں جنگی محنت تے عرق ریزی نال کم کیتا اے۔ آس اے پئی سارے
پڑھن دالیاں نوں ایہہ کتاب اپنے موضوع تے کم دے حوالے نال دل لوں لگے گی۔ کتاب
دے پرف پڑھن وچ دیکھو کجے مسلمان تے مصباح لے میری مدد کیتی۔ دعا کرتا رب تعالیٰ
میںوں تے ایہناں دھنیاں نوں کے تے مدینے شریف دی زیارت کروان (آمین)

تھاڈیاں دعاواں دا چاہیوان

محمد جنید اکرم

سیکرٹری

بزم تعمیر پاکستان

۱۲ فروری ۲۰۰۸ء

90 سیدنا حضرت ابوبکر صدیق

91 سیدنا حضرت عمر

91 سیدنا عقیق

92 سیدنا نبی

92 سیدنا حضرت عمر فاروق دے دور وچ

93 سیدنا حضرت سیدنا عثمان غنی دے دور وچ

94 سیدنا نبی دینور بن عبدالملک دے دور وچ

95 سیدنا نبی خلیفہ سیدنا انعامی دے دور وچ

96 سیدنا نبی سلطان اشرف کانکھالی دے دور وچ

97 سیدنا نبی سلطان عبدالجید مثالی دے دور وچ

98 سیدنا نبی سوری دے دور وچ

100 سیدنا نبی دے دور

102 سیدنا نبی دے دور

105 سیدنا عقیق

105 سیدنا عقیق

106 سیدنا حضرت ابو ذر

107 سیدنا شہنا

108 سیدنا شہنا

109 سیدنا شہنا

111 سوناں دیاں دواں دے دور

112 مدینے شریف دے پاک حجاز

112 جنت البقی

116 اموی دور وچ جنت البقی وچ اضافہ

115 سوری دور وچ جنت البقی وچ اضافہ

116 حضرت عمر کو تین وار مدینہ پاک

122 مدینے شریف دے قاضی

124 مدینے پاک دے تاج

127 حوالہ جات

گل بات

اسد بن کرب شاہ حج وافر یثرب والیاں دی نکوار دانشناہ بن کے موت دے۔ رات
وچ چلا گیا تے پھر واپس لین لئی اسد بن کرن حضرت محبوب کا نکات دے جن توں تقریباً
ست سو سال پہلاں چندوں یثرب دی اسٹ نال اسٹ دھان دارادہ لے کے یثرب ول آیا
تدوں یثرب دارنیں عمرو بن طلحہ۔ عمرو بن طلحہ نے یہودی عالماں واجتہا شاہ دی ملاقات
واسطے شہروں باہر گھلیا۔ یہودی عالماں تورات دے حوالے نال ایہ دن دی کوشش کیتی عن
ایہ تھاں بڑی پاک تے بڑی بھاگاں والی اے۔ اچھے اللہ تعالیٰ دے آخری رسول
حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ ہجرت کر کے آن گے۔ اس تھاں آتے حملہ کرن دارادہ تھل دے
نہیں تے ذیل ذخوار ہو دے گا۔

اسد بن کرب نے ایہ شہیا تے اوہدے دل دی دنیا عجیب ہندی گئی۔ اوہنے
یثرب آتے حملہ کرن دارادہ ترک کر دتے دن دیکھیاں ای محبوب کا نکات توں دل
دے جیٹاتے آپ کوں دیکھن دا چاہ اوہدے اندر جنون دی حد توں دی اکا نہ تھو گیا۔
اوہنے اچھے اک ٹل بٹوایا جس دی حفاظت لئی اک یہودی عالم مقرر کیا تے نالے اک
خط دی لکھیا ہجو اشعراں وچ سی۔ اس خط دا ترجمہ کچھ ایہ اے۔

”میں بڑے غلوں تے ہزاراں شوق نال گواہی دیاں عن
حضرت محمد ﷺ اللہ تعالیٰ دے آخری رسول نیں۔ بے میری عمر
نے وفا کیتی میں آپ دے آکن تک بے زندہ رہیا تے میں آپ دا
تنگی جان دارن والا تے آپ دا انصار بن گاتے آپ دیاں
دشمناء دی کچی مروڑن لئی آپ دیاں دشمناء نال جنگ کراں گا
تے آپ دے دل توں ہرغم دور کرن دی کوشش کراں گا۔“

ایہ اوہ تاریخی واقعہ اے جس نے میرے دل تے میرے دماغ آتے قبضہ کر لیا۔
سرکار مدینہ دی محبت نے ہجو دے ہما ہز بادلے تے میں اپنے دس وچ نہ رہیا۔ ہجو دی
بلدی ہوئی اس آگ نے اپنا تم وکھایا تے ایج اوں سوہنے دے اوں سوہنے شہر دی تاریخ
نکھن دا آغاز ہو گیا۔ تاریخ شروع کرن توں پہلاں مینوں اکا علم نہیں سی کہ مدینہ پاک
دی تاریخ کیا اے؟

بس ایہدے کسے پیاریاں لگا ہواں دا ای فیض سی عنی نیچے ہوئے علم دے بوہے
لکھدے چلے گئے۔ حوالیاں لئی کتاباں دے دھیر لگ گئے۔ خصوصاً حضرت علیؓ دی لکھا دی سی
نہیں تے کچھ مدینہ پاک دی گل تے کچھ میں ہتھوں سکھیاں۔ دو مہینیاں دیاں صرف
راتاں دا کچھ تھکھا ہویا دیا لکھیا تے میں لکھدا چلا گیا۔ جویں جویں میں لکھدا گیا میری
انداز لئی آگ ہوو وودھ دی گئی۔ سرکار مدینہ دے ہجو دی لذت وصال دی حد تک اپڑی تے
جاچا عرب قبیلے بنو نضہ کے اپنے اپنے فخرے لے کے میرے کول کھلتے ہوں۔ ایج
جاچا جویں دماغ دی سطح آتے دیوے مل گئے ہوں۔ میں اس قابل نہیں ساں جتنی میرے
آتے اکرام تے انعام دی ہارش وین لگ پئی۔ سرکار دے وصل دی خوشبو میری نس نس وچ
ساگئی۔ نکھن دیکھیاں لکھدا سی جویں رات بڑی کچی ہو گئی ہووے۔ پو پھن تک لکھدیاں
لکھدیاں جمال اے بے میری اکھ ہماری ہوئی ہووے۔ جاچا اسی کوئی سوہنے ہتھ سہارا
دے رہے ہوں۔ آجے نکھن لکھدا سی تے مسعود کھد ہارش ٹرسٹ ولوں مسودہ منگیا گیا
جس دے انت وچ مینوں ایوارڈ لئی مہیا گیا۔

میرے لئی ایہ بھاگاں والی گل اے کہ میرے ورگے کچے دی قسمت وچ مدینہ
شریف دی تاریخ نکھن دا اعزاز سی۔ میں اللہ تعالیٰ دا شکر ادا کرتاں جس نے میرے دماغ
نوں کھولیا۔ سرکار مدینہ دی اس محبت تے نظر کرم دا شکر یہ جس دے پاروں ایہ سعادت
میرے بھاگ وچ لکھی گئی اے۔ حضور حسینؓ دا شکر یہ جس نے میرے دلے ہوئے ول
میری نیچھی ہوئی روح تے میرے جھکے ہوئے ذہن نوں اکھیاں کر کے مینوں سوچاں دی

یشرب و ابانی

یشرب دی پتھرلی زمین نوں آباد کرن واسطہ جس ہستی دے سرتے سجایا ہویا اے۔ اس دے
نسب واسلسہ کجھ ایچ اے

”یشرب بن عقیل بن مہلاکل بن عوض بن مصلح بن لاؤ بن سام
بن حضرت نوح علیہ السلام۔“

کجھ تاریخ لکھن والیاں نے نسب واسلسہ ایچ دی لکھیا اے

”یشرب بن قانیہ بن مہلاکل بن ارم بن عقیل بن عوض بن ارم بن
سام بن حضرت نوح علیہ السلام۔“

کلیں دا آکھن اے یشرب دی پتھر رکھن والا عقیل سی۔

سبیل لکھدے نیں یں یشرب نوں آباد کرن والا یشرب بن قانیہ بن عقیل بن مہلاکل بن عوض
بن مصلح بن لاؤ بن سام اے۔

مسعودی دا خیال اے اس شہروں جس نے آباد کیتا اوہ یشرب بن ہاکلہ بن مہلاکل بن عقیل بن
عوض اے۔

حضرت عبداللہ بن عباس توں روایت اے:

”حضرت نوح دی نبوت دے زمانے وچ جدوں وڈا طوفان آیا
سی تہوں کشتی دے سواراں دی تعداد ۸۰ سی۔ بائبل شہر دے
پیرے جس تھاں تے ایہ لوکی آباد ہوئے اُس تھاں دا ناں سوق
الغمانین مشہور ہو گیا۔ مطلب اے عیسیٰ بندیاں دا بازار۔ ایس
ہستی وچ لگ بھگ بہتر (۷۲) پولیاں بولیاں جاعدیاں سن۔ غیر
اللہ تعالیٰ اوہناں نوں عربی بولن دا قول سکھایا تے اوہ عربی بولن
لگ پئے۔ جسے قیام دے کجھ چرکچوں اوہناں دی تعداد وچ

لکھن گھیری چیں کڈھیا۔ مایاں دا شکر یہ جہاں دی چٹکائی میرے لئی فخر تے مان
جوگ اے۔ یونادادہ دواں شکر یہ۔ جس دا غلوس بکھایا بن کے ہمیشہ میرے آتے
وسدا رہیا نہیں تے ایہ کتاب لکھتا میرے جیسے آکھی بندے لئی جواو کھا کھامی۔ محمد نیں
شکی دی اُس چٹائی دا شکر یہ جو وی کوپے میرے کم آؤندی رہی۔ اوہناں جہاں دا
شکر یہ جہاں حوالے دین لئی کتاباں دتیاں۔ محمد جنید اکرم ہوداں دا پوتا شکر یہ جہاں
میری ہانہہ پڑ کے میری اس محنت نوں پھل دور کرن لئی لکھاں جتن کیجے۔ اس توں علاوہ
جناب رابع رسالہ خوش بخت شہادت حسین شاد غفرین ظفر فیض رسول نبی خلد محمود
قریشی مسعود فیروز ظہیر احمد جموہ بھائی عبدالغفور مبارک محی الدین مرزا عبدالرؤف
ممتاز آصف تے سلطان کمار دی جیسے علم دوستاں تے پیاریاں دا شکر یہ جہاں دا پیار
میرے لئی اک سرمایہ اے۔ صوفی محمد زمان مصوفی تے طارق محمود دا شکر یہ جہاں ہر
موڑ اُتے میرا حوصلہ دھایا۔

محمد مرندیم

برقلم وڈا اکھاں چک نمبر 19 سہانہ کھوہ
مضیل لکھوال ضلع منڈی بہاؤ اللہ

یثرب دی آبادی دی تاریخ

ایہ شہر 2200 قبل مسیح تے 1600 قبل مسیح دے وچکارے سن آباد ہو یا سی۔ امام زبیدی لکھدے نیں۔

”یثرب پہلوں اک لگی جی ہستی داناں سی۔“

زین الدین واخلال دے:

”یثرب اس شہر دے بلند دالے حصے دی اک ہستی داناں سی ہجوہ

دعا لکھدیاں ہوئی ہوئی شہر لئی درتن لگ پیا۔“

حضرت یثرب مصری زبان والے اے جس دے معنی کسے گناہ تے ملامت لعن طعن تے کسے جرم وچ ذلیل کرنا دے۔

یثرب وچ عمالقاہ دا آؤنا

سام بن نوح تھار دے وچکارے اوچے نزلے علاقے یمن حضرت موت تے عمان وچ آباد سن۔ عادی اولاد اختلف وچ طسم تے جدیس بنامہ وچ رہندے سن۔ ایہد لاؤ بن ارم بن سام بن نوح دے پترن تے ایہناں دا اک بھرا مطلق بن لاؤ دا قبیلہ تھار تے شام وچ آباد سی۔

عمالقاہ تے بنو جرم پہلاں یمن دے شہر صنعاء وچ رہائش پذیر سن جتھے ٹھکے تے قریہ دی وبا پھیل تے قحط نے زور پھرایا تے ایہد وویں قبیلے پانی تے چارے دی تلاش وچ ہریاں بھریاں علاقیاں نوں لھدے تھارے ول اپڑ گئے۔ ویہناں چوں کجھ مہر یثرب دے مقام تے آکے کوس پئے۔ بنو جرم کسے ول ٹر گئے۔ یثرب آن والے عمالقاہ سن۔ عمالقاہ عرب العارہ وچوں سی۔ ایہناں دے ڈوڈے ڈوڈے 9 قبیلے سن جنہاں دے ناں کجھ انج نیں:

1- عارہ	2- صمو	3- عییل
4- ام	5- ہدئیں	6- طسم

چو کھاسار اودھا ہو گیا تے اوہناں عمرو بن کنعان بن حام نوں اپنا حاکم بن لیا۔ عاد تے عییل ایہناں وچوں ای بن جوہے کہ عوض بن ارم بن سام دے پترن تے عییل دے پتر یثرب نے ای ایہ شہر دسا یا سی۔“

اک ہور روایت اے:

”حضرت نوح دے نال شعی توں اترن والے اسی بندیاں اپنی اپنی رہائش لئی اسی مکان تعمیر کیجے۔ جدوں اوہناں دی نسل وچ خاطر خواہ اودھا ہو یا تے اوہناں بائل و اشہر آباد کیجے۔ انھوں تک کہ اودہ کسری وچ اک لکھ تک اپڑ گئے۔ فیر اوہناں عمرو بن کنعان بن عمار یب بن نمراد بن کوثر بن حام نوں اپنا بادشاہ متھ لیا۔ شروع وچ ایہد نوک سریانی زبان بولندے سن۔ فیر اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں عربی بولن دا ول سکھایا۔ سب توں پہلاں عربی زبان وچ گل بات کرن والے عاد تے عییل سن۔ تے عییل دے ای پتر یثرب نے ایہ شہر آباد کیجے۔“

اک ہور روایت اے:

”حضرت نوح دی نبوت دے زمانے وچ آن والے طوقان توں بچے جس شخص نے سب توں پہلاں یثرب دے مقام تے رہائش اختیار کیجی۔ اُس داناں قانیہ بن مہلاکل بن عییل سی۔ ہجو حضرت نوح بن لاکھ بن متوہ بن عمرو بن یروہ بن مہلاکل بن قان بن انوش بن شیت بن حضرت آدم دی اولاد وچوں سی۔“

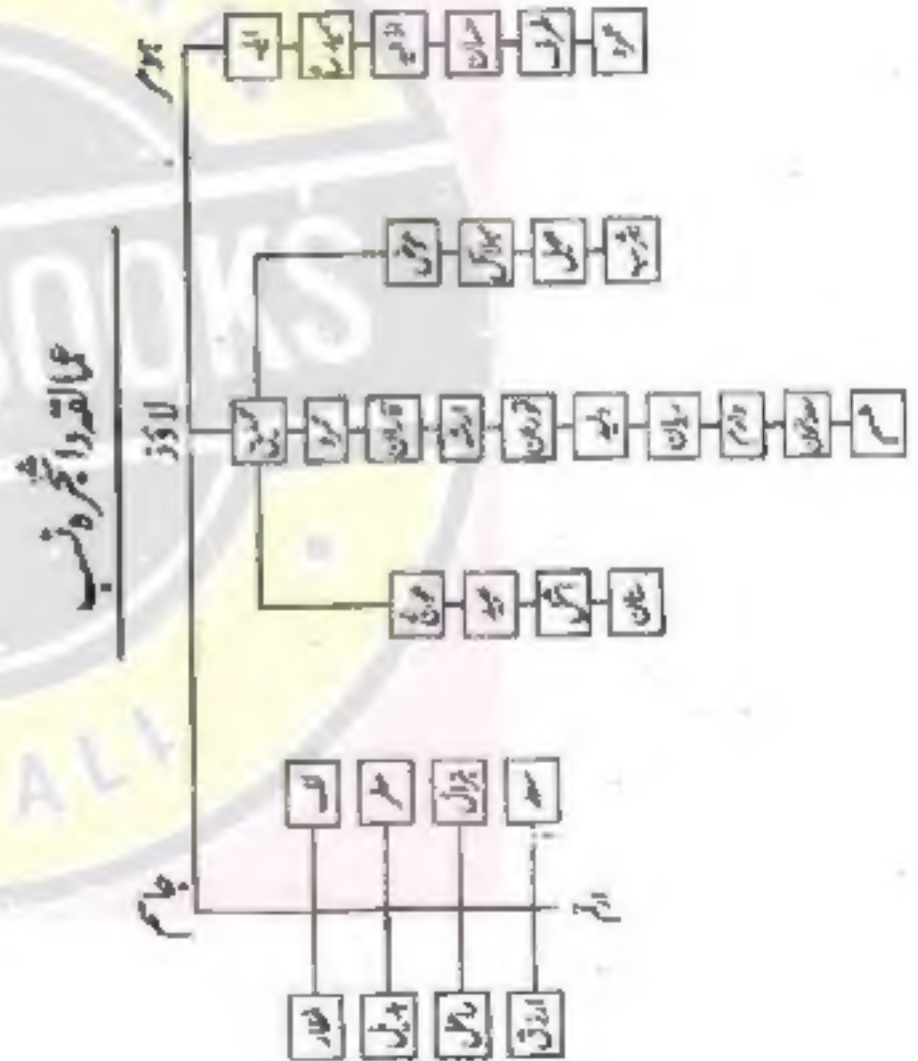
7- جرم

8- عملین

9- دیار

ایہناں قہیلیاں وچوں قسم تے عملین سکے بھرا سن تے لاؤڈ بن سام دے بھرسن۔ اک روایت موجب عمائد اتھے حضرت عیسیٰ روح اللہ دے جن توں تقریباً دو ہزار سال اگے دی آ کے آباد ہوئے سن۔

(عمائد دا شجر نسب)

اودہ فوج نوں خوش آمدید آکھن لئی شہروں باہر آئے۔ بنی اسرائیل نوں جدوں ایہ علم ہوا یعنی لشکریاں الارقم دے سوہنے پھرنوں قتل نہیں کیتا تے اوہناں اپنے لشکر تال کوڑیاں گل گیتی تے دو ٹوک آکھیا۔

”تساں اللہ تعالیٰ دے پاک تے محترم نبی حضرت موسیٰ دے علم دی تافرمائی کیتی اے۔ ایس لئی تہاڈا اچھے ساڈے وچکار رہنا سانوں چنگا نہیں گدرا۔ اسماں تہانوں اچھے نہیں دین دیتاں۔ تھی بچا نہ پٹرب دل لڑ جاوے او تھے جا کے آباد ہو جاوے۔“

ایہ سن کے لشکریاں فیصلہ کیتا کہ اودہ واپسی دا قصد کرن تے بچا نہ پٹرب جتھے اودہ جنگ چھ سنا جا کے آباد ہو جان۔ ایج بنی اسرائیل پٹرب وچ آکے رہن لگ پئے۔ اوہناں دی زندگی عیش تے آرام تال گزرن لگ پئی۔ اچھے اوہناں دا ہی نیگی تے باغبانی دل چوکی توجہ وئی۔ لسیاں چوڑیاں جاگیراں بنائیاں تے ہولی ہولی ڈڈے ڈڈے قلعے تعمیر کر لئے۔ جوہیں جوہیں اوہناں دی خدا دوج وادھا ہوندا گیا اودہ زندگی دے سارے معاملیاں تے حاوی ہو گئے تے عمالہ تھلے لگ کے اکاہدے جلدے مٹ گئے۔

بنی اسرائیل دے قلعے بوقرہ تے بنو نضیر بلعن دوج بنو یہدیل تے اوہناں دے تکی مہر دوج۔ بنو شکر بنو قیاح بنو زورہ بنو ثعلبہ بنو عوف تے بنو معص بنو پٹرب دی زمین تے آبادن۔ اکہ پکی تے پڑی روایت ایہہ دی اے۔

”بنی اسرائیل دے واپس آن والے لشکر دے عمالہاں تورات دوج حضرت سرور کائنات دے ہجرت والے شہریاں نشانیاں پڑھ کے پہلاں حما ڈل سڑ کیتا۔ تورات دوج دسیاں سکھیاں نشانیاں ناں سمجھیاں تے اوتھوں ٹر پئے۔ اوہناں وچوں کجھ نمبر خیر فر گئے پر اوتھے دی تورات والیاں نشانیاں نہیں سن۔ تے

اودہ مجبور ہو کے پٹرب وچ آ گئے۔ اچھے آکے اوہناں ایہہ دل تال سن لیا یعنی ایہہ اودہ تھاں اے جتھے سرکار دو عالم محسن کائنات حضرت محمد ﷺ ہجرت کردوں تشریف لیاون گے۔ اوہناں لئی ایہہ گل بڑی اطمینان بخش سی۔ بنن اودہ اچھے کپے تے پیڑے ہو گئے۔ اوہناں دا ہی نیگی تے پوری توجہ وئی۔ اوہناں دی افرادی قوت دوج خاطر خواہ وادھا ہون لگ پیا تے اوہناں عمالہ جہڑے کہ ڈڈے ڈڈے ہڈ کاٹھ والے تے بڑی سخت طبیعت دے مالک سن توں اپنے قلعے لا لیا۔ عمالہ اپنیاں حقائق تے اپنیاں ہزائیاں دے پاروں ہولی ہولی رے نک گئے۔ بنی اسرائیل نے سفارایاں واکم کرنا شروع کر دتا۔ بنو دلیمن لگ پئے۔ جس دا چکا اوہناں دے خون دوج شافل ہو گیا۔ ایہہ دے تال تال پٹرب وچ اوہناں علم لوں دردھان دل چوکی توجہ وئی۔ اوہناں درسگاہاں بنائیاں تے اودہ پٹرب توں لے کے شام تک دے سارے دا ہی نیگی والیاں علاقیاں تے کل طور تے قابض ہو گئے۔“

یثرب وچ اوس تے خزرج دا آؤنا

اوس تے خزرج دوئسے بھرا بن۔ اوہناں دا نسب نامہ کجھ ایہ ہے۔

"اوس تے خزرج بن حارث بن شعبہ اشعق بن عمرو بن عزیق بن

حارث بن ماضیہ بن حارث اشعریف بن مریقیہ بن بطریق

بن شعبہ بن ماریہ بن ازد بن عوث بن مالک بن نضیر بن کعب بن

سہیل بن شیبہ بن یثرب بن قحطان"

مال وٹوں اوس تے خزرج دا بھرا کجھ ایہ ہے۔

"اوس تے خزرج بن قحطان بن قحطان بن قحطان بن قحطان"

اوس تے خزرج دا سلسلہ نسب اہل یمن ہاں قحطان تے جا کے منہ ہے۔ ایہ سارے یثرب

بن قحطان دی نسل دے ہن۔ قحطان یثربن دا سب ایہ ہے۔ کجھ آکھدے ہن قحطان حارث بن شریح

بن ارقمہ بن سام بن نوح علیہ سلام و فریسی تے یثربن دا بھرا۔

کجھ داؤدیل اے قحطان یمن بن قحطان بن قحطان بن قحطان بن قحطان بن قحطان

اسامیت دی اواد چوں سی خیر جو دی اے میرے خیال دی قحطان یمن بن قحطان بن قحطان بن قحطان بن قحطان

اقتبارناں ہوں قحطان اوس حضرت اسمعیل کی اولاد کھنچو کھانک اے۔

اوس تے خزرج دونوں قبیلے دویں دویں کئی خانداناں تے مشتمل ہن تے ہر کہ قبیلے دی چ

وڑے وڑے خانداناں ہن۔ اوس سارے دے سارے مالک بن اوس دی نسل چوں ہن۔ مالک بن

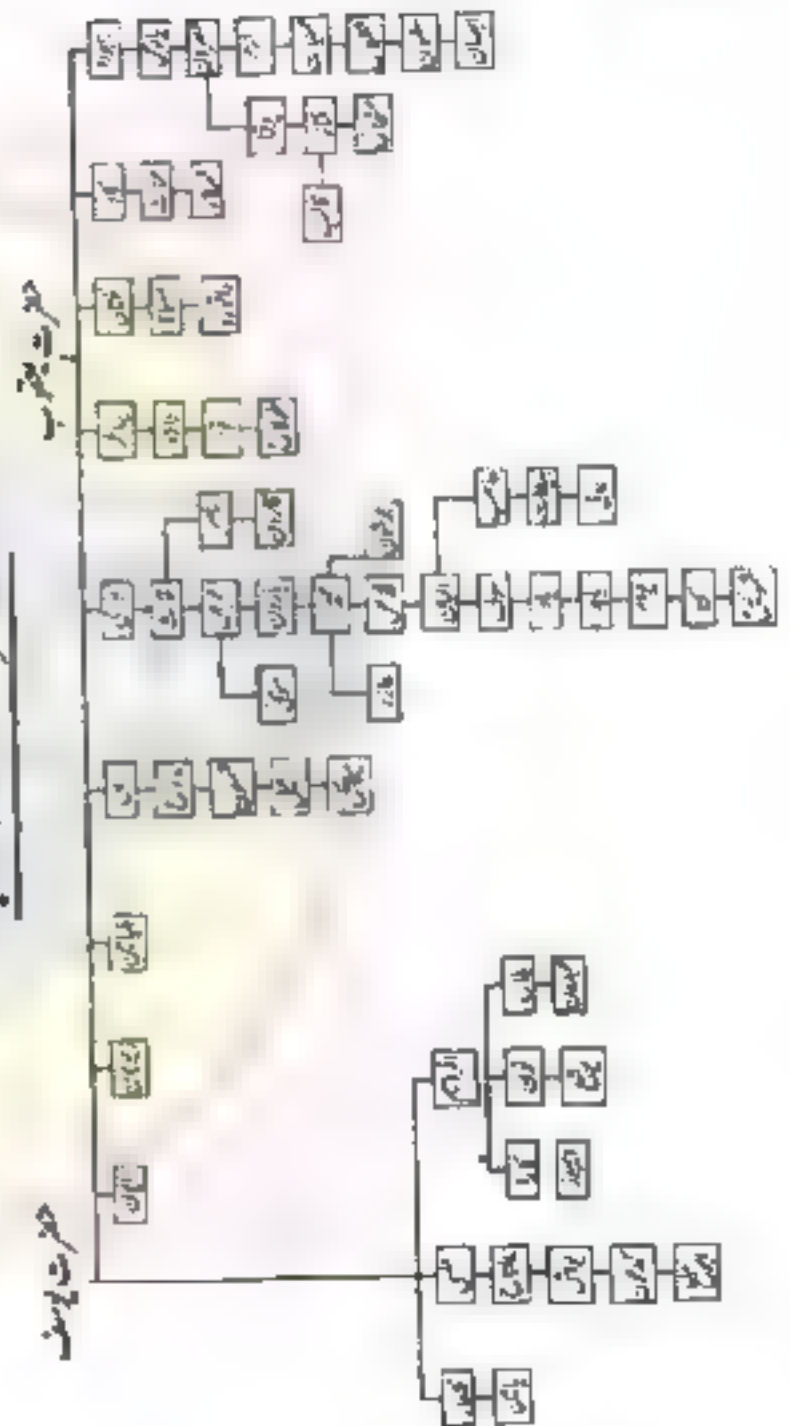
اوس دے چچا کہ۔

۱- عوف بن مالک

۲- عمرو بن مالک

۳- مرثد بن مالک

بنی اسرائیل دا بھرا نسب

ایہ سناں دی ماں داناں پتھری تے او جو خرچ دی دھکی سی۔

اوس قبیلے دے رہمن دی تھاں

اوس واقفید بنو ظفر جنت النبی اے چڑھدے دل آبادی تھے بن مسجد بعد ا۔۔۔ تھے
 نیز سے اسی قبیلہ بنو عظیم بن عیشم کی رہنمائی۔ بنو رش چڑھدے دے ٹرے دتی۔ ہاشم پڑھن۔
 اوہناں دے ٹیڑے اسی بنو عبد الماشیل کی من بنو مرقہ کا۔۔۔ مقام تے جے قبیلہ بنو اسلم و میرہ مسجد
 (ظہر) ساج دے بندے دل آبادن۔

بالکل انجمنی خیریت دے دی چٹ وڑے خامہ اس من۔

۱: گلاب بن فروج

۲. محمد بن قزوين

۴۰۰ مولدین بنی مزین

۴۴ جسمیات خزر

۵۔ حادثہ میں فخریہ ریح

کعبہ ہما نثر روحِ قولِ خواہد و بین کعبہ من۔

۴ عمرو بن قززعہ نے اسے ایسا ہیادوی کہ کیا جاندا ہے جو مالک بن نوائل سے ہو۔ پیار ہو سکتا ہے۔

۳۔ عوف بن خزرج توں بنو ساسم بنو قحفل تے عوف بن عمرو بن عوف وغیرہاں۔

۴۔ جہنم بن فرارِ حق توں بنو لُغْصِ بنِ جہنم نیرید بن جہنم بسیا نصرتے غورِ حق وغیرہ سن۔

۵. حادثہ میں ٹیڑج کو لے ہوئے ہوتے ہوئے ہر ایک نے۔

خزرج قبیلے دے رہمن دی تھاں

[illegible]

اوس تے خنزرج میں دے بدن والے تھے اوہناں دا واسطہ صغی تے تہرب وچ سی جتھے
 اوہناں دو پے ژاں دے دوچار اک ہک کندہ بنائی ہوئی سی۔ جہدے پاروں چشمیاں تے مہینے دا
 پانی اک تھاں تے اکٹھا رہند سی جدوں دی نوڑ چیدی شہر دے واسی انھوں دا پانی استعمال کر
 لیندے س۔ جتھے ایہہ پانی کٹھا کیتا خانہ اسی اس تھاں داناب ارم کی ایہہ کندہ نقارن اکبر بن عا
 د نے بنوائی سی۔ یکس دن رملی زمین اس پالی پاروں بڑی ہری بھری تے سرسبز و شاداب سی۔ بھٹوں
 دی ہریاں نوں دیکھ کے نگہداری اسان توں جنت تھیں لہائی ہووے۔ سار یمن ایتھوں ی
 میراب ہوندا سی غلے تے مٹھلاں دی پیداوار گنتی وچ ای نہیں سی آؤندی اک دن عمر ابن طریقیہ بن
 عامر بن حارث نے اس کندہ وچ اک چہ بے لوس ماری کر دیاں دیکھ یا اوہناں چہ بیا اوہدی رنگی
 خطرہ سمجھ ایہہ احمد بن ابی یعقوب کندہ تھیں۔

"عمر ابن - مردن سہراں اک کا بن عورت سی او نے اس کندھ

وہ جس کی دشمنی ہوئی تھی وہ جو یہ جناب سہالی اندر روانہ ہو اور اوتھوں

ہجرتِ اُرن سے آمادہ ہو گئے تھے اور طرہان دی تیار کر دیے

مہجے۔ اک دن تھو اپنے ہاں بچے کے دو سجے رشتے داروں

سمیت یمن توں بھانڈا اٹھڑا چا گئے۔ پہلا اوروںک وچ گئے اوتھوں

دینے والیاں مال اور جہاں دی جنگ ہوئی ایتھوں اور ہٹاں چوں

کچھ چرس شام دہی کچھ مکھنہ استر مدہی ہے کچھ خاندان بیٹرب

دیجے آگے آگے آجیو گئے۔

کندھ دے کُن دا ایسہ خطرہ چھو اوہناں دیاں دلاں دیج ویسی اوہ 115 قتل مسیحیوں
سچا ثابت ہو یا تے یس دی ریتن تے کاتک دی صورت دیج تہاں سچ گئی ساخ اجڑ گئے افسوس
برباد ہو سکوں عمارتاں ڈگ پیاں تے یس جیو کجھ عرصے پہلاں سنت درگا گدا ہی نرا چادو
برباد ہو کے رہ گیا۔

اوس تے خزانج دا بڑب دیج آباد ہونا 115 قتل مسیحی دے پیرے جے کے ثابت ہوندا ہے۔
بڑب اپن کے ایہناں پہلاں شہوں ہا ہراں ڈیرے لائے کیوں جے شیر دے ہر یہودیوں دے
سے شمار قہیے آباد کن چھوے زرعی زمین تے باغاں دے، لکس اوس تے خزانج تے مسافرے پے
سروسامانی تے غربت نال بھٹھے پئے کن۔ اوہناں کول تے بھیند اوس کن نہ بکریاں نہ بٹھتے۔
ای کوئی واقعی بنی کرن والا ساماں۔ اوہناں کول پیسے کن تے نہ کوئی بوروز ریو ہوتاں دی حالت نہ
دیکھن والی سی پر جس د کوئی حالی یا کوئی جتھ پلزن والا نہ ہوندا اوہ اعدا تے ہے۔ ہندو توالی نے
اپنے کرم دے بدل اسماناں تے چاٹرے تے اوس خزانج دی بھری داکاں بن گیا۔ ہولی ہولی
اوہناں دی سل روحدہ کی گئی۔ کروپاں کروپاں اوہناں داناں اچ ہو دا گیا اچ اوہ بڑب وچا رہن
لگ پئے۔ یہودی دی اوہناں توں کجھ گھٹ نہیں کن مال تے دوست دی کثرت اوہناں توں پیش
تے بھینریاں وصال والا کر دتا۔ اخلاقی حوالا اوہناں دے گئے کن دی اوہ اوس تے خزانج مانوں
ڈاڈے کن اوہناں دیاں وھیاں بھیناں تے بھیری اکھ رکھنا اوہناں دا خاص شعل سی۔ ایس کم دیج
اوہ ایہناں اگے نکل چکے کن کراک دوہے توں اکاں لکھن لئی ہے تاب تے اوہنے ریتدے کن
تے اپنیں ایہناں بھیرییاں حسلتاں تے اوہناں ای خیر کرے کن۔ بڑب وچ چھو ایہ واک کم دیج
سارپاں توں چکھ اگے سی اس دناں فیلون سی۔ فیلون اک بد معاش جاگیر دار جسم دا بندہ سی۔ اوس
تے خزانج دی کوئی دی وہٹی شادی دی پہلی رات اوہی حرم سرا وچ لکھائے بناں اپنے جے کول
نہیں سی جا سکدی۔ فیلون اوہناں دی عصمت دری توں غرور وال کم سمجھدا سی اک دھری اوس تے

خزانج دے سردار۔ مالک بن مگلاں دی گئی ہمیں زرد داویا دی اوہ یمن ویاہ والے دن نکلی ہوئے
مگروں چہ اس اکھ وچ آگئی جتھے قہیے دے دوہے سرداراں نال اس دا بھراوی بیٹھی اپنی یمن
دی یہ بے حیائی دیکھ کے مالک بن مگلاں شرم نال پانی پانی ہو گیا۔ اوہ دیاں اکھاں بندیاں ہو
گھیاں۔ اوہنے کرڑے لہجے نال زرد عروں جھڑکیا اوہ کجھ چڑا پئے سردار بھائی ول دیکھدی دی غیر
لوہنے پتا پٹنہ اکیا تے اس اکھ ول مونہہ کر کے آکھی۔

”سوہنے دیر کال جدوں میراویا ہوندا ہے گا جو کجھ میرے نال ہونا
سے اوہ ایس بے حیائی مانوں چوکی وڈی بے حیائی اسے۔ ایہہ گل
تہاڈے ساریاں لئی کئی بچہ یں تے شرمندگی دا باعث ہوندا ہے کی پئی
تسیں سارے پئی تمہیں اپنیں وھیاں بھیناں توں اپنی خوشی نال
یہودیوں دے بے شرم تے بے حیا سردار دی تہائی وچ کھلے
اوہ۔ مینوں تے تساں جھڑکیا پر کندی ایہہ دی سوچیا ہے تہاڈی
سار باں لئی کبھی سزا جوہر کیتی جاوے۔ اس ویلے جدوں تسیں
مینوں فیلون کول رات گزارن لئی کھلے گئے تے اوہ تہاڈی ایس
ہمیں دی عزت لیر ویر کرے گا ہن تے مینوں بھڑے اوہراں
ویلے کیہہ کرو گے ایس ویلے تہاڈی عزت تے غیرت کبھی
کوٹھری وچ بند ہو جاوے گی۔ ہن اپنا سر کیوں نیواں کر لیا ہے
مینوں جواب دے۔“

مالک بن مگلاں نے زرد دی ایہہ گل سن کے کول بیٹھے سرداراں ول دیکھا تے اوہناں توں
اوہ وچ لے کے فیلون توں جاووں مارن دا فیصلہ کر لیا۔ اوہ دیاں اکھاں توں غفلت دی پئی کھل
کھلی توں دے دیاں جدوں اوہی یمن دواہا ہو رہا سی تے فیلون اسے پیسے ڈولی لے کے وہٹی
لین آئے۔ مالک بن مگلاں دی زباناں روپ دتا کے فیلون دی حویلی وچ وڑ گیا فیر موقع سمجھیاں

اپنی کوارنٹل فیلڈوں داسر گائیوں لادواتے چھپدے چھپدے ہوا، تھیں نہ آیا۔

اسکے واقعے مگر وہ بیڑب دینے اول سے غزرتوں کو اپنے سے زمین تک دس گنگ پٹی اور ہتھ
سوجیہ بیڑب سے یہودی اپنے سردار دے نقل پاروں سخت کڑے ہوں گے تے وہاں سے زندگی
داعمر تک کر دیں گے۔ ایہہ سوچ کے اوہاں ہونساں دے ہا، شہہ ہسم ابو صہید بن خضہ بن عمرو
بن عامر دے کول اردن جا کے یہودیاں خلاف برائی۔ ہسم ابو صہید ہی اوہاں ہی سہل وادشاہ
ہی ہسم ابو صہید اوہاں دی بندہ کر دودھہ کہتے کچھ دناں مگر دس اک ذلے لشکر سال بیڑب دینے
آوڑیا جسے آکے اوہے ہبل اعدہ دے پرست لہندہ دل دی حرص دینے اپنے جیسے ہائے۔ یہودی
ایلی وادی فوج دیکھ کے اپنے حواس بھڑک گئے۔ اوہاں اپنے آپ نوں قلعہ بند کر یا ہسم ابو صہید
سے یہودیوں نوں جدوں ڈر یا ہوا دیکھیا تے اوہے سہلہ گھیا۔

”یہ جسوں نہ ڈر دین تہا نوں مارن ہی نہیں تیا میں تے تہا ہے

دو وال وچکار بھر بندی لئی آیا داس۔“

ہسم ابو صہید نے اک دن یہودی سرداراں کی رات کی رانی ہوزنی یہودی جے چائیل ملے
وہاں دے اندروں حوالے تے خطرہ ملک گیا ہی اوہ اعدہ دی خوش کن سارے سردار اپنے آپ
لوں نمایاں کرن دے چکر دینے بن ٹھن رہے سن تقریباً اک ہزار دے لگ بھگ سردار دے دے
کھانے دینے شریک ہوئے، مالک بن مھلان ہسم ابو صہید دے آنکھ تے اس ویلے جس اعدہ تے
بھجیا اوں تے غزرتوں ایسے ہاں میں جو انساں نوں جمع کر۔ یہی یہودی کہ اک کر کے آوے سن
اوہاں نوں قطار دینے بندہ دتا گیا۔ ایہہ اوہ وایاں جس نی اوں تے غزرتوں داسر دار اپنے قبیلے دے
جواناں نال انتظار کر رہیاں اوہے ویلے دعوت دی مھفل دچوں روئے تے آہواں دی آوار آون
لگ پڑا۔ مالک بن مھلان کواراں دے سائے تھسے یہودیاں دے سرہں تے اڑتیا۔ دھماں تھ
رہیاں سن۔ ہسم ابو صہید دی گدالے ایسے انتظار دینے ہی۔ دوسرے پاسوں اوہے ہندہ کر دی یہودی
سردار اچانک آجان والی دس آلت توں کھرا گئے اوہس جانا چاہدے سن پر اوہاں نوں کوئی رولہ

نہیں ہی بھری اوہ جسے پاسے جانے سن موت اوہاں دیوں کھاں دینے کھاں پا کے اگے کھوٹی
ہوندی ی۔ کواراں اپنا دم دکھیا تے تا سارداراں داصغایا ہو گیا دہلاں رل کے موت دی شیرینی
دغدی اک فک توں جس جن کے مار گیا فیر اوہاں دیاں لاشاں سازن لئی اوہاں لوں اک دینے
سنیا۔ انج بیڑب دچوں یہودیاں داصغایا ہو گیا تھوڑے باقی بچے کس اوہس گئے اوں تے غزرتوں
ناں بچا ہو گیا یہ واقعہ تمام بعد اس دینے یا قوت انہوی نے لکھیا ہے۔

اس جنگ دے نتیجے دینے یہودیوں یاں دے کچھ قبیلے بیڑب توں لے گئے سن تے ہجرتی دے اتھے ی
رہے اوہاں اوں تے غزرتوں پناہ ملگ لئی۔ یہودیوں مالک بن چکما ہی اوہ تھوڑے دینے اچھا
تھوڑے رو گئے سن۔ دوسرے پاسے اوں تے غزرتوں حاکم بن گئے۔ اوہاں دی افرادی ترقی دے
نال نال اوہاں دی مالی حالت ہی بدلی۔ اوہاں اپنے لئی دکرے دکرے قلعے بنائے تے اک
نچے جرتک محبت تے امن نال رہ گئی دے ہا، ہارے کرن لگ پئے۔

فیر اک دینا اوہی آیا کہ اوں تے غزرتوں اپنی ایہ محبت بھل گئے تے اوہاں اپنے آپ دی
وڈی لئی لڑی چوٹی، نکل لڑا تھہرے نتیجے دینے دے دے ہا، بہادر موت دی چارواں کے سوڈوں
گئے اوں تے غزرتوں دے وچکار لڑن وان پھلی جنگ۔ ”جنگ میر“۔

کعب ہاں دے اک ہندہ ہجرتوں اک دس قبیلے دانگی کے گل تے غزرتوں قبیلے تے اپنی اہمیت
جہان دی کوشش کیتی تھوڑے ہی غزرتوں دچوں اک ہندہ میروی مینہ ہو یاں اوہوں کعب دی یہہ گل
کڑی گئی اوہنے کعب نوں ہمزکی تے فیر اوہ دے تھڑے بیٹہ گیا۔ اک دن اوہوں کلیاں دیکھ کے
جانوں، روتا کعب دے، حق نقل تے، مالک بن مھلان نوں بڑی کڑگی اوہنے قافل دے قبیلے کوں
تھام لئی اوہوں سنگاپر میر دے قبیلے لاطی دا اظہار کیا۔ ہاں اتنا ضرور آکھیا جے حوں دے
ہارے قیمت دی کوز ہو دے تے ایس دین واسطے تیار آں۔ مالک بن مھلان حوں دے ہارے
قیمت قبول کر لئی جدوں میر لین دین دوا دیا آیا تے میر دے قبیلے چلا کی کر کے ادھی رقم دتی۔ مالک
بن مھلان رقم لین توں انکار کر دتا ایسے گل دینے پہلاں توں بھار ہوئی تے فیر گل جنگ بھڑا ہز گئی

جہد سے نتیجے کی دو جنگاں ہوئیں۔ جنگاں گمروں اور اس نے مالک بن عجلان اور سہیلہ کھٹیاہ کی سارے دو چکرو مندر بن حرام بخاری قرار دی چلائی تھیں۔ (مندرجہ ذیل حرام حضرت عثمان بن ثابت سے اس کے مالک بن عجلان ایسے گل من لئی۔ مندرجہ حرام ایسے فیصلہ کیا کہ حرام حرام قبیحہ مالک بن عجلان اور قصاص کی رقم پوری دیوے ایسے فیصلے سے دو ہاں قصاص اتفاق کیا پر اندر کی اور شریکے کی ایک لگا جا رہی رہی۔

دوئی داری خورج قلیبے دے کعب بن عمر مازنی لے خوشامدی اک زمانہ زانی ویاہرتی ایہ گل
قبیلہ اوس دی شاخ بنو قحطیا دے سردار اچھے بن جراح کوسا چنگی نہیں لگی اوہنے اپنے کچھ بندیاں کوس
قلم دتا وہ کسے طریقے نال کعب بن عمر کوس جانوں مار دیں جدے نتیجے اچھے کعب لٹ ہو گیا۔
مکتوں اے بھر عاصم نے اپنے قلیبے خورج کوس قصاص میں لئی حد منگی اوہ کوس تھپیاں دج عھسان
دی لڑائی ہوئی پس لڑائی دج اوس قبیلہ مار گیا اوہناں دے سردار اچھے بن جراح کوس موت دے وار
کوس سنا پیا پر عاصم دی کوئی سنا ہو یا نہیں سی اوہنے اپنا گھوڑا اچھے دوڑایا اچھے کس کے قلعے دج وڑتیا۔
عاصم لے کس کے تیر مار یا پر فیرو دی اوہ لٹ گیا۔ عاصم لے سردار دے بھرانوں پلا یا تے اوہ کوس مار
دیا اچھے اپنے بھائی دے سرن تے بڑا بے حوصلہ ہو یا دہراں اندر دس رفت مکی اوہنے قسم کھا دی
جدوں تک بنو ہجر کولوں اپنے بھائی داکاواں بدلاں۔ لے لوئے گا اوہ جسک نال نہیں جینے گا اوہنے
بنو ہجر تے بے خبری دج حملہ کرن د پروگرام بنایا۔ اچھے دی سوانی بنو نہار دجوں ای سی۔ اوہنوں
اپنے جے دی ایہ گل چنگی نہ لگی اوہنے خفیہ طریقے نال اپنے سکیاں کوس ایہ دس دتا جدوں اچھے حملہ
کرن لئی اوتھے گیا تے بنو نہار جوالی حملہ کرن لئی تیار بیٹھے سن۔ اچھے بڑا لاپس ہو یا تے اوہ پریشان
پرست آیا اوہس آکے اوہنے اپنی سوانی کولوں کچھ پرست کھیتی تے اوہنوں بڑا کٹیا ایہناں مار یا کادہرا
اچھے لٹ گیا فیرو اچھے نے اوہنوں طلاق دے دتی۔

اک ہور جنگ اوس قبیلہ دی شاخ ہو ا نکل من رچے تے خرموج دی شاخ ہو ا نکل من رچا رچے
 ہیکار ہوئی سی ہو یا نچ کہ حسین بن اہلسہ اوی دا ہو مارن دے اک ہندے ہل متھا لگ گیا حسین

بنی اسلمت اوی نے اوہوں کُل کردہ سوا ماہن بد لے دی اک وچ سڑن نگ پے اوہناں اکٹھیوں
ہو کے حصیں بنی اسلمت نوں مار دتا جہدے نتیجے وچ برہوت ڈاہی لڑی ہوئی اویں قہید اک وار فیر
پڑ گیا۔

ایہدے بچھوں اک ہور جنگ ہوئی ایہ جنگ اوس قبیلے دی شاخ ہو ظفر تے خورج دی شاخ
 ہونا تک اس جہاد چکا ہوئی۔ ہو ظفر دے اک بندے نے ہونہار دے اک بندے دی رری زمین
 دج گھسن دارا دتا لیا ہونہاری نے لوسوں انج کرن توں اذکیا پر اوہنے نہ سلیا جہدے نتیجہ دج
 پیلاں دواں دج ہاتھ پائی ہوئی فیر ہو ظفر دے ہتھوں ہونہار دا بندہ مار گیا فیر گھسان دی جنگ
 شروع ہو گئی ہونا تک ایہہ جنگ مار گئے۔

ایہدے مگروں حاطبہ و معرکہ ہویا۔ طہ بن قیس ہوا انرا سپہ ہمن زید بن مالک بن عوف
 و چار ہی ایہدوں قہقہہ دی شایخی حاطبہ یا اشہد پر شریف ہندہ ہی ادہدے کول ہوا علیہ بن
 سہ بن زید ان داک ہندہ پردہتا بن کے آیا ہویا سی اک۔ ایہدے پردہتا قہقہہ دے ہزاروں جانکبا
 جتنے قبیلہ ہوا حادث بن ثمر دے ہزید ہی حادث نے اک یہودی کولوں لوڈوں وراں دی طور
 لوئی۔ پردہتا دے موہدہ دے ہوا چیک لکل گئی ایہدے چیک بازار دایاں ولی سنی۔ ہوا علیہ
 دے ایس پردہتا حاطبہ بن قیس نوں مددنی پکاریا۔ حاطبہ نوں جد اطلاع ملی تے اوہ نصیر نال
 ہمایا دے آیا تے آدمیاں ای لوہنے یہودی داسر لاہ دتا۔ جہدے نتیجے دے اک ہور جنگ لگ
 گئی۔ خزمہج ایہدے جنگ جت گئے تے اس پار گئے۔ حاطبہ دی یہدے جنگ سیر دی جنگ توں لھیک
 سو درہیاں مگروں ہوئی ایہدے ہجھوں وی کئی جنگاں لڑیاں سکیاں۔ یوم ریح یوم شعی جنگ لہار
 تے جنگ بیات ایس سلسلے دیاں کڑیاں نیں۔ اس تے خزمہج و چکارا خیری لڑائی جنگ بیات سی۔
 بیات دی لڑائی راکارن ایہدی یہودیوں دے قہقہے ہوا قہقہہ تے ہوا نصیر نے اس نال کھ جوڑ کر
 لیا۔ جہدی خیر خزمہج نوں ہو گئی۔ خزمہج نے اپنی شاعت لئی اک دلا لشکر اکٹھا کر لیا تے انہیاں
 سنگیاں خرمہج تے جوہدے ہر اول دے طور تے اگے گھلایا جہدے تے اس نے ہوا خرمہج نوں ہوجاں

دسے مقابے تے چلیا۔ بڑی۔ انہی جنگ ہوئی ایسہ جنگ چالیا۔ یہاں سے گئی رہی۔ اوس سردار اسید بن عقیب نے خراج داسرا۔ عمرو بن لعل۔ جنگ اسے جاری کی۔ عبداللہ بن ابی بن سولہ اپنے جنگیوں سے خراج توں وکرا ہو گئے۔ اوس نالوں سوجاوش بن حادثہ دنی وکراے ہو گئے۔ ایہدے از میر دنی بوہت ڈاھڑی لڑائی ہوئی برقیہ مہادی وکرا دینی اوس سردار اسید بن حسیہ۔ یہ گیا اوہدے مرس توں پچھے اک واری میر غلڈی جنگ توں بڑھ کر دتا تے قتل عام شروع ہو گیا۔ خراج دے ایہدہ جنگ ہار گئے اوس نے خراج دیاں گھراں تے اوہاں دے ہاغاں نوں ساڑ دتا۔ یہ جنگ 618ء نوں لڑی گئی جنگ دے۔ ٹکس والیاں مصلیاں نے دونوں قبیلوں نوں اندروں غرناکائی دتا اوہاں جنگ دے آہیں وچ صلح کرنی تے اتفاق نال عہدہ بین ابی نوں پناہ داریں ہوئیں دے پے مگر کہ خراج وچ بدعتی دے۔ محبوب حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ تقریباً ۴۵ برس چلے گئے۔

یثرب والیاں واندھب

یثرب والیاں واندھب پہلاں تے کہ اندھب العزت دی وحدانیت دا اقرار تے لوہا چارہاں ی پر دیا ٹکھن دے نال نال اوہاں دیاں سوچاں بدل سکھاں۔ ہر دوں اوس تے خراج دا ویلا تے اوہاں دے پھاری ہو گئے دونوں قبیلوں دیاں وکھو کہ عبادت گاہاں کن جتنے منہ والی بندہ دس دے کن سب توں پہلاں حضرت انامیٹل دے دیں وچ جس بعد سے جدلی کھتی تے انوں دے جسے بنا کے لاسے تے سائید وکیل بخیرہ تے سامیہ دیاں شکر گاہاں جاری کیتیاں۔ اوہاں نامہ عمرو بن ربیعہ ربیعہ د اصل نال گئی بن حادثہ بن عمرو بن عامر دی سی آکھیا جاندہاے عمرو نوں جدو دے سمندر کنارے توں کچھ بت سکے کن جہاں نوں اوہے عرب دیاں قبیلوں وچ وکھرا تا انج ایہدہ بت اوہاں اے مہودین گئے۔ کہ تے یثرب دے سوچاں قہر وچ مشعل دی تھاں تے دریا ول سائل اتے منات نال ورت گھڑا ہوئی۔ سارے عرب دے سائید ابو الاحرام کرے کن

ایہدے کوں چہ نور کوہ دے کن۔ اوس تے خراج ایسے بت توں اپنا سب کچھ بکھڑے کن۔ ہر قبیلے دیاں وکھو کہ عبادت گاہاں ہوتیاں کن جہدی حفاظت قبیلے دے بہادر سردار تے لار مہودی سی۔ سو غلڈ دے مند۔ اوکھو نامہ دس قیس بخاری سی ہر قبیلے۔ ک کاہن دی ہوندا سی سب توں وڈا بت منات قی اوس تے خراج۔ یہد جی دی پڑھدے۔

ہوٹھ دے سرو وکھروں۔ ہر دے منات واک وادجا بت۔ انو کے آپ گھرو وچ دی گھڑا ہوئی سی جہدی اور عبادت دی کردا سی تے عقیدت نال اوہوں خوشبو دی لاندہا۔

یثرب دے سردار والیاں وچوں کچھ عیسائی دیں ہوں تے قہید دے من دالے کن تے اک اندھ دے عبادت گاہ کن۔ اسد بن ردارہ پواسٹم تے ابو الحسین دے پتر کن دے دی عیسائی مذہب اختیار کر رکھیا سی یثرب والیاں وچوں کچھ یہودی دیں کن اوس تے خراج دے چو کے سارے سردار یہودی مذہب آتے کن۔ قبیلہ سعد قریش بتاں دی پوجا کردا سی تے لاپہر عبادت کن۔ اوہ پوجا کردی۔

یثرب دے محل تے قلعے

حضور اکرم ﷺ دی پیرائش توں قریب سیاست سورتیاں پہلاں شاہ قح اسد بن کرب جہوں یثرب آتے حملہ کرن سی ایہہ آیا تے اوس دے یثرب دار کس عمرو بن طلحہ سی۔ یہودی مالیاں نے شاہ قح نال ملاقات کھلی تے اوہوں دیا۔

”ایہد تھاں ہڈی پاک تھاں اے اتھے اللہ تعالیٰ دے محبوب رسول حضرت محمد ﷺ نظر پاف۔ یاد کن کے ایہد شہر حضور دی ہجرت دی تھاں اے۔ اوہ محبوب رسول جہوے ساری دیا دے سردار ہوں گے۔“

شاہ قح نے ایہد گل کن کے اپنے دل چوں یثرب آتے حملہ کرن دا ارادہ بدل دتا اوہدے دل وچ کائنات دے محبوب نوں دیکھن دا پانگڑا نیاں بین لگ پیا۔ اوہنے حضور نبی مجتبیٰ ای اتھے

اک دل دے بڑا ای سو ہٹا کل سو پڑے آپ دے ناں اک عہد دی لکھیہ جہدے ویج او پنے اپنے دل دی عقیدت دا دکھ لاشعراں ناں کچھ اجہاں دا ترجمہ کچھ انج اے

”نہیں چو کے چا مل تے بڑی عقیدت ناں گواہی دیناں پئی
حضرت محمد ﷺ اللہ تعالیٰ دے چے رسول نہیں ہے میں آپ دے
آن پھر جو ہر بار ہوتا ہے میں آپ دی ہر طرح دیکھاں گاتے آپ
دیاں دشمنیاں مال جنگ کراں گاتے آپ دے دل توں ہر غم نوں
دور کرن دا جتن کراں گا۔“

ایس گل توں علاوہ دی علقہ قلمباز دے نو دکھو دکھ گل ہو دیں۔ اک گل اپنی قس تے
اک گل دتی جا چہ اسی جہاں ویج بکھراں دے ہاٹ دیں تے ایہہ جہاں ویج چو کے سارے
لوک دی رہائش پرہیز۔ ایہناں گھلاں دے نام ایہہ نہیں۔

داری سلم بن عوف ۲ داری فلم ۳ داری دینار بن الجور ۴ داری عباسہ ۵ داری حارث
بن الخزرج ۶ داری طہرہ ۷ داری عبد اللہ بن ۸ داری سرحدہ ۹ داری مالک بن ابیہ
ایہناں گھلاں توں ادا ہو دی چو کے سارے قلمے موجود سن۔ قہ دی قبیلہ بنو انیف دا قلمہ
لاہش سی۔ بنی صبیہ دا قلمہ بنو خرف دے نیزے واقع سی تے بنی شیبہ دا قلمہ بنو خرف تے لمرہ
دے وچکار رہیا ہو یا ایس توں الاحیان بن عامر دے وی دو قلمے من ہوے نو احیان دے ناں
توں مشہور سن۔

شراب ویج اسلام

کائنات بنی رحمت حضرت محمد ﷺ نے جہوں شرک تے بت پرستی دا گل ٹھنڈے کے اک عہد دی
وحدانیت دا پیر ادا کیتا تے ہر پاسے ایس نورانی پیغام نوں گھس دا انتظام کیتا۔

اس تے خراج نے محکمہ تے پانی دی تھوڑ توں مجبور ہو کے سکھ دے قبیلہ قریش ناں بھر پوری

دا معاہدہ کیتا۔ اس ویلے جوت دا گیا رہوں درحالی۔ قید بنو عبد الاشمل دے کچھ جوان بچ دے
موتھے تے مکہ الکرمہ آئے تے قریش مال تجارت تے گل بات کیتی اک رات دنواں جہاں
دے سردار حضور اکرم ﷺ عقیدے مقام تے تشریف لے جا رہے سن تے آپ دی گوش مبارک
نوں کچھ دکاں دیاں آوازاں آئیاں۔ آپ نے دیکھیا اوہ چھ جوان سن آپ اوہناں کوں تشریف
لے گئے قنودف عمروں جا نکالی گئی پئی اوہ میڑب توں آئے نہیں تے اوہناں دا تعلق خزرج ناں
اے۔ حضور اکرم ﷺ قرآن مجید دیاں کچھ آیتاں تلاوت فرمائیاں اوہناں دے دس دھڑکن لگ
پئے۔ انج دا کلام دیناں انج تھلہ نہیں سی سنیاں اوہناں نوں جاپیا ایہناں آیتاں دا نور اوہناں دے
کالے دلاں نوں چکا گیا ہو دے اوہناں دیاں اکھاں ویج پانی دے سمندر آدے۔ اوہ بے اختیار
دوس لگ پئے اوہناں دے دلاں دی کیفیت بدل لگ پئی۔ حضور سرور عالم ﷺ نے اسلام دی
حقانیت دا بیان فرمایا ناں اوہناں نوں اسامہ بن زید دی رحمت دتی تاں بے ادعا نہ ہو کے اسامہ دے
جیجے ویج شام ہو جان۔ خزرجی جو ناں دے دلاں ویج بچ جا پداں جویں گل چڑھ گیا ہو دے۔
اوہناں میں توں پہلاں یہودی عالماں توں سن رکھیا ہو تھیا سی کہ اللہ دے افری رسول تشریف دیج
آؤں گے تے اوہ مکہ دی زمین تے ظاہر ہونا گے۔ آپ دی رتی ہوئی ایس رحمت تے اوہ کچھ چر
پچھ دے فیر اک آواز ہو کے آپ تے ایمان لے آؤند۔ ایہہ جوان کس کس کم پئی آئے سن اوہ
تے نہ ہو سکیا پر دنواں جہاں دے سردار دے پاک مچھ تے بھاں لیاں کے اوہ دو جہاں دی
بادشاہی دے خزانیاں دے مالک بن چکے سن۔ سیرت ابن ہشام ویج لکھیا اے۔

”ایس مو قعے تے حضرت ابو بکر صدیق دی حضور دے نال سن۔“

اپنی قسمت تے جہاں وی مار کر دے اوہ گھٹ سی کیوں ہے ایہاں بیان دے لے یہہ چھ مجبور
حضرت سرور کوئیں دیاں مچھ ویج جہد دے کے اپنی قسمت دا گل چکا چکے سن۔ شراب دے
ایمان لیاں والے ایہناں چھ جواناں دے ناں ایہہ نہیں۔

۱ حضرت رافع بن مالک بن عجمان بن عمرو

۲ حضرت عوف بن ابی سفیان رضی اللہ عنہ بن مویز بن مالک بن غنم بن مالک بن نجار

۳ حضرت ابی امامہ (اسعد بن زرارہ) بن عدس بن عبید بن شعبہ بن غنم بن مالک بن نجار

۴ حضرت جابر بن عبد اللہ بن رباب بن النضر بن سنان

۵ حضرت قطیبہ بن امرئ بن حدید بن عمرو بن غنم بن مویز بن مالک بن نجار

۶ حضرت عقبہ بن عامر بن ثعلبہ بن رباب بن النضر بن سنان

ایہہ پاک متہ مرت والے انساناں جد اسلام دیاں بھلاں مال جیساں جھوٹیاں بھر کے یثرب
اڑے تے اوہ اندر دے دے بے تاب تے تالے ہو رہے سن۔ ایہہ دس نبی کہ حضرت سرور
کائنات اکیس دغا تے تشریف لے چکے تھیں جہاں دے آوے تھارو یثرب دھروا سی اپیاں
اکھاں دچھائے بیٹھا اے۔ جہاں دا آڈا سارا دے دلاں دی دھڑکن اے تے تالے اوہناں یثرب
دے ہر بندے نوں ایہہ وی دکن دی کوشش کیتی کہ اوہ حضور ﷺ دے چرے دے نور توں پنیاں
جیاتیوں دا دیوا ہال آئے تھیں اوہ نشانیاں جیساں قدرت دی لکھیاں ہو یاں تھیں سرنگانی اپنی تھاں
تے لگے تے درست اے۔ اوہناں دے ایہہ دکن مال یثرب دے گھر گھر وچ آپ دی گل ہون
لگ پئی آپ دا نام نامی ہر زبان تے آڈا لگ بیا۔ آپ دی دواں دا خیال ہر دی وچ دڑ گیا سی۔
آپ نوں دیکھ لین دی تہہ دلاں وچ جاگ پئی سی ہر کوئی حضور ﷺ دے دے آوے چا ناں تریجا
جا رہیا سی۔ لوکاں دیاں اکھاں یثرب دے اس رات تے لگ چا دیاں سی جیڑے رات دے چل کے
کھنوں یثرب آیا جاندھی۔

پورا اک سال اوہناں دے دلاں دیاں چھ وچ آگ بھڑکی رہی۔ اوہناں دیاں اکھاں وچ
انتظار دے موسم تہہ دے رہے۔ گلے دھڑکے اوں تے خورج دے ہر بندے حضور ﷺ دے
قدماں دی دھوڑ اپنیاں اکھاں لپی سر رہیاں دے آپ ﷺ دی حدست وچ حاضر ہوئے ایہناں
بارہ ہندیاں چوں کچھ پاک لوکی تے اوہاں کن جھٹاں دا ذکر پیدلاں آچکیا دے جیڑے آڈن والے
بارہ ہندیاں نے ایمان لیا آڈن اوہناں دے ناں ایہہ تھیں۔

۱ حضرت اسعد بن زرارہ بن عدس بن عبید بن شعبہ بن غنم

۲ حضرت برید بن شعبہ بن خزیمہ بن اکریم بن عمرو

۳ حضرت قطیبہ بن عامر

۴ حضرت عقبہ بن عامر

۵ حضرت عوف بن مالک

۶ حضرت رافع بن مالک

۷ حضرت عباد بن مسعود بن قیس بن حرم بن فہر

۸ حضرت ذکوان بن عبد القیس بن خلد بن قلد بن عامر بن زریق

۹ حضرت عباس بن ہارث بن عبد بن مالک بن جحطان بن عمرو

۱۰ حضرت عویص بن ساعدہ

۱۱ حضرت ساد بن حارث بن رفاعہ بن مویز بن مالک

۱۲ حضرت ابی الشیم بن النضر

جدوں ایہہ بارہ خوش نصیب لوکی ایماں دی فتنہ جیوں دی دوست مال جھوٹیاں بھر کے یثرب
جان لگے تے حضرت محبوب خدا ﷺ نے حضرت مصعب بن عمیر نوں معلم بنا کے کھلیا۔ حضرت
مصعب بن عمیر حضرت ہاشم دے دوست رہے۔ یثرب اچے کے حضرت مصعب حضرت اسعد بن
زارہ دے پرائے سن تہہ دیاں تقریراں دلاں دے ہند دروازیاں نوں کھول کے اپنی تھاں
بٹائی۔ اوس دے سردار حضرت سعد بن معاذ نے وی اسلام دے نور مال اپنی حیاتی رکھ مئی جدوں
اوہناں ایمان لے آئے تھانے اوہناں اپنے قبیلہ بنو عبد شمس نوں اکھیا کر کے لکھیا۔

”جدوں تک کہ سارے داسارا قبیلہ بنو عبد شمس وچ داخل نہیں ہو جاندے

میں قبیلہ دے کسی وی جیڑے یاں موافقی مال گل بات نہیں کراں گا۔“

حضرت سعد بن معاذ دی ایہہ گل سن کے اوہناں داسارا قبیلہ ای مسلمان ہو گیا۔ حضرت

موصوف شرب وچ پہلے امام سن تے اوہ قاری صاحب دے ہاں توں مشہور سن۔ آپ نے پنجاب وکال دی نماز و جماعت پر امن و اطمینان کیتا۔ حضرت رسول اکرم ﷺ نے آپ لوں جو پڑھان وادی حکم دتا پر اک روایت ایہدی اے

”پہلی اسلام دی تاریخ وچ پہلی واری محمدی صحر حضرت اسلمین زرارہ نے قائم کیتی۔“

ہو سکے اے لیکن والیاں نوں نکس وچ غلطی ہوئی ہو دے کیوں ہے حضرت مصعب بن حضور سرور کائنات ﷺ وکال امام تے معلوم سن۔ محمدی نماز پڑھانا اوہناں آتے صادق آؤند اے۔ رہی کل حضرت اسلمین زرارہ دی تے چونکہ حضرت مصعب اوہناں نوں کی غمیرے ہوئے سن شائد ایس لئی محمدی نماز اوہناں نال منسوب کیتی جاندی ہوئے۔

شرب وچ حضرت سرور کونین ﷺ دا آؤنا

کائنات دے محبوب ﷺ 12 ربیع الاول 28 جن 622ء نوں عکبر وچ شرب توں وکیل دی دوری تے قبا دی سیتی وچ داخل ہوئے۔ حضرت ابو بکر صدیق دی آپ دے ہاں سن۔ آپ ﷺ قید اس دی شاخ بن عمر بن عوف دے سردار حضرت کثوم بن الہد ام دے مہر شریف سے ملے اچھے آپ چودہ دینا زار ہے۔ کچھ آکھدے نیں آپ واقیم اتھے چار دن ریہا سی اک روایت ایہدی اے۔

”آپ ﷺ حضرت سعد بن خثیمہ دے مہر غمیرے سن۔“

پراس گل یہہ اے کہ مصو ﷺ رہندے تے حضرت کثوم بن الہد ام دے مہر سن پر پنیاں عاشقاں لوں زیارت کران لئی حضرت سعد بن خثیمہ دے مہر جائے سن آپ دے اتھے دنیا دی پہلی مسجد مسجد شہادی عکبر رکھی۔ یہہ مسجد عکبر دے بارے قرآن پاک وچ ارشاد اے۔

”ایہہ مسجد پہلے دن ای تقویٰ تے پرور گاری تے تعمیر کیتی اے۔“

مسجد قبا دی غمیرہ تے اوہدی تعمیر

قبا وچ قیام دے ویلے آنحضرت ﷺ حضرت کثوم بن الہد ام دے مہرانی نماز پڑھدے سن فرمایا کہ ام دی تعداد وچ راہ راہو تے آپ ﷺ نے حضرت کثوم توں زمین واک گرا جتے اوہ کجوراں سکھادے سن قبول فرمایا کہ اوہ مسجد دی عکبر رکھی۔ ایہہ عکبر 26 ربیع الاول مطابق 12 جنائی 622ء لوں رکھی گئی۔ مسجد دی تعمیر وچ آپ ﷺ خود صحابہ کرام و انھوں اہل تے بھادے حجر چکدے در مسجد انھوں بہت اطمینان دا کھنا اے۔

”میں اپنیاں اکھاں نال حضور انور ﷺ نوں مسجد قبا دی تعمیر وچ دودھ چھہ کے حد بینہ پاں وکھیا اے۔ حضور اکرم ﷺ اپنی کندھ تے بھادے بھادے حجر رکھ کے مسجد دل لے جائے سن تے کدوں چوکیں ساریاں اٹاں۔ انھوں تک کہ آپ دی کندھری تھلے لگ جائی سی میں آپ ﷺ دے پاک پنڈے تے آپ ﷺ دیاں پکڑوں تے دھوز جی ہوئی ویکھی سی۔ ایہہ دھوز وکھ کے صحابہ کرام عرض کردے سن سرکار تھاڑے تے سادے ہاں پڑ قربان نیں ایتاں بھارت چکر پر سرکار صحابہ دی بہت ودھانہ تے تے غیر بور پھر چکن چلے جائے۔“

حضرت عبداللہ بن رواحہ دی دوسرے صحابہ لگ ایس کم وچ بنے ہوئے سن کم کردیاں آپ ﷺ کدی شعر پڑھن تک چنیرے سن تے حضور ﷺ دی اوہناں دی گنگنا دی آواز نال دوسرا کے شعر پڑھن تک جائے سن۔ اک ہکا تے پیزی روایت اے

”مسجد دی عکبر رکھ دیاں حضور سرور دوعا ﷺ اپنیاں اکھاں نال پہلا حجر رکھیا میر حضرت ابو بکر صدیق نے حجر رکھیا اوہناں توں چھپے

لو لاکھ لاکھ اپنی اہلیاں تھیں۔ ہاں چنگ چنگ کے نیا نمبر ہے۔ حضرت ابو ہریرہؓ بیان اسے۔

”میں حضور ﷺ کو اپنی اہلیاں اکھاں میں بیٹھے توں دیکھا سی

آپ اپنی اہلیاں میں چنگ چنگ کے لیا ہے کہ ایہ اہل آپ

دے سینے مبارک تک اپنا جامدیاں میں میں عرض کیتی یا رسول اللہ

تسیں ایہ اہل میںوں مٹا کر دے پڑھ لکھنے نے فرمایا ہے تے

اہل ہوروی بہتیاں ساریاں میں ایہ میرے واسطے ای رہن دے

تسیں اچھوں ہور چنگ ہوئے۔“

مسجد مکہ ہوئی اس محل ہوں والی مسجد دی تھی جس کی ایہ اہل ہجری تے رہندیاں صحابہ

کرام لوں ڈاڈی گرمی لگدی سی۔ اس تکلیف نوں دور کر کے واسطے سرکار ﷺ دی خدمت وچ

عرض کیتا گیا۔ حضور ﷺ نے اجازت دے دی۔ صحابہ لکھنے اجازت سمجھ کر دوں تھوڑے تھوڑے

واسطے تے کجوراں دیوں بچیاں دے ختم کفرے کیتے تے اوہناں تے کجوریاں دیوں مانیاں پے

تے کماہ پادتا۔ ان مسجد دی تھی تیار ہو چکی سی۔

ایہ تھی صرف دھپ توں بچن لئی سی پر بارش دا پانی نہیں سی رک سکدا۔ سرکار ﷺ

ک داری کچھ صحابہ نوں مال لے کے مسجد وچ احکام بیٹھے سن تے اوہناں ای اجن چیت پڑ شروع

ہو گیا چست وگن لگ پئی تے تھلے جکڑ بن گیا۔ آپ ﷺ صحابہ دے ہاں لڑ وچ رہے ہوئے سن

آپ جدوں لڑ توں ویلے ہوئے آپ ﷺ دے چہرہ اورا تے پتھر لکھا ہوئی سی ایہ ای حال

نماز پڑھن والے دے صحابہ اوی سی اک صحابی نے ایہ دیکھا تے باہر دے نکلاں دی جھوٹی خبر

پکڑے تے تھلے پکڑے آئے نماز پڑھن لگ پے۔ سرکار ﷺ نے ایہناں نکلاں نوں پسند فرمایا غیر

مسجد وچ نکلاں وچ چھوڑیاں گئیاں۔ مسجد ہاں توں چھپے حضرت سودا تے حضرت عائشہ صدیقہ

لئی رہائش واسطے حجرے بنائے گئے ایہ حجرے وی مسجد نبوی وانگ بنائے گئے۔ حجراں تے

کھیاں اہل تے کجوراں دے پے ورتے گئے۔ حضرت عائشہ صدیقہ تے حجرے دا ڈھانچا

پٹ دای جی سرور یا سگوان دی لکڑی دا بنایا گیا سی۔

سرکار ﷺ شروع وچ کجور دے اک تے دے ہاں تک لاکھ خطبہ ارشاد فرماتے

سن۔ ایہہ کچھ کے اک انصاری صحابی نے حضور ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہو کے عرض کیتی۔

”یا رسول اللہ ﷺ جے تسیں پسند فرماتے تہا دے لئی اک

منبر بنائیے۔“

ایہہ تس کے سرکار ﷺ نے رشت فرمایا

”جے تسی نوئی مسجد بنی منبر بنانا چاہتے ہو تے شوق مال ہا لو۔“

محبوب کائنات دی رب دیکھ کے اک منبر تیار کیتا گیا تے اوہوں مسجد نبوی وچ رکھ دتا گیا۔

سرکار ﷺ نے خطبہ ارشاد فرمایا۔ آپ نے کجور دے جے لوں چھڑ کے منبر اتے تشریف رکھی۔

اوسے ویلے چھپا حیرت کوئی منہ دل دے دروازہ ہلکا نہ ہوئے۔ آپ نے اوہ دے رون دی

آواز سنی تے سیرتوں تھلے تشریف لے تے تے کجور دے نیلے تے لوں بیٹے مال دایا ہاں جا کے

لوہوں قرار تے۔

صحابہ دے وچکار بھائی چارہ

کہہ کرے توں آں والے مہاجر تھوں سکھنے آئے سن۔ ہر ملک وچ دولت مند مہاجر دی سن پر

جہپ کے آئے سن نہیں بنی کجور دی مال۔ پکڑے۔ حضور ﷺ نے حضرت انس بن مالک دے

کھر مہاجر اس تے انصاریاں دے وچکار بھائی چارے دی اک انج دی مثال قائم کیتی جہدی ایس

توں پہلاں کوئی مثال نہیں ملدی۔ ایہہ گل پکڑاں مہاجر تے پکڑاں ای انصاریاں دے وچکار

مواخاۃ دا ساہبوسی۔ انصاریاں نے بڑی فرخ دی مال لے پے مہاجر اس توں اپنے بیٹے مال لایا۔ ذرا

انصاریاں دے انس دے پن تے ہمیشہ خبر کرے گی کجور دے صحابہ دے وچکار ایہہ بھائی چارہ قائم

ہوئے۔ کجوریاں وچوں کجور دے ہاں ایہہ نہیں

حضرت ابو بکر صدیق

حضرت عمر فاروق

حضرت جعفر طیار

حضرت خضر

حضرت ابو عبیدہ بن جراح

حضرت حمزہ الرحمن بن نوفل

حضرت زبیر بن عوام

حضرت طلحہ بن عبیدہ

حضرت عثمان غنی

حضرت سعید بن زید

حضرت مصعب بن عمیر

حضرت ابو حذیفہ بن عتبہ

حضرت عمار بن یاسر

حضرت حاضب بن ابی ہاشم

حضرت سلمان فارسی

حضرت ابوذر غفاری (نذر بن جنادہ)

حضرت ابو بھرہ بن ابی ریح

حضرت خباب بن الارت

حضرت صفوان بن وہب

حضرت صہیب بن سنان

حضرت عبداللہ بن عمر

حضرت عاصم بن زید بن ابی ریحہ اصہر

حضرت قہاس بن مالک

حضرت معاذ بن جبل

حضرت زید بن حارثہ

حضرت سعد بن معاذ

حضرت سعد بن ربیع

حضرت سلم بن مسارہ

حضرت کعب بن مالک

حضرت اولس بن ثابت

حضرت ابی بن کعب

حضرت ابو جہل بن امیہ (خالد بن زید)

حضرت مہدی بن بشر

حضرت حذیفہ بن یمان غسی

حضرت عوف بن مسعدہ

حضرت ابو الدرداء

حضرت منذر بن عمرو

حضرت سلام بن قیس

حضرت قیس بن خزیمہ

حضرت دعلج بن جحان

حضرت حارث بن مسرہ

حضرت عمرو بن عمرو بن ورقہ

حضرت مسعود بن ریحہ

حضرت معمر بن حارث بن معمر

حضرت خالد بن عبداللہ بن مناف

حضرت زید بن خطاب

حضرت ارقم بن ابی ارقم

حضرت بلال حبشی

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت علی بن ابی طالب

حضرت عبید بن جراح

حضرت معاذ بن جبل

حضرت زید بن حارثہ

حضرت سعد بن معاذ

حضرت سعد بن ربیع

حضرت سلم بن مسارہ

حضرت کعب بن مالک

حضرت اولس بن ثابت

حضرت ابی بن کعب

حضرت مہدی بن بشر

حضرت حذیفہ بن یمان غسی

حضرت عوف بن مسعدہ

حضرت ابو الدرداء

حضرت منذر بن عمرو

حضرت سلام بن قیس

حضرت قیس بن خزیمہ

حضرت دعلج بن جحان

حضرت حارث بن مسرہ

حضرت عمرو بن عمرو بن ورقہ

حضرت علی بن ابی طالب

انجی سر کا پتہ ہے حضرت علیؑ شیر خدا، خدا کا پسر کے اپنے تھوڑے سے پاتے فرمایا "اے میرے بھائی نہیں۔"

انسان نے بھائی چاہے ہے، پس ان کے حکم نوں دلوں جانوں فرما۔ اوہناں کوں اوہناں دی زندگی دلاصل سرمایہ سمجھو اس دے ہائی ای کن۔ اوہ اوہناں سرکار دیاں قدماں توں وارہتے۔

سیدنا حضرت سعد بن ربیعؓ قول دو دیو یاں کن۔ اوہناں اپنے مہاجر بیوی حضرت عبدالرحمن بن عوفؓ توں خوش رہی اس پیش کش کیتی کہ اوہ اپنی اک بیوی تھانے لئی محمدؐ نوں تیار نہیں۔ عدت پوری ہو جاں مگر اس نکاح کریمنا۔ پر حضرت عبدالرحمنؓ نے آکھیا:

"اللہ تعالیٰ تیراں ایسی اسماں دایدل دیوے۔ تیراں ایہ سب

مبارک ہے۔ پس میںوں باز اردی برادو کھادیو۔"

میرٹب داناں مدینہ طیبہ

اسلام دے آن توں پہلاں جڑ پورے جریرہ نما عرب وچ پانی تے ہوا دی خرابی دے پاروں مشہور سی۔ وباداں نے یاریاں دے ایسی شہر وچ جدوں سید عالمؐ نے قدم مبارک رکھتے دیں ایسی ناموافق پانی تے ہوا دے باعث بے شمار مہاجر کرہمنوں بخارجہ آگیا۔ سرکارِ عالمؐ نے جدوں مدینہ منورہ کھلتے تھوہ مبارک اسماں ول چمک کے دعا کیتی

"یا اللہ! اے سوچنے والے! سادے زمانوں کے گھر میں محبت
توں کو دے دینا طیبہ کی محبت نال بھر دے۔ ایتھوں واپانی تے
ایتھوں دی ہوا سادے لئی برکت تے رحمت دا کارن بنادے تے
بخار توں ایتھوں گناہ کے گھر تے کھل دے۔"

"سچ کھانے والی ایس دعا دے نتیجے وچ دیا بھڑیاں نمٹاں دیا بھڑ دے انعامات ایس شہر وچ
اکٹھے ہو گئے۔ جہوں ایہ رحمتاں بھار وچ ای نہ آں لکھاں تے ایس شہر دا مال۔ عینہ طیبہ ہر اک
لوہان تے چڑھ گیا۔ سرکار مدینہ علیہ السلام وادار شاد ہارک اے
"مناقیق لوک ایس شہر نوں شرب آکھ دے جسے حالانکہ اس داناں
مدینہ طیبہ اے۔"

مدینہ منورہ دے ناں ہارے وقتوں میں۔ اک قول اے
"مدینہ الفاظ لغت دے اعتبار نال دان توں مشتق اے۔ جس دا
معنی اطاعت تے فرمانبرداری ہوندا اے۔"
اُوجا قول اے

"مدینہ دن توں نکلیا اے جس دا مطلب شہر آباد کرنا تے رہائش
اختیار کرنا اے۔"

سرکار مدینہ علیہ السلام وادار شاد اے۔

"اللہ تعالیٰ نے میمنوں حکم دتا سی عیٰ میں ایس شہر داناں۔ عینہ طیبہ رکھ
دیواں۔"

اک بار حدیث اے

"نبی! بندہ مدینہ طیبہ توں شرب دے ناں توں بناوے گا اس
دے نامہ عمال وچ اک گناہ لکھیا جاوے گا تے اوس اک گناہوں

دھون نی اوہنوں دس واری مدینہ طیبہ آکھنا چوے گا تے نالے میں
ادارہ ستغفار دی پڑھنا چوے گا۔"

اک حدیث مبارک ایہہ دی اے

"سید حضور ﷺ ہر اک دے غزوے توں واپس آ رہے س تے آپ کے شہر دے نیڑے
پرکے کھیا۔ ایہہ طیبہ اے۔"

مدینہ طیبہ دے ناں

مدینہ طیبہ جس نوں حضرت رسول اکرم ﷺ وادجرت گھر ہوں دا شرف حاصل اے۔ ایہہ
ادہ جنی اے جتنے صدیاں دے ہزار مشق دے سرگ وچ کھچے ہوئے شفا پانے دے میں پہلاں
ہوا شہر دیا بھڑیاں بھار دیاں دا گڑھ ہوندا سی۔ سچ کھانے دے سوچنے والے تے ایس برکت
نال ایس شہر دی نصیبت دودھ کی۔ نصیبت دے ایس کارن ایس شہر محبوب دے جس ناں میں
ہر کسی شہر دے اتنے ناں نہیں۔ ول کوفا وچ ایس دے گل پو لوے ناں لکھے ہوئے نہیں تے
یا قوت ای کتاب مجمل البلدان وچ ایس دے گل تریہ ہاں درج میں۔ کچھ خاص ناواں دا ذکر
کرنا ضروری اے۔

خطابہ:

ایس شہر نوں اللہ تعالیٰ اپنے خاص فضل تے اپنے محبوب ﷺ دیاں پاک قدماں دے
صدقے شرب دی محبت توں پاک کر دتا اے۔ یا قوت! کھوی آکھ دے میں ایس شہر دی ہوا
پاک تے تر دتا رہا اے۔ جیسے رہن دایاں دی روح وچ خوشبو آں دس جاندیاں نہیں۔ اک
آکھنا ایہہ دی اے "سرکار دے بدن اطہر توں جھوی خوشبو اٹھدی سی اوہدی نسبت نال
لیجوس خطاب کھیا جاوے اے۔"

الحاصمہ:

ابن سلام بنی ہجرت کر کے آجھے سن واپس لئی اک بچی تے پڑی پناہ گاؤ تے ظالماں
تے جابر بادشاہوں توں محفوظ تے اچال دیاں شر نگیریوں توں بچن پاروں ایس شہر نوں
الوصف آکھیا جاند اے۔

قریۃ الانصار:

انصار اودھ گاں تے، حقان والے نوک سن جہاں نوں اللہ تعالیٰ نے سرکار مدینہ تے
آپ ﷺ دے سہی پرکرام دی اہ ادنیٰ بخش لیا ی۔ انصار نے اپنا سب کچھ حضور دی اکھ
دے اشارے تے قرباں کر دتا۔ آپ ﷺ دیاں قدماں دی دھوڑ نوں اپنی زندگی دا
سرمایہ سمجھا تے آپ ﷺ دی ہر طرح مدد کیتی۔ ایس نسبت ناں ایس شہر نوں قریۃ الانصار
دی آکھیا جاند اے۔

المبارکہ:

حضور محبوب عالم ﷺ دی زما دے نتیجے دی حدوں ایس مصیبتاں تے وباواں والے شہر دی
حالت بدلی تے ایس تے دنیا جہان دیاں برکتاں تے ریتاں دی بارش ہون لگ پئی تے ایس
لوں المبارکہ دے ناں توں دی بلا یا جان لگ پیا۔

وارالامرار:

مغل جہان دے سردار تے آپ ﷺ دے پاک صحابہ دیاں پاک گھراں دیاں قسمت دی وجہ
توں ایس شہر نوں پاک بندیاں دا گھروں آکھ دے نم۔

مدینۃ الرسول:

سرور عالم ﷺ دے آجھے سن ناں جو یں ایس شہر اتے رب کریم دیاں ریتاں ہوئیاں ایس
نسبت ناں لکھوں مدینۃ الرسول آکھیا جاند اے۔

ذات المحرار:

حمار (پتھر دا علاقہ) حرے دی جمع لوں آکھ دے نم تے مدینہ منورہ دی حرے چونک
چو کے نم ایس واسطے ایس نوں ذات المحرار آکھ دے نم۔

مدینہ طیبہ دی ہواتے پانی

مدینہ منورہ اک ذرخیز تے برے پھرے نخلستان دی واقع اے۔ ایس دے پرست بلندے دل
جل سلی ذمیں دل جیل میرے عقیق دی واہی اے۔ شہر دے دچکار بلخان تے رانوں دیاں وادیوں
سن۔ چہدے دل ک پیادی علاقہ الحرۃ الشرقیہ تے بلندے ذیل الحرۃ الغربیہ واقع اے۔ جبل
ثور مسجد یوں توں اٹھ کلومیٹر اے قاصدے تے اے۔ یمنوں جبل میر داوی ایساں دی قاصد اے۔
نجد تاریخ نگین دیاں دایہ کی خیال اے

”بندے تے چہدے و لے دونوں حرے مدینہ شریف دی

حد دی نم۔“

مدینہ شریف دی کل 16 کلومیٹر۔ ایہ شہر سند دی سطح توں 597 میٹر اچا اے۔ حسن
طوں البلد 39 درجے تے عرض البلد 24 درجے اے۔ مدینہ منورہ توں شہر 275 کلومیٹر چہد
425 کلومیٹر تک کمرہ 497 کلومیٹر مشرق 1303 کلومیٹر تے اردن 844 کلومیٹر اے۔

مدینہ منورہ دی گرمیاں دے دن سخت گرم ہوندے نم۔ خزاں تے بہار داسوم درمیان تے
سردیاں دی چہ کی ٹھنڈ ہوندی اے۔ ایمنوں دی ہوا پاک تے صاف اے۔ ایس شہر ورگی تاری

تے خوشبو دینا دیکھتے ہو کہ مہرے نہیں ملدے۔ ایسی چادر گرہیں والی خوشبو مال مردہ ہلے رہدے ہوں
لگ پینہ ہے۔ ایتھوں واپائی کھڑواں وں موٹیاں کھڑا ہے تے بیمار اں نوں صحت دینہ ہے۔
ایتھوں دی رحمن پھر لی اے اتھتے کھجور اں دے پائے تھاں تھاں دسدے نہیں۔ ایساں باغاں
نوں میرا ب کرن لئی موٹر پمپ لگے ہوئے ہیں تے اوہاں دی خدمت تے حفاظت دے
خدمتکار مقرر نہیں۔ اتھتے انج دی تہ دہوا لے پھوٹا دک ورن اتھتے آجاوے تے اوہ پئی دا کسی دا
راہ نکل جائدا ہے۔ ہر کوئی پروانیاں وار اپنی حیاتی تے پئی چندڑی ایسی شہرتوں د رن لئی تیار
اے۔ عاشقاں نوں اتھتے فرما دے تے نس دی سرکاٹاٹھ دے پیسے دی خوشبو بندی ہے۔

مسجد نبوی و حج و اہد

غیر دی فتح مغروں 7 ہجری وچ کونین دے واں نے آئے ہوں مسلمان دی دودھ دی ہوئی
تقداد و کچے کے مسجد نبوی دے رقبے لوں دودھان بارے سوچیا۔ مسجد دے گواہند کہ خرپ ہے
نصاری رہندے سن اوہناں نوں سرکا جیٹکا نے آکھیا۔

”جے تسی، جہاں گھر مسجد لئی وقف کر رہتے ایسے دے چکے دے دے“

تہاںوں جنتہ رتہ اک گل دہا جادے گا۔“

اور انصاری نے جرح نہ کر سکے۔ جس کی وجہ تو اس قصور سرور کا ثبات ہے۔ اے اعلان فرمائی

”خیر! ہمارا کام والا انہیں تھیں نوں میں ہے کے مسٹر واسطے وقف

کرے گا۔ اللہ تعالیٰ! درہنوں بخش دے گا۔“

چنانچہ اسہد گھر حضرت عثمان غنیؓ نے بیٹی ہزور دیا۔ وہ بے لے خرید لیا تے فیر مسجد نبویؐ سی واقع کر دیا۔ انج اوہ گمراہا کے مسجد روح دلا لیا تیا تے مسجد تھوڑی جی کھلی ہو گئی۔

مدینہ طیبہ حضور انور ﷺ کے لیے

سرکار مدینہ نے 622ء کو مکہ مکرمہ توڑا ہجرت کر کے مدینہ منورہ کا قیام کیا۔

بھری صدی دا آغاز ہو گیا۔ اس تے خرچ نے چوکی سادی بند کیتی۔ اپنا مال اسبب حتی کہ اپناں جاتاں دی وی پرواہ نہ کیتی۔ حضور ﷺ دی کھدے اک اشارے تے اپنا سب کچھ قرباں کر دتا۔ اوہ شخص تے عداوت اصدیاں توں اوہناں دے اندر روٹیا ہو یا سی، حضور ﷺ دیاں زلفاں دے سائے تلے کے لوٹوں بھڑ دتا تے دودیں قیہے، اک چان دو قالب ہو گئے۔ حضور ﷺ نے مسلماناں لئی جسدیت دے اصول تے اک سجادہ بنو، مسودہ تیار کچا جس دا متن یہی

”محمد رسول اللہ ﷺ دلوں کی مسماں دے مال عام اس قوم“

بھاری قرعہ ہو، بھاری جڑی تے اوتھاں ذرا بے سوکاپاں

یہ دین اور کیسے دی جتنے یا تو مرے ہوں سائے نال درناج میں

ایسے معادہ رکھنا جاننا اسے غنی بنانے والے ہے۔ ایک قوم کے لیے

کے۔ سچ نے جنگ کی حالت مکمل مسماں نے کو جی عائد

ہوئے۔ گ۔ اعتبار اور جو۔ کہے ایک بار دو بار اور اور اعتبار طبع

مردم کو غمزد آئے ہے کی جگہ و اطوار کے ساتھ آئے ہیں

کون-کون سے ہیں۔ یہاں کے مضافات پر غلط فہمی

[illegible]

فکرمینہ کا جالو نہ تھکے گا کہ وہ اپنے جال میں

تقریباً ۱۰۰۰ سال پہلے، ایک شخص نے ایک کتاب لکھی تھی جس کا نام "The Book of the Dead" تھا۔

کے اوجھان دن درگشا سارا چہا اچھا اچھا ہے۔ 4۔ اوہاں اے سون

ایسی ہی کہانی ہے جو کہ ہمارے دل سے نکلتی ہے۔

سکھنا ہاں اے ہاں ہاں کی مہمیاں اے لائے جانے۔

لوہیاں خواں سے سردی چھ پر تیت نکلی جاوے لی۔ سترپ

وہی یہودیوں کی چٹیاں وہی لوہاں آباد میں ٹولہ نہال دھکیاں

ادبیات : یوں لڑایا کہ اپنی ماں اسی میں جھڑپا کر اس کا ہاتھ توڑ دیا۔ مسئلہ اس کے خلاف اٹھ کھڑا ہوا کے شعر پڑھ رہا تھا کہ درخت کی دس تنوں سے لڑا ہوا بیٹا جنت سے ام حکیم جنت حارث بن ہشام فاطمہ بنت الولید پر ہت مستوحشی کرید (عمر بن ابی اسحاق بن رمانی) حنا (حضرت صاحب بن عمیر کی ماں) سلامیہ بنت عبد العزیز ویرت منکر شریک بن۔

مردہ کی مسلمانوں کے لئے جس جنت میں گئے ہیں۔ اے محتسب! وہاں ہے پاک و پارسے جنت۔
پچھلے جہاد آیا کسی نے فیر جنگ کے میدان وئی واپس نہ کیا۔ دواہ و احتسابی جسے شہید کے
خدا انور است حضور ﷺ شہید ہو گئے ہیں۔ ایسے میں کے دواہ سے تے پریشاں، پچھلے کن۔ اوہاں
سوچیا معنی دیوانہ و مقصد میں کیا۔ یہ گیا ہے۔ ہاں اوہاں نوں آخری سادہ تھک بہا رکی ہاں لڑا
چاہیہ ہے۔ سچاہ دی تہ کی تعداد ایسے جتنے ہاں ہی۔ تہا جتھا و ہی جہا حضور ﷺ دے بہت ہے
دیہاں و رہا درمی، ہے جو ہر گھار بہا ہی۔ حضور ﷺ اپنی کان نالی وئی تہ پھانہ سے س۔ انہوں
نیک کر کان من کے دانوں نے ہو کی۔ حضرت علی کرم اللہ وجہہ دایہ نا ہے "لگ وئی حضور ﷺ
ای اوہاں س جہا سے سہا توں وادہ کے ثابت قدم ہے۔ جنت الی اک بعداں جہا ہونی تے
اسیں لوکیں آپ ﷺ ہی دے دامن عالم پناہ وئی آئے ہاں یہاں سے سہا۔

آپ ﷺ تیرا بندہ ہے، ہے تے حضرت سعد بن ابی وقاص تیرا چلائے رہے۔ جنگ اُحد میں
حضرت سعد نے اک ہر رتیر چلائے سن۔ حضور ﷺ دیاں قدماں آتے قدم رکھ کے چکے رہیں
والے چودھواں کرام سن، جہاں وجہ ست مہا جرتے ست فی انسا رن، جہاں دے ناں ایسہ نہیں۔

مہاجرین اور چور پٹے کے مکینوں کے لیے صحابہ

حضرت بزرگوار صدیقؑ حضرت عمر بن الخطابؓ حضرت عبداللہ بن مسعودؓ حضرت علیؓ
عبداللہؓ حضرت ابوسعیدؓ ابن الجراحؓ حضرت سعد بن ابی وقاصؓ حضرت زبیرؓ ابوہریرہؓ

انصاریاں لمچوں پیچے رہیں و لے سجاپے

حضرت حباب بن منذرؓ حضرت عامر بن داجرؓ حضرت ابو دجانہ حضرت بل بن حنیفؓ

حضرت عمارؓ میں سے حضرت سعد بن معاذؓ کے حضرت سید بن خنیسؓ۔

جدوں محبوب کا غنا ہے ^{میں} سے عہدِ طیب و نبیؐ کا۔ وہ کچھ تے آپ ^{میں} کے گھوڑے تے سوار
 سن۔ یہ ہیں آپ ^{میں} کے اے۔ اس کے جسوں اونٹوں میں۔ اس جنگ و مرج مسلمانوں میں
 جو وہ ہیں۔ ان میں ^{میں}۔ آپ ^{میں} کے سارے سکاچوں میں تو کے قربا

اسے میرے اللہ! سہارا بن کر دے۔ یہاں عزائم صرف تیری

نئی دانتی کال جو اس سہولتوں گندہ میں۔ اعتدالوں جس کے

نہایت پریشانی میں رہا کرتے تھے۔

تو خود را می دانستی و می دانستی که کجاست و کجا می رسی

مگر ان کی زندگی بے خوف و ہراس نہ ہو، ہر امت و ہر والد کی یہ خواہش ہے۔

قوله: «وَمَا يَكْفُرُ لَكُمْ وَيُنَادِيكُمْ أَنْ تَكُونُوا يَهُودَ»

تاریخ و جغرافیہ کے شعبوں میں پروفیسر صاحب کی خدمات کو ان کی جامعیت کی بنا پر ان کی تعریف و تحسین کی ضرورت ہے۔

تو یہ سب کچھ دیکھ کر وہ بے حد غصہ ہو گیا اور اس نے کہا کہ میں اس شخص کو مار دوں گا۔

ان چاروں حکام نے جرم ثابت ہونے پر ان کی دیرینہ عادتوں

میں نے اپنے بچوں کو اور میری اس بات پر سے یادوں

وہاں میں نے اس کو کھانسی ہوئی

جے کے کول اور بیکن کے ساتھ

غیر آپ کے لئے منور و شریعت کے لئے اے کے عید الہاں یاں لہراں دی جا کے ہر وہ لہراں لہجہ

تھے اللہ رب العزت اے اہل بیت! میری دعا یہ تھی کہ تم سب کو ہر روز بار بار سے یاد کروا

مکمل سے اوجھلے میں رہنا چاہیے۔ اس بات کو جس نے تحریر کیا ہے، مغلزبیں آپ کے لئے دعا گو ہے

* تے ساری رات پہاڑ یہ رہے۔

کڑوئی خدق وہی جھک تی۔ خدق غاری واقعہ ہے جس "مسل کترو" ہے۔ جس نام مطلب ہے

کھنڈ تھیں۔ اس جنگ، اکابرانِ ایدہ کی کہ، خوشامیہ قبیلہ جہڑا کہ یہ منور و قوس جلا وطن ہو سکے خیر و بیچ یا

جیلے والے اصحاب، منسکین، متقی، حے معلس، نوں۔۔۔ جہاں نوں روٹی روٹی کھاں دئی تھری تے نہ بھلے قریبہ اے دھن دا غلہ، نہ پڑے سنے دی ہوٹا، توحید،۔۔۔ خشق دئی مست رسالت ﷺ دے چاکن ناں پیاں دھنیاں دھنیاں اورس والے جہاں سلام دی سرفروزی تے محبوب کائنات دئی رضا کی پناہ پو پیاں دھنیاں دارا،۔۔۔ ایرا، دیاک لوکیں جہاں دئی پناہ دے مسند نبوی ائی جی جہاں دئی جیون دئی یقیں دے موتی س۔۔۔ حسن، مصلی یاں لہذا س جہاں نوں مال تے دوست نہ رحمت ہی تے نہ، یا دئی عیدیاں دئی خوشی۔۔۔ بے دنی بل دئی تمنا کی تے صرف ک دئی حضور سرور عالم ﷺ دیاں قدم دئی دھند پیاں آکھاں د سرمد ہالیاں۔

اصحاب بعد اللہ رب العزت دئی ذات دے تے توکل آس، لی وک ابھی جماعت ہی نبوی تزکیہ نفس لئی حضور ﷺ دے فیضان، بے موتی چندے رہو دے س۔۔۔ آں پاک دئی تعمیر حدیث مصلی کریم اورس تے یر محبوب، جیون آکھاں دیاں دیاں وپ سیراب کر دی۔ چارو دے لک بھگ متلی نوک دئی ایہ جماعت جہاں دئی رہن لیس تھی چاندی۔۔۔ حضرت ابو سیدہ دئی اصحاب بعد از نبی۔

حضرت سیدنا ابو، ابو ذر، عمار، عکرمہ، عکرمہ

”اصحاب بعد اسلام“ تے پوچھن۔

حضرت رسوں کریم ﷺ دئی خدمت دئی سکون دئی صدقہ عدا تے آپ دین اصحاب بعد دے کوں بھیج دیندے س۔ حضرت ابو ہریرہ دئی توں رویت اے

”ک رات حضور ﷺ تشریف یاتے تے فرمایا میرا

دوستاں اہل صفوں بلا لیاؤ۔ میں ساریاں نوں چکایا تے ایسی

سارے اہل آپ ﷺ دئی خدمت دئی حاضری۔۔۔ آپ ﷺ

سے کہ اودھ بھریا چال سارے سارے رکھیا پالے تے

آپ ﷺ، اہل ہمدانک۔۔۔ جس دئی برکت ناں سارے ملے

دایاں تے اوجھ پتا۔ میں وئی دے، اودھ پتا لے سہیل ﷺ تے ”اوپا، اپیاں دوواں جس دئی تے یا تے اندھوں دئی تھریہ دین ساراوش دیاں۔

توں پاک دئی، بن اصحاب سنے یا تے ارشاد تے

”صدقہ اوریں دیاں تھی اے جیوئے اندھوں دئی راہ دئی پابند تے قید جوگے دوگے نہیں تے اودھ کھاتے پھریں سہ۔۔۔ ایہ واقف لوئیں سوالی بال کس آتے آکھاں دس سکا بھدے نہیں۔۔۔ چسک لوکناں تے لاکے دے چم دیاں نوں دیکھ تے چوں سہ۔۔۔ پڑ۔۔۔ میں بندیاں دس پٹ لپس تے بھوئیں پند۔۔۔ تھیں آکھاں دیاں تے اہل مال حرق کر تے۔۔۔ اندھوں دس، اپنا کابا۔۔۔“

حضرت عبداللہ بن مسعود، ابو ہریرہ، ابو ذر، عمار، عکرمہ

”اصحاب صفہ اور پوچھن۔۔۔ اسی تھی حضرت سرور عالم ﷺ آکھاں نوں۔۔۔“ دیندے س۔

حضرت عبداللہ بن عباس، نوں رویت۔

”آگ داری حضور ﷺ اصحاب بعد دے ولی مکتوب س تے آپ ﷺ تے۔۔۔“ تھرو دے تھل س دیکھ تے فرمایا

”اے اصحاب صفہ تمناؤں ثبات ہووے میری امت دچوں

جیو بندہ دئی اس حال دئی۔۔۔ گا جس حالی دئی تھیں دے

اودھ پتا سارے راسی دئی، یا تے اودھ دئی میر۔۔۔

ہوئے گا۔“

محمدؐ سے یہ فرمان ہے۔

”جہاں شام کے زمانے میں مسلمانوں کی پابندی ہوگی وہیں رسول اللہؐ کے شایعہ خیر احکام سے لگاؤ ہوگا۔“
 فقیرؒ، یہ کہیں۔ کوئی پہنے اس دھندلے سے دھان دھانی
 کرتے ہیں۔ یہ حضرت محمدؐ کی دور رس و دور رس
 بات ہے۔ یاد رکھیں کہ اس نے اپنی پالی کھانہ سے نہ

حضرت جابرؓ کی یہ روایت ہے۔

”جہاں صحابیوں سے ہمارے دور میں فیضان ہوگا
 اُسے خوشبود ہوگی وہی مسلمانوں کے لیے نیک ہے۔“

حضرت علیؓ بن ابی طالبؓ سے محمدؐ کے فرمان سے منظر۔ حضرت علیؓ نے یہ قول
 فرمایا ہے۔

”صحابہؓ میں سے جو شخص بھی ہو جس کی شہادت ہو اسے نیک و نیک
 نہ کہنا کہ وہ دین سے بے باقی ہو کے تھک گیا ہو۔“

نبیؐ نے فرمایا ہے۔ ”صحابہؓ میں سے کسی بھی شخص کی شہادت ہو تو اسے نیک و نیک
 نہ کہنا کہ وہ دین سے بے باقی ہو کے تھک گیا ہو۔“
 400 قریب کے حدیث کے مجموعہ میں یہ حدیث ہے۔

مدینہ منورہ خلفائے راشدین کے دور وچ

مدینہ منورہؓ کے دور میں صحابہؓ کی جہاد و شہادت اور عہدِ نبویؐ سے جب تک
 ہے۔ آپؐ نے 11 سال تک مدینہ منورہ میں مقیم رہا۔ آپؐ نے
 یہاں سے تمام صحابہؓ کی تعلیم کی۔ آپؐ کے دور وچ تمام صحابہؓ کی تعلیم ہوئی۔

اسلام دے دینے والوں کے دور دور تک اپنا الگ ہی جہاں میں شام دل گیا۔

آپؐ کی وفات کے بعد 13ھ وچ حضرت عمرؓ رضی اللہ عنہ کی خلافت دی مسئلہ تھے۔ آپؐ
 کے دور خلافت وچ اسلام عرب کی زمین دیاں حدوں میں پھیل گیا۔ آپؐ نے مصر تک
 اپنا۔ مدینہ منورہ وچ بروز جمعہ کی خبر سن کر انکار کیا جاتا ہے۔ مدینہ منورہ اس دینے اسلامی
 حکومت و دار الحکومت ہے۔

تبعہ حبشہ حضرت عثمانؓ رضی اللہ عنہ کی شہادت کے بعد آپؐ نے چار سال تک مدینہ منورہ کی خلافت
 کی۔ اس کے بعد آپؐ کی جہاد و شہادت پر بہت دور و دور تک مدینہ منورہ کے قبر میں آتے مسلمانوں کے
 لیے۔ حضرت عثمانؓ 38ھ مطابق 657ء مسجد نبویؐ کے نیچے اوہاں دے اپنے گھر وچ ہی
 شہید کر دیا گیا۔

نبیؐ کی شہادت کے بعد مدینہ منورہ کی خلافت مقرر ہوئی۔ آپؐ کے دور خلافت وچ مدینہ منورہ
 کی جگہ لڑی گئی۔ آپؐ نے مدینہ منورہ کے شریف کو پٹ کے کوڑ وچ قائم کیا ہے۔ آپؐ
 کو کوڑ وچ 40ھ مطابق 661ء شہید کر دیا گیا۔ آپؐ کی شہادت کو بعد حضرت حسنؓ
 خلافت دی مسئلہ تھے۔ شریف فرمایا ہے کہ مسلمانوں وچ خلافت رکھ کے اسے ختم کر لی
 خلافت کوں محمدؐ دے۔

مدینہ منورہ اموی دور وچ

حضرت حسنؓ کے خلافت بعد میں مدینہ منورہ کی خلافت میر معاویہؓ کی خلافت کے دور وچ
 41ھ میں مدینہ منورہ کے اوہاں دار الخلافہ کو بنایا گیا۔ مدینہ منورہ کی خلافت
 کی سیاسی حیثیت کے دور میں مدینہ منورہ دار الخلافہ بن گئی۔ مدینہ منورہ میر معاویہؓ
 کے دور وچ مدینہ منورہ کے امیر معاویہ بن الحکم بن العاص بن وائل کی۔ مدینہ منورہ دار المشہور
 چشمہ ”الحکم بن العاص“ کے نام سے مشہور ہے۔ اس چشمے کوں قبائلیہ کے دور وچ واقع الجھڑیہ کے علاقے

وہی موجود ایک کٹھن توں پائی دیا جائیگا۔ گورنر کا دوہاناں ایسا ہی جیسا ہے مروان بن الحکم دارنگک نیلا۔

63ھ بمطابق 684ء وہی مدینہ والیوں نے حضرت معاویہؓ سے ہریرہ بن معاویہؓ بنو خلیفہ بن توں نکال کر دیا۔ واقعہ نے عبد اللہ بن حکمہ کی زبانی لکھا ہے

”یزیدہ دی بیعت توں اسماں آس ویسے انکار کیا جدوں ساووں ایسہ پکائیئیں ہو گیا سی بنی ہش سماں توں ساڈے اتے پتھر ڈگن کے۔ کیوں جے لوکیں چہاں داواں بھیجتاں تے دھیاں ناں دیاو کرنا لگ پئے سن۔ شراب ناں مردے دھت رہس۔ سن تے لہو رس پھٹ گئے سن۔“

مدینہ والیاں حضرت عبد اللہ بن علیؓ القزہی جو سے مہاجرین وچوں س تے حضرت عبد اللہ بن حنظلہ جو سے انصار وچوں س لوں اپنا کر تسلیم کر لیا۔ مدینہ سورہ وچ دیس ویسے یہ لوں امیر بن عقبہ حاکم سی۔ 63ھ بمطابق 684ء لوں جدوں یزیدہ لوں ایسا اعلان ٹی مے یسے دیاں اوہدی بیعت توں انکار کر دتا تے اوہ حملے داوی راہ و رکھ کے میں تے آسے اک دیاں لشکر مدینہ منورہ آتے حملہ کر بنی بھجج دتا تے حکم دتا کہ مدینہ وچ جو کوئی شہوتو سے اوہ اسرا لاو۔ یزیدہ دی فوج واسطہ سالار مسلم بن عقبہ سی۔ فوج لوں بھجن توں پسلاں یزیدہ نے اوہوں اکھیاں کچا سے اوہوں غاصب کر دیاں ہونیاں لکھیا۔

”دیکھو ملک حلائی کرنا دیری تے مردگی دکھانا تن دیہازے مدینہ والیوں لوں بیعت آتے مجبور کرنا ہے میری نکال کر تے جے کوئی وی سامنے آوے گا مارا دیتا۔“

ایس حکم توں بعد عقربہ فوج سے کے مدینہ منورہ اپنا دینے کوہار تیا صوں گڑھ کے بھجج پھر مئی تے بزاروں فریحا تے انجھ چیتی خزانہ شروع کر دتی جہدے نتیجے وچ تھکے سارے مہاجرین شہید

ہو گئے۔ کئی جاواں بچا کے غاراں وچ چھپ گئے مسلم بن عقبہ سے دیاں توں بیٹیاں ویتاں دتیاں۔ دس دیاں ہارے لے لیاں کیتی گئی ہا دتی تے مدینہ تے قبضہ کر لیا۔

مدینہ منورہ حضرت عبد اللہ بن زبیر دے دور وچ

اسوی فوج مدینہ خیمہ توں فارغ ہو کے کے دل دور رہی سی جتھے حضرت عبد اللہ بن زبیر موجود سن پر یزیدہ سرگیا اوہ سے مرہ دی خبر نے فوج لوں راہ دتا تے اوہ بجائے مکہ تھر دے شام دس ٹرگی۔ یزیدہ سے مرہ تھروں اوہ اہل معاویہ ثانی بن یزید 64ھ لوں خلیفہ بنیا۔ اس ویسے اوہدی عمر صرف 21 ورہ سی حقیقت میں مگر اس اوہ صرف چالی دیہازے دی رندہ رہیا۔ ایہد سے پچھوں مسلماناں دی فکر وچ حضرت عبد اللہ بن زبیر سی کہ ایہو بھی سستی رو گئے سن جہڑے ایس قابل سن کہ اوہ مسلماناں دی اس وڈی سلطنت توں سنبھال سکے۔ دہاں مسلماناں دی ایس خوشی توں شکھ رکھ دیاں اپنے مجاہد عبد اللہ بن زبیر توں مدینہ دا حکم ہٹا کے گھیاں فوج اک وار میرا اسوی فوجاں تے حضرت عبد اللہ بن زبیر دے دیناں جنگ چھڑ گئی سارے مسلمان لشکرش واکار سن ایس عام وچ عبد الملک بن مروان نے اپنی حکومت دا اعلان کر دتا۔ اوہنے مدینہ وچ فوج بھیجی۔ حضرت عبد اللہ بن زبیر دی اوہاں سبزی راہدی جنگ ہوئی۔ عبد الملک بن مروان نے مدینہ آتے قبضہ کر لیا حضرت عبد اللہ بن زبیر نے بزارات کے متعلقہ کیتا تے عبد الملک دی فوج دے سپہ سالار لوں مار دتا۔ 65ھ واقعتہ سے عبد الملک اداری اندر دھدے پانی دا ٹنگ کھول رہیا سی اوہنے مدینہ آتے قبضہ کر بنی اپنے چاچے دے پتر عبد الملک بن حارث دی سربراہی وچ فوج بھیجی حضرت عبد اللہ بن زبیر دے دور وچ مدینہ دے حاکم عبد الرحمن بن اشعث دی سن جہاں 61ھ رہیاں دے بزرگ وچن دے عبد الرحمن بن مسند توں حضرت عبد اللہ بن زبیر دی حمایت نہ کرن پاروں ڈرے مروانے کہ۔ عبد الملک بن مروان دے قباچ بن یوسف توں 72ھ بمطابق 692ء اک وڈی فوج دے کے مدینہ آتے قبضہ کر واسطے گھلیا۔ حضرت عبد اللہ بن زبیر دے ڈٹ کے مقابلہ کیتا پرونا

پورا ہو گیا کسی آپ شہید ہو گئے پہلاں آپ لوں یہودیوں کے قبرستان وچ دفن کجیا میاں میر آپ دی می جان نے اونھوں کڈھ کے مسلمان طریقے تال معیہ جی ۱۵۱۱ء۔

مدینہ منورہ عباسیاں دے دور وچ

132ھ یوں یو مہر دے وال مگروں ابو العباس محمد بن عبد اللہ بن عباس خلافت دے تخت تے بیٹھا۔ اپنے اپنے چاہتے اندر عجم لوں مدینہ منورہ دا گھر مقرر کیتا۔ خواصہ دے بچے کچھ لوکاں نوں سلاج نے لہو لہو کے ماریا۔ سلاج توں پچھے 138ھ بمقام 753ھ ابو جعفر عبداللہ بن محمد علی بن عبداللہ بن عباس بن عبداللہ بن عباس بن عبدالمطلب المعروف بہ منصور غنیہ بنیا۔ اوہ اک بریدی لوطی سردار تری۔ 41ھ میںاں داسی حدوں اوہ تخت تے میثا سلاج اپنے دور وچ خواصہ نوں مکہ کے منصور لئی رہ و صاف کر گیا میاں فیروزی خلوی خاندان خلافت دا دعویداری بی ۱۱۰ھ میں اپنا ایہہ مطالبہ چا کر رہیا سی۔ عباسی حکومت دے خلاف اوہناں زور پھڑا شروع کر دیا سی۔ سب توں پہلاں محمد بن عبداللہ بن حسن بن علی بن ابی طالب المعروف بہ النضر بن سہب مال۔ قاتل لئی تھہ اچا کیتا۔ النضر دیکر بد جتے تنقوی لصل تے کمال وچ بنی ہاشم وچ مکہ اچا مقام رکھ دے بن۔ اوہناں دے والد عبداللہ نے اوہناں لوں امام مہدی مشہور کر رکھیا سی۔ منصور شروع توں ای النضر دیکر دی تاک وچ سی اوہ مسلسل خفیہ طریقے تال اک تھاں توں دوجی تھاں تے منتقل ہوندے رہے۔ 144ھ توں ۱۵۰ھ توں ساری ہاشم اوہناں دے ہتھ دیرت ہو گیا تے مسعود دے نادر اک ملک مٹی اوہنے آپ لوں لکھن می بڑے ہتھ دیر مارے۔ بنی ہاشم کو لوں آپ دے بارے۔ کچھ پراوہرے ہتھ کچھ مدایا۔ اوہنے آپ دے والد عبداللہ آتے دی بی بیان خفیاں ریتاں تے ریاد میں عبید اللہ نوں آپ دی گرفتاری آتے مامور کیتا۔ ریاد مدینہ منورہ اپڑیا قاتل ناں نکس دیکر اوہنے ای می لوہنے اماں دے کے چا کھلیا آپ ریاد کوں آگے فیرو ریاد نے اماں دے پاس کردیاں مویاں اوہناں نوں جھڈ دتا۔ ایہدے ہرے نریادوں آپ قید کر لیا گیا لیکن اوہدی تھاں تے محمد بن خالد دانا توں لگا۔

اوہنے مدینہ منورہ چ کے روپیہ جیسے پانی دانگ خرچ کیتا ناں ہے اوہ نکس دیکر تک اپر جاتے۔ ہر اونوں اکا کامیابی نہ ہوئی لیکن اونے گھریں دی تلشی شروع کردتی ہر فیرو دی اوہ بے مردی رہیا۔ منصورے اوہناں لوں ہٹا کے ریاح میں عذاب میں حیان دمری یوں مدینہ منورہ دا حاکم بناداتے ناں ای حق نال کھیا۔ بنی محمد میں عبداللہ نوں نکس وچ کوئی کمی نہ جھڈ نا۔ اوہنے مدینہ منورہ اپر کے بند پاں تے اپنی حقیت ک نکس دیکر لوں اپنی گرفتاری دا خطرہ لگ گیا۔ رہا ہاں بعد رہیا پھر نکس دیکر اک تھاں توں دوجی جگہ لے رہے تھے خراوہنے آپ دے والد عبداللہ نوں چالوں مار دتا ہر فیرو دی نکس دیکر نہ لہے تھے ایہناں کچھ کریش مگروں دی ناکامی واسوئہ دیکھنا پیا تے منصور دی کوز دھ مٹی اوہنے ریاح نوں حکم اتا ہے نکس دیکر نہ لہے سکے جس دی ساری اولاد پھڑ لئی جائے۔ حکم دی تعمیل وچ سارے دی پھڑ لے سکے۔ پھڑ مگروں اوہناں تے اپنی حقیت ہوئی جہدے نتیجے وچ بوجے لوکی جان توں مار پینے۔ ایہد کچھ نکس دیکر 145ھ یوں ک دانی ساری جماعت تال میدان وچ آگے اوہناں ریاح نوں پھڑ کے مدینہ منورہ آتے قید کر لیا۔ منصور لوں لہدی اطلاع ملی تے لوہے نکس دیکر نہ لکھیا جہد امش کچھ لای سی۔

”خدا دے بندے عبداللہ امیر المؤمنین دلوں محمد بن عبداللہ نوں جانکاری ہووے پئی ہرے لوکی خدا تے اس دے رسول تال لڑ دے نہیں۔ اوہ اس دالی ریش تے فساد کردے نہیں اوہناں دے مقدور وچ سولی آتے لکنا ای ہوند اے یاں اوہناں دے ہتھ ہر داے جادے نہیں۔ یاں اوہناں نوں ملک چوں کڈھ دینا چاہیدا اے۔ انج دوں لوکاں لئی میں دی رسوائی اے تے آخرت وچ دی نہیں تے اوہ اپناں حرکتاں جھڈ کے توہ کر لیں۔ اوہناں نوں جان پیناں چاہیدا اے یکی اللہ تعالیٰ خفشن والا اے میں خدا تے اوہدے رسول پچھتے لوں حاضر حاضر جان کے تے اوہناں دا

واسطہ سے کے آگے واں ہے توں میرے بھیس چھین توں
 پہلاں اپنیں حرکتاں تھڈے کے سدھ جادیں تے مں تیرے پترن
 بھراواں تیرے خاندان تے تیرے سنگیاں توں معاف کردیاں گا
 تیری وجہ توں سانوں ہزاراں تے جانی نقصان ہو یا اے اوہ دی
 تھڈ دیاں گانا لے دس لکھ نقد درہم دی دیاں گا۔ سو روئی تیری بیوی
 لوڑ ہووے گی اوچوں پاری کران گا۔ اپنی رہائش لئی بیوی تھیں
 نوں چنگا سمجھیں گا دتھے تینوں رہن دی اعانت دتی جاوے گی۔
 تیرے خاندان دے جتنے دی سوئی قید نہیں اوہناں نوں تھڈ دیاں گا
 تیرے تے تھہ تے جہاں دی بیعت کیتی اے یاں کسے کوئی حیثیت
 ناں تیرے دے دگا رہے مں اوہناں نوں امان دتی جاوے گی۔
 اوہناں کوں کسے قسم دی ہچھ بگھ نہیں کیتی جاوے گی۔ بے میریاں
 یہہ شرطاں قبول ہون تے جس نوں چاہی میرے کول امان
 نامہ لیکن لئی بھیج دج و۔۔

نفس و کیوں جس دے منصور الیہ خط ملیا تے اوہ خط الیہ جواب دتا۔

”خدا دے بندے مہدی محمد بن عبد اللہ ولوں مہد اللہ محمد دے ناں۔
 توں میرے سامنے جویں دی امان پیش کیتی اے مں چاہتا ہوں مں
 دی امان مں دی تیرے سامنے پیش کران۔ حفاظت دی کری اصل
 دج ساڈا حق اے ساڈے پاروں ای توں ایس واہوئی کیج اے
 ساڈے ای عینوں توں ناں بے کے توں لکھوں پاں لئی نکلیا
 ایں۔ ساڈیاں ای خوبیاں دے کاران تینوں ایہ امر ازلیہما اے۔
 ساڈے والد حضرت علی دہی تے امام حسن فیر توں ساڈے ہون دیاں

کویں وارث بن گیا ایں۔ تینوں یہودی پتے اے بئی کوئی بندہ ہزار
 نیسی اعتبار مال تیرے درگج ہووے خلافت د کوں دجی کر سکدا
 اے۔ ایس مطرواں ملو ناں تے آزاد کرس داے علاماں دی
 اولاد وچوں مں آں سانوں رسول کریم دی قرابت سلام دج
 چل تے دو بے کئی چنگے تیں دی وجہ توں فقر حاصل اے۔ حضرت
 رسول اللہ دے چچے ابو طالب دی ماں خاتمہ بنت مرود دی اولاد
 ایس آں نہ کر توں تے حضرت رسول اللہ دی دھی حضرت خاتمہ
 الزہراء دی اولاد ایس آں نہ کر توں اللہ تعالیٰ نے سانوں چنگا نسب
 دے۔ ساڈے والد حضرت محمد ﷺ جیہاں اے سردار س تے
 حضرت علی پیسے مسلمان۔ حضور دیاں بیویاں چوں سب توں افضل
 ساڈی مانی حضرت خدیجہ کن اسلام دجی پیدا ہون داے سب
 توں افضل حضرات حسین بیوے جنت دے جواناں دے سردار
 تیں اوہ ساڈے مں تیرے نہیں۔ اللہ تعالیٰ نے سب دے اعتبار
 مال میرے دل کے بہترین بنائے مں تے ایہ فرق جنت دج دی
 قائم رکھیا۔ مں اس دی اولاد آں جہدا دج جنت دج بڑا اچا
 ہووے گا مں خدا دا واسطہ دے کے دہدہ کرناں بے توں میری
 ایس دعوت ہوں مں مں تے میری اطاعت قبول کر لیں تے تیری
 جان تیرا مال تے تیرے سارے محرمات نوں مں معاف کردیاں
 گا مں خلافت دا تیرے توں چو کھا حق دار آں تے تیرے نالوں
 چو ک دہدہ بہان دی مناجیت رکھتا آں۔ جویں دی توں بیٹوں
 لہاں دے رہیا ایں انج دی امان خورے توں کتنے دوجیاں نوں

دست چلیا اس توں مینوں کج دی دے رہیا ایں جوئی اہن
بھر دوس دتی سی جوئی دہان توں پنے چاچے عبدہ بن علی
نوں دتی سی یاں جوئی ابو مسلم خراسانی ہون دتی سی۔ جہاں توں
توں امان دے کے قتل کروا سی یاں اوہناں توں قید کر لیا سی۔
”نوں ایہ خط ملے اوہناں دکھا ہوا دے ک واریر نکھیا

”اللہ دست ناس توں شروع جو بڑا مہربان دی سے تے رحیم دی
خیری تحریر پڑھی۔ توں چاہل طوائف نوں گمراہ کر لئی عورتاں دی
قربت وافر کرنا ایں۔ حالانکہ اللہ تعالیٰ نے مردانہ درجہ چاچے
والد تے دیاں دے برابر نہیں رکھیا حدانے چاہے توں والدہ اور
وتاے بے حد اے صرف قربت دے پاروں عورتاں نوں کوئی
رجہ دتا ہوندا تے ایس رہتے دی سب توں زیادہ حق دار حضرت
رسول اللہ ﷺ دی امی مئی ہون یاں تینوں ابو طالب دی دس فاطمہ
بہت عمر دے نال رشتے داری ہوں دی ہجرت خراے۔ حالانکہ
اوہناں دی اولاد چوں تے کسے ہوں دی اسلام دی توفیق نہیں سی
ہوئی۔ جس ویلے حضرت رسول اللہ ﷺ نبوت دا دعویٰ کیا اس
ویلے آپ دے چار چاہے جیوندے کن جہوں اسلام دی دعوت
دتی گئی تے دو چاہے آپ دی ایس دعوت تے تن کن دھن نہ دتے
نار کرنی اٹھ کھلے جہاں وچوں اک ساڈے جہ اہل سی
جہاں دو چاہیوں انکار کیا اوہناں وچوں اک ابو طالب س
ہجڑے تیرے جہ اہل کن۔ تینوں اس تے دی خراے توں آکھیا
اے پئی تمہیں لوکیں حضرت رسول اللہ ﷺ دے ہجڑا ہیر گل تے

ایہ دعویٰ قرآن پاک دے سراسر خلاف است ہاں ایہ کہنا خبیث
اے پئی توں آپ ﷺ دی دلی دلی اولاد ایں۔ ایہہ درست کہ
رشتے داری ہجڑے دی اے پروراخت جائز نہیں۔ دلی نوں ولایت
داخل است نہ امانت وافر یہ حق تینوں کیوں لہو گیا۔ بخواسیہ
تہذیبے نال کیہ نہیں کتھا۔ تہذیبے نکاح نوں لہو لہو کے ماریا
اوہناں نوں سوئی آتے لکھیا۔ نکاح کڈھ دتا مرداں نوں قتل تے
مورتاں پھیریاں توں یہ پردہ کر کے شام لے گئے تے فیر ساں
اوہناں دا مقابلہ کیا تے اوہناں کوں تہاذا مگن مگن کے ہلاک
تے تہاں اوہناں دے ملک داراٹ بٹایا۔ تہا اے ہر مگن
دے ہاں نوں چا لکھا۔

جہوں حدیث مسودہ وی قسط یا عربی دگ پانی دی اک اک ہونڈی
تس گئے اس ویلے تہا اے والد حضرت علی دی کن پر حضرت عمر
نے ساڈے امی والدہ حضرت عباس نوں وسیلہ بنا کے اللہ تعالیٰ آگے
دعا کہتی تے اللہ تعالیٰ نے سارے عرب نوں پانی مالن بھر دتا تینوں
ایہہ وی تے پتہ ہے جہوں حضرت رسول اللہ ﷺ دا وصال ہويا
سی ہوں ایہے عہد مطلب دی اول وچوں صرف حضرت عباس ای
جیوندے کن تے لوہ چاہے دی حیثیت نال حضور ﷺ دی وراثت
دے سچے وارث کن تے کن اوہناں دی موافقا وارث دے۔ انج
حاتم الاعرجی دے وارث اسیں آں نہ کے توں اسماں ای بخواسیہ
کوہ تہاڈے خون دا بدلہ لیا سی تمہیں لوکیں ذاتی معاملہ ہون دے
باد جو بدلہ لین توں قاصر ہے۔“

ایس نکھت چھت دا کوئی قاعدہ نہ ہویا۔ منصور نے اپنے بھتیجے عیسیٰ بنوں چار ہزار سوار تے دو ہزار پیدل فوج دے کے مدینہ منورہ گھسیا۔ محمد بن قلعہ وی عیسیٰ بنوں دی مدد واسطے اک دوا لشکر لے کے آیا۔

محمد بن عبد اللہ نفس ربیہ چنگ مدینہ طیبہ وچ اس س ایس واسطے فوج سدھی اوتھے کی گئی تے جدوں فوج مدینہ دے بیڑے اپڑی تے نفس دیکھ تے اوہ خندق بھڑی حضرت سرور کائنات ﷺ نے اعراب دے موخے جے کھدھوائی سی اوہوں صاف کردیا۔ عیسیٰ نے جنگ جیمز توی ہسوں اک دیر نفس دیکھ لوں پٹا ہٹھیا۔ بے جنگ توبہ آجاوے تہ ذی کمال تہاڑے خاندان دی بخشی ہو جائے گی پر اس پیش کش نوں نفس دیکھ تے بڑی حقارت تاں ٹھکراو اتنا ہمدے گروں عیسیٰ نے مدینہ طیبہ وچ مٹا دی کرا دی۔

”اقتد تعالیٰ نے مسلماناں دی خون ریزی حرام کیتی اے ایس بنی
اس دا پیغام تھیں کرو جو اہل ہندوستانی بتاوا وچ آجائے یں گھر بیٹھ
جائے یاں مسجد نبوی ﷺ چلا جاوے یاں ہتھیار سٹ دے۔ یاں مدینہ
بھڑ دے اوہوں کچھ نہیں آکھیا جاوے گا۔ نفس دیکھ تے لکھاں
بھڑ دے۔ ایس آپ ای اک دے نوں بھگواں گے۔“

مدینہ والیاں ایس امان دے دہڑا اڈا اجواب دتا جہدے نتیجہ وچ روہے دن ای جنگ چھڑی۔ نفس دیکھ بڑی بہادری تاں لڑے پر محمد بن قلعہ ہتھیار دے گئے تے اوہناں نوں جل سٹ اے چڑھدے تے عین اثر قاف دے بہت دل فتن کیتا گیا۔ نفس دیکھ دی وفات گروں کچھ چرائی لکھیا سی کہ مدینہ منورہ وچ امن ہو گیا۔ ہر پاسے زندگی دی اک نوں لہر دوڑ گئی جووی سماجی حکومت دے کن تک برقرار رہی۔ سماجی غلیظہ مہدی نے وی مسجد نبوی دے رتے وچ دھا کیتا تے اوہوں سچاں دی کوئی کسر نہ بھڑی۔ عہدیاں دے دور خلافت دے اخیر وچ لڑائیاں بھگڑے دا دھ گئے سن۔

اس دے مدینہ منورہ آتے پہلی اشرف دا اقتدار سی جوہے حضرت امام پاک دی اولاد وچوں سن۔ 557ء نوں جیساں منصور سرور کائنات (احمد المومنین) پاک دچوں کڈھ کے مدینہ نوں دور کئے اس جانے تھاں تے دکاناں دی پلٹ کوشش کیتی۔ مراکش دے ہندیاں دے بھیس وچ دو ہندے جوہے اپنے آپ نوں اندلس دارمائی آکھدے سن۔ اوہناں حضور دے روئے پاک دے بیڑے اک مکان آرائے تے لیا۔ لوکاں دے دیکھن اوہ بیڑے نیک تے مسکین لگدے سن ہر ویلے مسجد نبوی وچ نمازاں نئی رکھدے سن۔ اوہناں اپنے گھر وچ سرنگ کڈھن دی جسارت کیتی اوہناں سمجھ لیا سی پئی اوہ اپنے ایس بھڑے کم وچ کامیاب ہو جان گے پر اوہ نکل گئے سن کہ اللہ تعالیٰ دلاں وچ چھپے ہوئے راس نوں وی جان دالے۔ اوہ وی دی ہر دای طاقت نوں دی دای طاقت والا اے۔ اوہناں دے وچ سلطان نور الدین محمود دگی نے خواب وچ حضرت رسول ﷺ دی زیارت کیتی۔ آپ ﷺ دے ہندیاں دل اشارہ کر کے فرما رہے سن

”محمود دینوں ایہناں دے ہندیاں توں بھا۔“

سلطان گھبرا کے اٹھا لوہے تھپہ پر ہی تے فیرا سترے تے لہاں پنے گیا اک واری فیرا کھنگن تے نوں خواب دکھیا حتی کرتن واری اکواں خواب دکھیا۔ سلطان نے اپنے وزیر جمال الدین موسلی نوں طلب کیتا تے لوہوں خواب ہمدے بچیا جمال الدین موسلی اک دانا ہندوی ہمدے سلطان نوں ہمدے پاک جان دا مشورہ دتا۔ سلطان آپے وی کچھ رنج ای سوچ رہیا سی اوہنے قائلہ تیار کیتا جہدے وچ محمد بن قلعہ دے قبول تقریباً اک ہزار لاکھ شامل سن۔ مدینہ پاک اپڑ کے سلطان سدھا مسجد نبوی وچ علی گٹھ ہوئے دو گانہ نماز ادا کیتی تے اپنے وزیر جمال الدین نوں حکم دتا کہ وہ جیتی نال مدینہ منورہ دے ہمدے ہمدے حاضر کرے تاں جے سلطان اپنے ہتھیں ساریاں نوں خیرات دے سکے حکم من کے سارے نوکی خیرات میں لئی آئے۔ سلطان نے ہر اک نوں غور تال دکھیا پر اک دی خواب وچ دیکھے گئے ہندیاں درگا نہیں سی سلطان بڑا پریشان ہو پا پے کران گروں پچہ چلیا اور مراکش حاضر نہیں ہوئے۔ سلطان نے اوہناں نوں تختی نال طلب کیتا جدوں دوویں سلطان دے سامنے پیش

ہوئے سلطان چونکہ گیا ہوئے دونوں نوں پچھان دیا سلطان نے سختی کئی تے دونوں آکھیا "حضور
ایسک ج کرن پئی آئے آپ۔" سلطان نے اوہناں نوں گرفتار کرن واقعہ ہے کہ خود سلطان
اوہناں دی رہائش گاہ دی تلاش میں لگ گیا۔ چونکہ کچھ پڑچوس کمروں اک سرہنہ مٹی جی جی حضور
دے روئے دل جاری سی مدینے والیاں دے دل دھڑک رہے جس اوہناں دیاں عقلوں حیران ک پئی
اتوں نیک دس دے اندرون اپنے خطرناک تے بھیڑے ہون کے دو یہ سوچ دی تھیں سی
سکہ ہے۔ سلطان نوں اک لگی ہوئی سی کہ جوئے دونوں نوں کوزے لوائے ہر گھامریاں ای اوہناں دی
عقل ٹھکانے آگئی تے اوہناں اپنا جرم من لیا۔ سلطان نے حکم دتا پئی اوہناں دا کھانا دوتا جاوے۔
ایس دروناک واقعے نے سلطان نوں اندرون بلا کے رکھ دتا اوہنے جبرہ پاک دے کول پائے منفق
کدھا تے اوہ دے دیتی سی۔ کچھ ایساں جے اسدہ کوئی دی سر پھر یا رخ نہ کر سکے ایس واسطے
نوں جلال الدین الاسوی سپہ سہودی تے برہنچی نے دی لکھیا اے رخ رے دے ہور واقعے ہوئے سن۔
خلاصہ الفاظ دیتی ابن خبار دی نصرت تارک بخارا دے حوالے تال لکھیا اے۔

"کچھ ہندیاں مصر دے بادشاہ سلطان المہدی نوں مشورہ دتا پئی
حضور سرور کائنات تے آپ دے دونوں پیاریاں صحابیہاں دے
پاک بٹھے مدینے پاک توں کدھ کے مصریہاں جان تاں جے
لوکیں مدینے جان دی بہانے مصر زیارتاں پئی آں انج مصر دی قدر
ودھ جاوے گی۔ سلطان المہدی نے ابو الفتح نوں خفیہ طریقے تال
مدینے لکھیا مدینے والیاں نوں جدوں ایس سازش دا پتہ چلایا تے
اوہناں ابو الفتح تے اوہ دے سنگسار نوں پھر یا رخ ایہ سازش دی
اپنے موتے آپ سر گئی۔"

دو جی واری شام دے شہر حطب دے رہن والے کچھ ہندے مدینہ منورہ آئے تے اوہناں
مدینے دے امیر نوں لائی، کچھ دے کہ ایہ پاک بٹھے کدھن تے رخصی کر لیا طلبہ دلیاں کول

کدالیاں تے بچے سن اوہناں دی کل تعداد چالی دے تیرے سی بعدوں اوہ بھیرے خیال تال
جبرے پاک دے اندرون تے انج چیت اک مٹی دا داوا مار تودہ اوہناں تے آکا تے اوہ
جیل آکے مر گئے۔

مہاسیاں دے دور حکومت دیتی دو داری مسجد ہوئی دیتی اک دی لگی سی پہلی داری جمادی
الاولیٰ 854ھ بمطابق 1258ء نوں حجاز دے علاقے دیتی انتشار فشاں پھلایا تے دوسرے درے
دی مسجد ہندی دیتی اک لگی سی۔ ہندی جگ کہ مسجد دے اک خادم کول مشعل ہالہ دیاں اک لگ گئی۔
فرش دیاں قالیناں تے جائے نماز اس اک پڑ لئی۔ خادم نے اک بھان دی بوہت کوشش کیتی پر
اک نہ بچھ سک۔ اوہ ہور پڑ کن لگ پئی تے چھت ٹکڑ اپڑ گئی۔ عراب مہر قرآن مجید تے اور اسدی
کتاباں سڑ کے ساہو گھیاں۔

دوئی 888ھ بمطابق 1488ء نوں دی مسجد ہندی دیتی اک لگی سی رمضان شریف دالمہدیہ
سی سنان تے بدلی کن سولہاں ازاں دین مئی جتارے کھوتے س، انجن چیت بجلی کڑکی تے موڈن
اوہن دیہدیاں موٹے تے ای شہید ہو گئے۔ چھت نوں اک لگ گئی۔ مسجد ہندی دے سارے بوہے
کھل دتے گئے تاں جے سارے مسلمان آکے اس اک نوں بھاسکن۔ کچھ لوکیں اک بھانہ دے
بجھندے اپنیاں جاناں نوں دی اتھو جوڑیئے۔ اوہناں اتے مسجد دی چھت ڈگ گئی سی۔

مدینہ منورہ عثمانی دور وچ

922ھ بمطابق 1519ء نوں مصر دی دھرتی نوں فتح کر کے ترکی دے عثمانی بادشاہاں
وچوں سلطان سلیم خان تخت آتے بیٹھا اوہنے تخت نشین ہونہ دیاں کی مدینے والیاں تاں رابطہ کیتا
تے نیس شہر نوں مکمل مدینہ راوی دتی۔ اوہنے مدینہ منورہ دینی چار مدینے تے انتظامی مجلس قائم
کیتیاں جہاں دے تال ایہ سن
اشرفی قادی مجلس

۲۔ پوپس مدینہ منورہ دے امن لوں بحال رکھ گئی

۳۔ توح دا گورنر مدینہ حبیبہ کی حفاظت گئی

۴۔ شیخ حرم نبوی شریف گئی

ایس توں او عثمانی ترکاں مدینہ منورہ نوں ہار لیاں مصیبتاں توں بچاں گئی اک لمی تے بیڑی کندہ بنائی۔ یہ کندہ پہلاں وی ہی ہوئی سی سب توں پہلاں اسحاق محمد نے 263ھ بمطابق 878ء نوں بنایا سی۔ فیر عبداللہ ولد بن یوسف نے 360ھ بمطابق 972ء نوں بنایا سی لیبہ سے بچوں بحال الدین محمد بن ابی المصور اہلبانی نے 500ھ بمطابق 1109ء نوں بنوایا۔ فیر نور الدین محمود رگی نے 557ھ بمطابق 1164ء نوں اوہ سے بچوں اصالح بن الناصر بن قداون نے 755ھ بمطابق 1364ء وچ اوہ سے مگروں سلطان اشرف قاجانی سے 880ھ بمطابق 1489ء وچ فیر سلطان سلیمان خان نے 937ھ بمطابق 1546ء نوں یس دیواری مرمت کروائی۔ سلطان سلیمان خان نے ایہدی مرمت آتے بارہویں وچ لایا سی۔ سلطان سلیمان خان سلطان سلیم ماں دا پتری ایس دیواری کل لمبا کی 3 ہزار میٹری ایہ سے مرمت آتے اک لکھ دینار خرچ ہوئے سن۔ سلطان نے ایہ سے وچ چار یوہ بے کھواسے

باب احمد باقی دس

۱۔ باب قلعہ باب شاہی شاہراہ حراول

۲۔ باب الصغیر مناحول

۳۔ باب انصری مناحول

ایہدے مگروں ایس دیواری وچ چار یوہ بے ہو دی بنائے گئے ایہدے یوہ اک وڈی عورت دنگ نظر آؤندی سی دوروں گلداسی پٹا کوئی پہر نہ کھوتا ہویا سی۔ مدینہ منورہ سے رہائشی اک لے چہ تک ایس دیوار دے اندر رہندے رہنے پر جہاں کاراں تے جہازاں دا دور آیا تے ایس دیوار وچ اہمیت گھٹ گئی تے سعودیاں نے اتھوں ڈھا دتا۔

مدینہ منورہ دے کھوہ

عربی وچ کھوہاں غیر آئندے نیں۔ خصوصاً کھوہاں مال بڑے ہوئے کئی کھوہ نیں جیہاں دی اہمیت اب مسلمان عاشق کی جہاں ملد اے کچھ مشہور کھوہاں دا ذکر ضروری اے۔

نبیر جا:

حضرت زید بن سہیل بن اسود بن حرام بن عمرو بن زید بن منات بن عدی عمرو بن لک بن تہار جوہ سے حضرت ابو ظہر بن سہیل دے ماں توں مشہور سن۔ مدینہ منورہ دے انصار وچوں سب توں وڈے مالدار سن ایہدے کھوہ ۱۰ ہاں دے باغ وچ سی۔ کھد ہوئی دے نڈرے پر بت دس اک احاطے وچ ایہ کھوہ سعودی دور دے شروع وچ موجود سی۔

حضور سرور عالم ﷺ ایس کھوہ پانی اکثر پیندے سن۔ حضرت بو ظہر نے یہ کھوہ اپنے چاہے دے تہاں حضرت حسن بن ثابت تے حضرت ابی بن کعب نوں بدیہ کرداسی۔

شاہ فیصل دے دور وچ ایہ تھاں انگریزی خاندان دی ملکیت سی۔ اتھے اک کئی جھی کھد دی سی۔ ابجہ وادہ ایس دے کوئی ظم نہیں رکھدا ایہ باغ یتاں قیمتی سی کہ حضرت امیر معاویہ نے صرف حضرت حسن احمد ای اک لکھ درہم توں خرید لیا سی۔

نبیر بضائع:

حضرت سہیل بن عمرو دیاں اے۔

”اوہ اپنیں صحاب ماں اس کھوہ دیاں پانی سرکار مدینہ لوں پی لندے

ہوندے سن۔“

ایہدے کھوہ نبیر عاتق بنہندے وئی واقعہ سی ایہ ساڈھے چار میٹر دا گھاسی ایہدے باغ پیندے وچ سی۔ یمن تہ اوہ باغ اے تہ اوہ کھوہ بعد اے آتے قمارتاں بن مکیاں نیں جس عمارت وچ کھوہ سی

ادھر سے مالک داتا شریف زید الدین شحاتی۔ شاہ فیصل دے دور تک ایہہ موجود سی زید بن شحات نے ایس کھوہ اُستے کمرہ بنوایا ہوا سی تے عاشقاں نوں اپیاں آھاں ٹھنڈیاں کرن لئی کدنی گدی کھوں دیند اسی ایہہ کھوہ سا اے دس میٹر ڈنگھ سی۔

بئیرار لیس:

یہہ کھوہ تھا دیوبند سی اک دن حضرت سرور کائنات ﷺ ایہہ آئے پیٹھن من حضرت ابو موسیٰ شعری ایہہ سے راوی نہیں۔ ابو موسیٰ اس ہارغ دے بوسے تے پیٹھن من جہد دے دیوبند ایہہ کھوہ سی۔ حضور نے وضو کیتا تے اپنے ہر مہارک کھوہ دیوبند لکا کے پیٹھ گئے دینے دیوبند اتوں حضرت ابو بکر صدیق آ گئے تے بوسے لوں کھڑا کھوہ لکا کے اندر جاں دی اجارت منگی سرکار نے "کھیا آباد۔ حضرت ابو بکر صدیق سلام کیتا تے دودی کھوہ دیوبند پنے ہر لکا کے پیٹھ گئے۔ حضور ﷺ نے آپؐ نوں جنت دی بشارت دی فیر کھوہ دیوبند مگر دس حضرت عمر فاروق تے حضرت عثمان غنی دی "کھیا اودی پیٹھ اپنے ہر کھوہ دیوبند لکا کے پیٹھ گئے۔ سرکار نے اوہناں نوں بولی "جنت دی بشارت دی۔"

حضرت محمد اللہ بن محمد راوی میں پئی محبوب خدا شفیع روز جزا دیاں مٹھاں دیوبند انگلی دیوبند اک چھاپ سی۔ جہڑی آپ ﷺ نے حضرت ابو بکر صدیق نوں دیوبند سی فیرا دے حضرت عمر فاروق نوں آئی فیر پیٹھ حضرت عثمانؓ دے کول آئی مٹھوں آپؐ نے پارے چھ سال پانی رکھیا سی۔ 30ھ بمطابق 850ء نوں اک دن حضرت عثمانؓ می ایس کھوہ اُستے پیٹھن من تے انجن بیت اودہ انگلی دچوں ٹکل کے کھوہ دیوبند ڈگ پئی تے دیہاڑے بھدے رہے حتی کہ سارا پانی کدہ دتا گیا پر فیر دیوبند اوہ چھاپ ڈلی۔ رئیس بیہودی ناں اے جہڑا اتنی جیگی کرن والے ہوں "کھیا جہدا اے ایس تمہارے لکھیا اے جیگی یہہ کھوہ 21 فٹ ڈنگھا تے 8 فٹ چڑا سی۔ حضور ﷺ کائنات من کھوہ دیوبند جس منڈیر تے پیٹھن من اودہ 4 فٹ پٹی سی۔ 712ھ بمطابق 1317ء نوں اس کھوہ دیوبند نہیں واسطے پوچریاں بنائیاں کھیاں۔ مٹھانی ترکاں دیوبند مرمت کروائی۔

ایہہ تاریخ دیوبند دے مصنف علی حاتمہ صاحب ایہہ کھوہ سا ڈب 8 میٹر ڈنگھا سی من ایہہ کھوہ کوئی مٹھ نہیں پچھیا۔ جس تھاں تے مسجد قبا و چونک اے ایہہ کھوہ دیوبند اُستے ہوندا سی۔

بئیرار و حد:

اسلام د نور بخش توں پہلاں قلع دے بادشاہ ال قلم نے ددی عشق دیوبند یہہ کھوہ کدھوایا سی اوں ویلے ایس نوں بئیرار الملک آکھدے سی فیر ایہہ اک بیہودی کوں آگیا تے بئیرار و حد دے ناں توں پچھیاں جان لگے گیا۔ ہندو قی سلطان الانبیا ﷺ دے ویلے ک ایہہ جیہہ کھوہ جہد پانی مٹھا سی تے بیہودی، لک مسلمان توں پانی بد سے پیسے لیندا سی۔ محبوب عالم نے خواہش کی ہر کھیتی کے ایس کھوہ نوں بیہودی کوں غل لے کے تے دینوں مسلمان لئی وقف کر دتا جاوے۔ ک روایت موجب حضرت شمس فانی نے 20 جمادی الثانی 1200ھ تے دودی روایت موجب 35 جمادی الثانی 1200ھ تے کھوہ خریدیاں مسلمان لئی وقف کر دتا اس دناں عثمان بئیرار و حد۔

علی حاتمہ نے اپنی کتاب تاریخ دیوبند دے دیوبند ایہہ دیوبند سی نکش 27 فٹ ڈنگھا تے 12 فٹ چڑا لکھیا اے ناں ایہہ دیوبند ملکیا سے جیگی ایس کھوہ دیوبند پانی نہ ہون دے برابری تے ک ہارغ دیوبند موجود اے تے یہہ ہارغ مسجد نبویؐ اے اوقاف دیوبند شامل اے ابن الخماروا "کھیا اے

"ایس ایس کھوہ دیوبند نکش کیتی اے تے ایہہ 18 ذراع (27 فٹ)

فٹ (ڈنگھا 8 ذراع (12 فٹ) چڑا اسی تے ایہہ پانی 2 ذراع

(3 فٹ) آچا سی جہڑا ہارغ دے صاف مٹھا پانی سی۔"

لہذا مٹھانی نے نام مٹھری دے حوالے ناں کھیا اے۔

"ایہہ کھوہ کافی چڑا توں خراب سی۔ 750 ہجری بمطابق 1349ء

دیوبند کھوہ دے قاضی شہاب الدین احمد بن محمد نے ایہہ دیوبند

مرمت کروائی سی۔"

نبیر السقیاء:

ام المؤمنین حضرت عائشہ صدیقہ فخریہؓ روایت ہے

”محبوب دو عالم اکثر میں کھود اپنی پیندے سے۔“

یہ کھود نکالا دے خیر سے سرے سے، دوا لکھو دج ہر حضرت علیؓ۔ چہ حد سے وہ واقع
ی ہے فیرا یہ بند ہو گیا تے صدیاں تکرر ہو رہا۔ 87B ھ مطابق 1476 ق م فارسی دے کج
وکان لہوں صاف کروا کے چا کر دج تے لکھوں فارسیاں دے کھوہ تمہو جان لکھو۔

علیؓ حافلہ موجب بن ایہ کھودا حضرت یہ دے میدں توں 100 میٹر دے بندھ تے رہے
شیشن دے دھن چہ حد سے دل واقع ہے۔ جدوں شارع احمر یہ بنائی کئی تے ایہ کھود بند ہو
ی بن فیرا جور کھو لیا جا رہا ہے۔

نبیر البیضہ:

ایہ کھود حنت لکھ توں تہاں چاندیاں ہویاں ر دوج اک باغ وانی واقع ی تھے ک۔
دی کھوہی چو کھیا لوں ایہ کھن پت پئی البیضہ کھو اے پردہ منور دے بندھے سدے نکلی پئی
دکن والا داکھو دانی اصل دج نبیر البیضہ اے۔ حضرت ابوسعید احمدیؓ توں روایت اے

”اک داری حضور محسن عالم علیؓ نے لکھا اے ابوسعید کہ توں

میرے کئی مہاں اے پانی سیا سکدا ایں۔“ حضرت ابوسعید

”کھدے نہیں میں کیا تے پانی دی ہائی بھ لیا تے حضور ہی

خدمت دج پیش کردا آپؐ نے اوس پانی نال اپنا سرو دھو۔

مئے پر مئے تاریخ لکھن داکا البیضہ ہی اکھدے میں۔

”مدینہ طیبہ دج البیضہ ناں اک باغ ی ایہ باغ قبائے قرباں

دی شاہراہ تے واقع ی جتھے جاں واسطے حنت بقی دے دکن

توں بچ تھوڑے کے شارع حوالی توں لکھ کے چاندے سن۔ میں

باغ وانی ناں دی چار دیواری تے اک تالاب دی سی تے ایں کھوہ

دی گہرائی 5 میٹر ہے۔“

اختیار بدوے لکھاری تے یہ دی پکائش کج بچ کیتی اے۔

”11 ذراع ونگماتے 19 ذراع چوڑا“

جناب علیؓ حافلہ دے لکھا ہے۔

”ہیں ایہ کھوہ کا آہ نہیں تے ابیدے آتے تھو ہونا کھوہ ایس گل دی پکی دیکل اے۔“

نبیر الغرس:

ایہ کھود کھد تہا دے چہ حد سے اے میل دی دوری تے بھجراں دے اٹھے ی تے یہ

حضرت سعدؓ بن عکبہ ی۔ حضور اکرمؐ نے اک وار فرمایا

”نبیر غرس جنت دے پکھمیاں وچوں اک چشمہ اے۔“

ابن ماجہ لکھدے نہیں۔

ایہ کھوہ 7 ذراع (11 فٹ) دھوا 10 ذراع (15 فٹ) چوڑا تے لے ابید پانی 2 ذراع

(3 فٹ) دی دوری تے ہے۔

علیؓ حافلہ از باب تاریخ مدینہ دی لکھیا اے

”میں آپؐ ایں کھوہ تے گیا اں تے یہ دی پکائش کیتی اے

یہ دی گہرائی 11 میٹر تے چوڑائی 3 میٹر اے تے ابید پانی بڑا

ای سنہ تے ایں کھوہ دے پانی نال 37000 مربع میٹر دے اک

باغ خوب پانی دتا چاند اے۔“

علامہ یاقوت الحمویؒ لکھدے میں

’عمرس وچ میں منتوج تے“ ر“ ساکن جہد مطلب ہوگا تے
’زخاں ہوں پانی لانا ہے۔“

بنی ماجراج حضرت علیؓ شرفہ توں اک روایت اے جی محبوب خد فرمیتے ہے: ”یہ
”میرے وصال آتے میںوں میر غرس دے پانی مال بھریاں
ہوئیاں ست مشکاں مال غسل دتا جاوے۔“

اک ہور روایت اے:

”حضور اکثرؐ ایس کھوہ واپانی نوش فرمادے سن۔“

بنی یہ کھوہ قربان دئی اک بار وچ موجود اے تے زید۔ آتے جان واسطے حجر دیاں
چوڑیاں بنیاں ہوئیاں میں تے زید پانی بالکل خشک ہو چکا اے۔

بیمرا العین:

سید سکھو دی بیان ہے پئی اک دار سرکار مدینہؐ نے ایس کھوہ دے پانی مال دھو کھیا سی۔
ابوہ تاریخ مدینہ دے فاضل مصنف لکھدے ہیں۔

”میں ایس کھوہ نوں پایا اے ایس واقعہ 36 میڑاے تے گیری
185 میڑ میں ایس کھوہ واپانی پیتا میں جامعہ۔“

مدینہ منورہ ویاں مسجدیں

اللہ تعالیٰ نے اپنے معشوق تے محبوب ﷺ نوں جنے ہور حالات واسطوں کے کھیا۔ تھے ابہ
کمال دی عطا کردتا کہ آپ دے قدم مبارک دے صد تے ساری زمین نوں اپنی پاک ترو تے
اور ہوں نماز چڑھن دی تھاں بنانا۔ مسلماناں نوں اکھیاں کرس فی مسجدیں بنان واسطوں دتا گیا۔
مسیحت اللہ د گھر ہوندی اے۔ اسلام دی تاریخ وچ سب توں پکی مسیت بنان واسطوں دی مدیہ
والیاں دے جسے وچ آیا۔ سرکار ﷺ دے حکم آتے حضرت مصعبؓ بن عمیرؓ دی سربراہی وچ مدینہ

پاک دئی ہے شمار مسجدیں تعمیر کیتیاں کھیاں۔

اک روایت اے

”حضور اکثرؐ دے مدینہ طیبہ آقا توں پہلاں ای ہتھے ہر محلے
ہر قبیلے ختی کھدینے دے نیڑے ترپڑے بے شمار مسجدیں موجود سن
پر جموں مشہور مسجد نبوی تے مسجد ثناء توں نصیب ہوئی اور کسے
ہور مسجدیں نکل گلی۔“

حضرت جابرؓ روایت ہے

”اوسں حضور اقدس دے مدینہ آں توں پہلاں تعمیر یاں مسجدیں بنا لیاں سن تے اوہناں
وچ نمازاں دی پڑھدے ساں۔“

مسجد نبوی دے کس پاسے ہتے ہرے قبیلے رندے سن جہاں وچ نور مجاہد اسلام اونٹن
جو سادہ دے جو عبیدہ وغیرہ ویاں 9 ہور دی مسجدیں سن۔ ہر دوں مسجد نبوی وچ عاشق رسول حضرت
یاں، ان دیکھدے سن تے اوسں توں سن کے ایساں مسجدیں وچ از ان ہوندی سی۔ مدینہ منورہ
دیاں لہجیاں مسجدیں وچوں کچھ واڈ کرکنا ہوتے ضروری اے۔

مسجد قبا:

مشہور محدث امام بخاری تے نسائی دیں کتابیں وچ سرور و جہاں ﷺ دی حدیث شریفہ ہے
”حضور اکثرؐ ہر جگہ دے دن پیدل لڑکے یاں کدلی سوار ہو
کے مسجد قبا تشریف لیاؤ دے سن۔“

امام ترمذی نے حضرت اسید بن حضیرؓ رضی دے حوالے نال حدیث بیان کیتی اے۔
”مسجد قبا وچ اک نماز ادا کرن و ثواب اک عمرہ ادا کرن دے
ثواب دے برابراے۔“

مسجد قبہ دی عظمت تے برکت ہارے ہوروی بے شمار دیاں موجود نیں ایہ مسجد قبہ اربعہ سونہر دے سردار حضرت کھٹوہ دی بھجورال سکائن دی تھاں آتے بنائی گئی سی تے ایس مسجد دی تعمیر دی حضور ﷺ تے آپ دی ورہ چڑھ کے حاصل سی۔

مسجد قبہ اربعہ وادھا

مسجد قبہ دے رقبے وچ سب توں پسوں حضرت عثمان غنی ؓ دے وادھا کجھ غیر عامیہ دے دور وچ حضرت عمر بن عبدالعزیز نے 91-93 بمطابق 711-713ء دے وچکار ایس نوں ودھا دی۔ آپ اوں ویلے دینے دے گورنر سن۔ آپ دے پھر دی چٹائی کرائی بیٹھ جے ججے خوائے مسجد نوں تعمیر ہوائے تے اوہناں آتے رنگ برنگے پائے خوائے چھت دی بدل پکی چھت لہ کے آتے لہجہ دی چھت پائی گئی۔ غیر 435ء بمطابق 1045ء دوس ابو الحسن مسکی نے تعمیر داکم کراپا۔

ایہدے مگر دوسل دے بادشاہ بنی رنگ دے وزیر جمال الدین اصفہانی محمد بن علی بن ابی اسود نے 555ء بمطابق 1162ء نوں غیر 671 بمطابق 1275ء نوں دہلیس مال ایہدی تعمیر وچ حصہ لیا۔ ایہدے مگر دے 733ء بمطابق 1335ء وچ سلطان الناصر بن قلاوون ہوا مصر د سلطان سی اوہنے مسجد قبہ دی تعمیر داکم لادق تے شوق نال کرایا۔

غیر اک ہور مصری سلطان اشرف برسیائی نے 840ء بمطابق 1439ء نوں مسجد دی چھت نوں نویں سرے توں بدلوایا۔ سلطان اشرف برسیائی دی کیتی گئی تعمیر دارقلام مسجد دی بے کجھ رنج لکھیا ہے۔

”چندہ سے توں بہدے دل دی پریت وان کندہ ساڈھے انہر
دراغ (104 فٹ) لندے توں پریت تک چڑائی 79۔ اے
(118 فٹ) چھت دی اچائی 19 دراغ (ساڈھے 28 فٹ)
تے مگن چندہ سے توں بہدے تک 54 دراغ تے دکن توں

پریت ساڈھے 28 دراغ سی۔“

سلطان اشرف برسیائی نے 888ء بمطابق 1486ء نوں مسجد قبہ اربعہ سنگ مرمر دا منبر او کے گھبرا غیر 1406ء بمطابق 1488ء وچ شاہنہ نے مسجد قبہ دے رقبے توں ودھان نئی عکم نامہ چادی کیتا بن ایس مسجد کل رقبہ 6100 مربع میٹر اے تے ایہدے اندر 30 عکم نیں۔ مسجد د پٹلاں اک میٹری ہوا حضرت عمر بن عبدالعزیز نے ہویا سی۔ غیر چار میٹار تے چھ گتہ ہور بنائے گئے تے ایہدے 90 میٹریں ریال دا خرچہ ہویا۔

مسجد دا محراب:

پکی داری جدوں مسجد بنی سی اس ویلے ہوا محراب بنایا گیا سی اوہا مسجد بیت المقدس دل سی۔ ہجرت 17 سپہاں مگر دوس بدل بیت اللہ شریف نوں بھیجا گیا تے مسجد دا محراب دی بدل دیا گیا۔

مسجد دے عکم:

لام امن التجار دے مسجد قبہ دے 39 تھاں داد کر کیتا اے اک توں ڈاڈھے عکم وچکار ست دراغ (ساڈھے 10 فٹ) دا فاصلہ اے پران کل ایہدے 37 عکم نیں۔

مسجد دے میٹار:

سب توں پٹلاں مسجد دینار حضرت عمر بن عبدالعزیز نے ہویا سی ایہہ میٹار 50 دراغ (75 فٹ) اچائی تے ایہدیاں چار گتھاں بن کن ایہہ میٹار گوں نیں تے مسجد دیاں چواں گتھاں تے بنائے گئے نیں۔

اک داری 877ء بمطابق 1475ء نوں مسجد دینار ٹٹ گیا سی تے چار درمیاں مگر دوس سلطان عثمانی نے رستہ مرمت کرایا سی۔

مسجد الجملہ

موجودہ مسجد الجملہ ہندوں بھرت کر کے کئے توں دے بنے آئے تے قہ دی 14۔ یہاں سے قیام فرمایا۔ آپ ﷺ نے جمعہ شریف دے دیہاڑ جدوں ٹٹٹی داویا سی قہا توں سردارا داہ کتیا۔ آپ ﷺ رانوا دی وادی دیچ جو سالم بن عوف دیاں گہراں دی تہاں تے جسے داویا ہو گیا اک سو سچا دی جماعت آپ ﷺ دے نالی آپ ﷺ نے دس توں دے جمعہ دن مار پڑھی۔ سچا نے تیرکا جسے اک مسجد بنائی جسوں مسجد الجملہ کہدے میں۔ ہجرت تھروں دے پندہ منہ داویا ایہہ پہلا جمعہ دی امام مسجد دی جہاں دی وفات 911ھ مطابق 1505ء دی ہوئی ایہہ تاریخ کچھ اچ کتھدے نیں۔

"دکن پر بت 20 ذی الحجہ (30 اگست) 1631ء کو مراد آباد (24 فٹ) اے تے مسجد دی اسی عمارت چھراں مال بنائی گئی ہے۔"

مسجد دی عمارت لوں اک وادی 900ھ نوں سلطان یازید عثمانی نے دی جو یا سی فیراک سعودی تاجر سید حسن الشریعہ نے مسجد دے دکن ول واقع ک بارغ مل لے کے مسجد بنی وقف کردا سی تے مسجد لوں سنگ مرمر ناں ہو جاسی تے اچ مسجد 8 میٹری 42 میٹر چوڑی ہو گئی۔

1393ھ مطابق 1973ء نوں مسجد دی مرمت ری ڈمک والی ہو گئی سی تے اچے اچن واسطے بالکل کچا تے 14 سو رتھیا راوی۔ عام سڑک توں بٹ کے ایہہ مسجد بڑی دھماں کر کے واقع سی پر 1982ء دیچ شاہ فہد نے سٹوں نوں سرے توں بنوایا۔ مکن ایہہ مسجد جی سوئی تے صاف ستھری اسے جہدیاں کتھداں آتے تل بوئے جے ہوئے نیں چھت گتھداں کھل دے سوچے سوچے قلعے ایس مسجد دی خوبصورتی دیچ ہو وادھا کر دے نیں۔

مسجد الفتح

ایہہ مسجد جبل سلج دے پر بت ایہہ دے ول واقع اے جسے کھلوتیاں سلطان دی وادی جنیوں مکن

ابلی حمیدہ دی وادی آکھدے نیں بالکل ساہسے دسدی اے۔ حضرت امام احمد بن حنبل نے حضرت چار توں روایت کیتی اے۔

"5ھ نوں جہاں عرب دیاں ساریاں قبیلوں اکٹھیاں ہو کے دے بنے آئے عمارت کرنی ہجرت کیتی تے محبوب خدا ﷺ نے ایس موقع تے ہی مشکل تے مدد پورے تے دیہاڑ اوہناں دی ہڈا سٹے دعاواں کیتیاں۔ اللہ تعالیٰ نے آپ دی دعا نوں مکن لیا اوی دیہاڑ مکر دیں جہاں آپ ﷺ لوں کوئی دی اوکر قیام تے دندی تے آپ دے آکھدے کر دے مکن تے دعا قبول ہو جاندی سی۔"

یہ مسجد لوں مسجد الاحزاب تے مسجد باقی دی "کہیا جاندے۔ پہلاں ایہہ مسجد کچیاں ناں چھراں کجی۔ یاں شاہاں تے چھاں مال بنائی گئی سی فیر حضرت عمر بن عبد العزیز نے 93ھ مطابق 713ء دی جدوں آپ دے دسایم مکن ایس مسجد لوں نوں سرے توں بنوایا آپ نے مسجد دی قن تعمیر دی جوئے تاریک کس دے کتھدے نیں وچکار لے قنم دی تھاں آئے اسی بیٹھ کے حضور سرور عالم ﷺ نے عرب قبیلوں دے ہارن دی رعایتی سی۔ شروع دیچ ایہہ مسجد صرف تھاں آتے بنائی گئی سی ایہہ آتے چھت تے ہے سی پر قنوں آتے دھاراں جس مکن۔ مسجد دار قہ دکن پر بت 20 ذی الحجہ دے توں چھہ دے تک 17 ذی الحجہ سی۔

ایہہ دے مکر دیں سلطان انجمین بن ابی لیثا نے 575ھ مطابق 1182ء دیچ سٹوں اک دار فیر بنوایا۔ امام مسجد دی دے دے لے ایہہ مسجد صرف تھاں آتے چھت والی مسجد ای سی۔

سعودی حکومت ایس مسجد نوں شہید کر کے ایہہ دی تعمیر کم کر دیا ایہہ دے پتھر ہارن واسطے اک پتھر جی پتھر بنوئی۔ مسجد الفتح دے دکن ول فتح دے سٹے یاں چار ہور دیں مسجدیں نیں۔ خزاہ خندق دے دے لے ایہہ چار دے موجود نیں۔ حضور اقدس ﷺ نے خندق دے مکتے تے ایہاں چو اندھ دی نمازاں پڑھیاں مکن۔ فتح دے سٹے یاں او چار مسجدیں ایہہ نیں۔

مسجد حضرت سلمان فارسی

ایہ مسجد مسجد الفتح ہے بالکل دشمنوں کے واقع ہے ایسے اعداء سے جو کہ ختم نبی صلی اللہ علیہ وسلم کی جگہ
دعوت تھے مسجد بنائی گئی۔

577ھ بمطابق 1183ء کو اس مسجد کی سلطان اچمن میں بی الجی نے اک در فیر مرمت کروائی ہے جن شاہد نے لکھوں بڑا اقی صوبہ بنا کر کے بنوایا ہے۔

مسجد حضرت علیؑ

ایہ مسجد مسجد حضرت سیدنا فاروقؓ کے اہل رکنوں کے مسجد ہے جسے بنانے کا حکم ہوا ہے۔
 ”مسجد سیدنا علیؓ اس سال 881ھ“

یہ مسجد دہلیاں دہلیاں پتھر کا بنائی گئی یہ مسجد راج چوہانوں نے تعمیر کی۔ محراب مائیں
گنبد دی سی مسجد دس چار حصوں میں باہر لے پائے ایک چار دیواری ہے۔ 876ھ بمطابق
1474ء میں الدین حسین شہر اسکو رنے ہوا کہ اس میں بیٹھے دس دس چار دیواری
اس میں نو سو نو سو تیس ہوتے ہیں شاہ فہد نے یہ مسجد ایک سو بیس چار دیواری بنوایا ہے۔

مسجد سیدنا حضرت ابوبکر صدیقؓ

یہ مسجد مسجد حضرت علیؓ کے تھوڑا ہی پہلے ہے اس کے پہلوں میں محمد بن عبداللہ بن مسعود صلی اللہ علیہ وسلم کی قبر ہے۔ یہ مسجد 902ء بمطابق 1499ء میں بنائی گئی۔ اس کے اندر ایک قبر ہے جس میں ایک شخص کی قبر ہے۔

1978ء میں انیس مسکروں پر مشتمل صرف گنبدِ ولی اقصیٰ کے مسجدِ داغین پر اجرائی شدہ
 چھ پہ پائے ۲ ہے دیاں جاہلیاں لکھاں ہو پٹیاں بن بہن اس نوب فیروز بنایا گیا اس کے متعین
 رتے نوب دی دھار گیا ہے۔

مسجد سیدنا حضرت عمرؓ

ایہ مسجد مسجد حضرت ابو بکر صدیقؓ دے دکن چڑھدے دس واقعہ اے۔ پسواں ایہ مسجد تقد بننا دروازنی دھر جو محاسی میر۔ تجھے مسجد بنا دتی گئی۔ ایساں مسجد اس لوں محبت تے شوق نال مٹانی ترکان تے دی ہوا دیسی۔ اکثر قہواں اس لوں دیکھ کے مٹانی دودھ دی بھلک وسدی اے۔

مسجد الحسنی

محبوب کا کائنات پہنچنے کے لیے عید کی نذر رات کی ہے اور بڑے میزے کی مکمل تھاں ہے اور اگر بڑے سن واقعہ کی تکمیل ہے نہیں:

”خضرالرحمان علیہ السلام نے 2۰۰ ہجری مطابق 624ء میں تین پہاڑاں تھے

عید پڑھی ہے میں آپ کی ٹھونڈی مبارک بنیوں، احساس و بی
 بھڑی ہوئی ہے۔"

مہاجر المصلیٰ جنہوں میں امیر مدنی آگیا جاندا ہے العریضہ سے رہائی ملاتے توں چڑھ سے
 دل واقع ہے۔ یہ پہاں کثیر بن محبت بن معاویہ الکندی، ابی حوعلی دی تھاں ہی۔ کثیر بن اصلت
 جسے حضرت علیؑ کے دورِ راج میں پریشان شاہرا تاہمیں وین ہوندا ہے۔ پہاں لیہاں واماں
 گھلیں ہی پر حضرت عمر فاروقؓ ہورائیں ایساں واماں قلیل توں کثیر رکھناں کثیر بن اصلت نے ایہ تھاں
 ولید بن عقبہؓ لائی ہی بعد ازیں حضرت عمر بن عبد العزیزؓ نے اچھے مسجد بنواری۔

747ھ بمطابق 1350ء میں سلطان ناصر حسن بن عمر قلاوون نے دور حکومت وچ کتبوں
حرہ المینیہ کی بنیاد ڈالنے کے لیے امر علی بن ابی طالب ایبہ کے گروہ 881ھ بمطابق
1406ء میں سورہ سے امیر براہیک کے معرکہ سلطان اشرف الدیلس نے دور حکومت
وچ کتبوں تعمیر کروایا۔ تیسویں صدی ہجری وچ عثمانی سلطان عبدالعزیز عثمان نے کتب و دی لیر
کتبوں کو دیکھ کر دسویں صدی ہجری وچ سلطان عبدالحمید عثمان نے کتبوں کو دوبارہ تیار

کہا۔ 1934ء وچ ایہ مسجد پتھراں ناسی ہوئی اک مسجدی تے یہدی چھت 12 میٹر لمبی سی۔ پر بہت لمبہ سی۔ دل اک مینار سی تے مسجد و رقبہ سہائی 26 میٹر تے ایہدی اپنی 12 میٹر سی۔ حضور کریم ﷺ آجھے منبر لڑا، اڈای خطبہ ارشاد فرمایا کہ: اے س فیہ اچھے اک مسجد بنا کے رکھو۔ کیا وہ منبر لکڑی دا تھا ہوتا سی بعد وچ مرواں بن اقصم دے دور وچ کثیر بن اقصم نے اچھے اٹاں اک منبر سو کے رکھیا بن اچھے کڑی اک سوہا سیر موجود۔ جہدیاں در چوہاں بنیں تے ایہ منبر سلطان سلمان خان عثمانی نے بنا کے رکھیا سی۔

مسجد نبوی ﷺ

مسجد نبوی ﷺ دے بارے پھراں دی عرض بچا اے پئی ایہ مسجد بن عمرو بن عبدیہ یاں جبر پتھراں سہل تے کھیل دی تھاں آئے مانی گئی سی۔ حضور قدس ﷺ دے دور وچ ایہ دو در بانی گئی سی اچ دن ابن ابی سہد نبوی دیکھس والیاں لوں حضور کی تعمیر کردہ مسجد دی حد بندی کج نہیں آؤدی۔ پر کوشش کرس گا پئی سبب دار یہدی تعمیر بارے لکھ دیاں تاں بے اچ اور اسالی تاں پرانی بنی ہوئی مسجد دا نقشہ ذہن وچ آئوے۔ سرکار مدینہ ﷺ دے دور وچ موی تعمیر ہوئی سی اوہاں کے پھراں ذکر ہو چکا اے۔

مسجد نبوی ﷺ حضرت عمر فاروق دے دور وچ:

سرکار کائنات ﷺ دے دور وچ مسجد دیاں کدھیاں پھراں اٹاں: دل بتا تاں کھیاں کس چھت کجور دیاں ٹہنیاں دی سی تے پھر کجور دیاں کھیاں۔ بے بنے ہوئے سن۔ حضرت ابو بکر صدیق دے دور وچ مسجد دے رقبے نوں ودھاں دی ضرورت ائی کس پئی پر جہدوں حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ نے تے نمازیاں دی تعداد چوکی ہوں چہدوں مسجد دے رقبے نوں ودھاں دی ضرورت محسوس کیتی۔ آپ بے عیوس دیکھ پر بہت ودھاں دا فیصلہ کیا۔ چہدے دل تے امت دیاں مانواں دے جہرے سن ایس لئی چہدے دل مسجد نہیں بنائی چاہ سکے سی۔ حضرت عمر فاروق نے حضرت رسول

ﷺ دی رکھی ہوئی نیمہ آئے مسجد ودھاں۔ واراں بن دی کجیاں ات دیاں بن چھت بن دی کجور دی ٹہنی دی سی پر کجور دیاں نقاب دی بجائے کڑی دے تخم بناوے گئے آپ نے دیکھن دل اک تخم تے جہدے دل دو تخم بناوے۔ اس ی۔ بہت دل 15 میٹر ہندے دل 10 میٹر تے دیکھن دل 5 میٹر دا ودھا کیا۔ آپ دے دور وچ مسجد نبوی داخل رقبہ 3575 مربع میٹر ہو گیا سی۔ آپ نے چھت نوں 11 اٹاں اپنی کیاتے مسجد دے چوہوہے رکھے چہدے دل باب کھانا تے باب ساہندے دل باب عکے تے باب السلام تعمیر کیے۔ تے دوہوہے پر بہت دل دی بنوے جہدے دل مسجد وچ وارے لئی جہدوں تھاں دی ضرورت سی تے اگے سیدنا حضرت عباس دگھری امیر المؤمنین عمر فاروق نے آپ تال ملاقات کیتی تے آپ دے سامنے قس مجوزاں رکھ دیاں۔

۱۔ تسی اپنا کمر دے کے وچ دھتھنوں بیت المال دچوں منہ مٹلی رلم دی چاوسے گی۔

۲۔ تسی اپنا کمر دے کے ایہدے پدے وچ مدینہ منورہ وچ جیسے چا ودھاں لے لو۔

۳۔ تسی اپنا کمر مسلماناں لئی وقف کر دو۔

حضرت عباس نے اپنا کمر مسلماناں لئی وقف کر دتا۔ حضرت عمر فاروق نے اونہوں قبول کر کے مسجد وچ رالیا۔ حضرت عباس دے کمر دے مال کی حضرت جعفر طیار دا کمر سی۔ آپ نے اپنا کمر اک لکھ درہم کے فاروق عظمیٰ کے وچ دتا تے اوہ مسجد نبوی وچ شامل کر لیا گیا۔

جہدوں مسجد تیار ہو گئی تے حضرت عمر خطاب نے حضرت سیدنا بن مسعود ثقفی دے مشورے تال وادی حقیق توں عکیاں کنگریاں سنگواں کے مسجد وچ رکھوئے جہدے مال مسجد دے حسن وچ اضافہ ہو گیا۔

مسجد نبوی ﷺ حضرت سیدنا عثمان غنی دے دور وچ:

24ھ بروز جمعہ 645ء لوں جہدوں سیدنا عثمان میر المؤمنین بن۔ مدینے دے مسلماناں دربار خلافت وچ شکایت کیتی عقی مسجد نبوی دے تخم بنے پانے ہو گئے تیں تے تے نقاب دی تنگی پادوں جہدوں نماز پر حسن لگیاں لوکاں کوس بیانی تکلیف ہوندی اے۔ اوہاں نوں پٹھس لئی تھاں

نہیں مہدی تے اوہ کھلے میدان وچ نماز پڑھدے نہیں لئیں لئی مسجد دے رقبے نوں دوجاں دی ضرورت اے۔ حضرت عثمان غنیؓ نے فرمایا۔

میں مسجد نوں شہید کر کے کس نوں مسجد بنان دا ارادہ رکھتا ہوں۔

لوکاں نے مسجد نوں شہید کر کے بارے سنیا تے اوہ دھڑول پریشان ہوئے۔ اوہ حضور بنی ہاشمیؐ نوں دیکھنا چاہندے سن پر حضرت عثمانؓ نے اے اوہناں نوں منائی لیا تے آپؐ نے اصل تہائی۔ قیصر واکم جس جیتی ای شروع کراواتا۔

آپؐ دوجاں لوں مٹی تے گارے دی تھاں مے چوہے نال پکیر کرنا پاندے سن، بس مٹی آپؐ تے تھل نکل وئی چوہا ہان دا حکم داتے تے آپؐ نے پربت کھن تے لندے ول اضافہ کیا۔ چھدے ول ام المومنین حضرت عائشہ صدیقہؓ ہجرہ مبارک کن۔ لندے ول حضرت جعفر طیارؓ اوہ اوہا گھر چھد اوہا حضرت عمر فاروقؓ نے مل لیا سی۔ آؤندہ ای حضرت عثمان غنیؓ نے اک لکھ درہم وچ اوہے بناتے اوہ مسجد وچ شامل کر لیا۔

آپؐ نے دوجاں اٹے نکل بنائاں داے پتھر لوائے۔ بنیو والی وئی لوہ تے سیسہ بھر دیا تاں بے بنیادیاں پکایاں ہون۔ آپؐ دے دور وچ مسجد دا کل رقبہ 4069 مربع میٹر ہو گیا سی۔

مسجد نبوی ﷺ ولید بن عبد الملک دے دور وچ:

ولید بن عبد الملک بن مروان بن الحکم بن العباس بن ابی طالبؐ نے 87ھ بمطابق 705ء نوں مدینہ منورہ دے میر بشام بن ساعیل غزوئی نوں مارت دے منصب توں لاد کے حضرت عمر بن عبد العزیزؓ نوں مارت دے عہدے مے ریا تے حکم دتا سی اوہ بیچ جائیداداں انی مسجد نبوی دے رقبے نوں دوجاں تے اونٹنوں ہر ٹکین سوہ بناتا تے بتا ہے دے مارے گھر حریجے کے مسجد وچ شامل کرت۔

حضرت عمر بن عبد العزیزؓ نے مسجد نوں شہید کراواتا۔ حضرت قاسم انبرہؓ دے ہجرہ مبارک وچ

آپؐ دی لولہ و مقیم سی۔ پر بہت دل حضرت عبدالرحمن بن حویرؓ دیاں تن حویلیاں سن نال ای حضرت عبداللہ بن مسعودؓ دے رتبے تے حضرت ہاشم بن عبد بن ابی وقاصؓ دا گھری۔ لہندے ول حضرت قمار بن امرؓ حضرت عمر بن عبد المطلبؓ حضرت طلحہ بن عبید اللہؓ تے حضرت ابی بھرہ بن ابی ذہمؓ دے مہر سن۔ اوہ وں مسجد وچ شامل کرنے لگے۔ چھدے چھوہے پاگاں نوں شہید کر کے دا وچا دیتے دایاں روپاں ڈپاں نکل گئیاں۔ لاہناں دیاں کھار چوہا ہان دا حکم داتے دی تھاں توں گدا سی ہر گدا ہر دے۔ گھر گھر ماتم ہو رہیا سی۔ اُس دیہانے کچا چاچا جو سی حضرت عثمان غنیؓ تے ان ای دوساں پایا ہر دے۔ سارے دی اندرون اوکھے تے پریشان سن۔ اس دیہانے دے بنے دے بندہ دھڑول رو رہیا سی۔ حضرت عمر بن عبدالعزیزؓ نے میں سارے کم دا نگرہاں مسلمان بن دیاں نوں مقرر کج سی۔

مسجد وچ بندے توں چھدے چھوہے چھوہے پربت توں دھن دل چھوہے حکم تے چھدے ول سب قہوں دا اضافہ کیا گیا۔ اس توں بعد مسجد دا کل رقبہ دھن پربت 200 ذراع (300 فٹ) ہو لندے چھدے 200 ذراع (300 فٹ) تے پربت دے 180 ذراع (270 فٹ) ہو گیا۔ حضرت عمر بن عبد العزیزؓ نے مسجد دیاں دوجاں اٹے نکل بنائے۔ تھاں قہوں تے قرآن آیتاں لکھوایاں۔ ہرکی دارلی مسجد دے غراب بنوایا تے مسجد دے چنار دی بنوائے۔

مسجد نبوی ﷺ خلیفہ مہدی عباسی دے دور وچ:

779ء توں لگ کے 783ء تک خلیفہ مہدی نے مسجد نوں پربت دل 45 میٹر دھنایا۔ عیدے دے بعد ہی سیمہ بن علی بن عبید اللہ بن عباسؓ کو مدینہ منورہ دا گورنر مقرر کیا تے حکم دتا کہ اوہ مسجد نبوی وچ جس ٹکین دے حد قہوں تے اونٹنوں سوہ بنائاں دا تہر کرن۔ ناں انی فیصدے حضرت عمر بن عبد العزیزؓ دے دوترے عبید اللہ بن عاصمؓ کوں ملے کم تے آیا۔ عبد الملک بن عیسیٰ انصاریؓ کوں ہی نام بھیجا۔ ناں بے اوہرے تے میں کم کوں انجام دین۔ اسے کم دی تیاری ای ہو

مسجد قبہ دی عظمت تے برکت ہارے ہوروی بے شمار دیاں موجود نیں ایہ مسجد قبہ اربعہ سونہر دے سردار حضرت کھٹوہ دی بھجورال سکائن دی تھاں آتے بنائی گئی سی تے ایس مسجد دی تعمیر دی حضور ﷺ تے آپ دی ورہ چڑھ کے حاصل سی۔

مسجد قبہ اربعہ وادھا

مسجد قبہ دے رقبے وچ سب توں پسوں حضرت عثمان غنی تے وادھا کج میرزا امید دے دور وچ حضرت عمر بن عبدالعزیز نے 91-93 بمطابق 711-713 دے وچکار ایس نوں ودھا دی۔ آپ اوں ویلے دینے دے گورنر سن۔ آپ دے پھر دی چٹائی کرائی بیٹھ تے ججے خوائے مسجد نوں تعمیر ہوائے تے اوہناں آتے رنگ برنگے پائے خوائے چھت دی بدل پکی چھت لہ کے آتے لہجہ دی چھت پائی گئی۔ فیر 435ھ بمطابق 1045ء نوں ابو الحسن مسکی نے تعمیر داکم کراپا۔

لہجہ دے مگر دے مسل دے بادشاہی رنگ دے وزیر جمال الدین اصفہانی محمد بن علی بن ابی اسود دے 555ھ بمطابق 1162ء نوں فیر 671 بمطابق 1275ء نوں دہلی مال ایہدی تعمیر وچ حصہ لیا۔ لہجہ دے مگر دے 733ھ بمطابق 1335ء وچ سلطان الناصر بن قلاوون ہوا مصر دے سلطان سی اوہنے مسجد قبہ دی تعمیر داکم لادق تے شوق نال کرایا۔

فیر اک ہور مصری سلطان اشرف برسیائی نے 840ھ بمطابق 1439ء نوں مسجد دی چھت نوں نویں سرے توں بدلوایا۔ سلطان اشرف برسیائی دی کیتی گئی تعمیر دارقلام مسجد دی بے کجھ رنج لکھیا۔

”چندہ دے توں لہجہ دے دل دی پریت وان کندہ ساڈھے انہر
دراغ (104 فٹ) لہجہ دے توں پریت تک چڑائی 79۔ اے
(118 فٹ) چھت دی اچائی 19 دراغ (ساڈھے 28 فٹ)
تے مگن چندہ دے توں لہجہ دے تک 54 دراغ تے دیکھن توں

پریت ساڈھے 28 دراغ سی۔“

سلطان اشرف برسیائی نے 888ھ بمطابق 1486ء نوں مسجد قبہ اربعہ سنگ مرمر دا منبر او کے گھبرا فیر 1406ھ بمطابق 1488ء وچ شاہ لہجہ نے مسجد قبہ دے رقبے توں ودھا دی علم نامہ چادی کیتا بن ایس مسجد کل رقبہ 6100 مربع میٹر تے لہجہ دے اندر 30 کھم نیں۔ مسجد دے پٹلاں اک میٹری ہوا حضرت عمر بن عبدالعزیز نے ہویا سی۔ فیر چار میٹار تے چھ گتہ ہور بنائے گئے تے لہجہ دے 90 میٹریں ریال داخر چہوید۔

مسجد داخراب:

پکی داری جدوں مسجد بنی سی اس ویلے ہواخراب بنایا گیا سی اوہا مسجد بیت المقدس دل سی۔ ہجرت دے 17 سہیاں مگر دے جدوں بیت المقدس شریف نوں تھپا گیا تے مسجد داخراب دی بدل آگیا۔

مسجد دے کھم:

لام امن التجار دے مسجد قبہ دے 39 تھان داو کر کیتا اے اک توں ڈاڈھے کھم دچکار ست ذراغ (ساڈھے 10 فٹ) دا فاصلہ پراج کل لہجہ دے 37 کھم نیں۔

مسجد دے میٹار:

سب توں پٹلاں مسجد دینار حضرت عمر بن عبدالعزیز نے ہویا سی یہہ میٹار 50 ذراغ (75 فٹ) اچائی تے لہجہ دیاں چار تھان بن کن ایہہ میٹار گوں نیں تے مسجد دیاں چواں تھان تے بنائے گئے نیں۔

اک داری 877ھ بمطابق 1475ء نوں مسجد دینار ٹٹ گیا سی تے چار درمیاں مگر دے سلطان عثمانی نے روجوں مرمت کرایا سی۔

تجلیاتِ حق

عثمانی دور وچ مسجد یوں بنی تھی تے جو جسویں مسیت —
 غلامی عالی کھیتی تھی اور جی میں ملتا اور اے۔^۱

مسجد نبوی ﷺ مستودی دور و ج:

جج دے ہو گئے تھے جا جہاں دئی و دھدی ہوئی آقا تہ مسجد جوئی ۶۰ پر بتا دے جسکی
 ٹکس والی حالت دے کارن جہہ مسور اے مشہور تیار آمد۔ مسور ۶۰ تہ در پے بوق حار
 دے ایچ جہ جناب علی حاکم تہ 1368 ھ مطابق 1949ء جی مسجد دئی حرمت تہ ۶۰ دے
 رچی مناسفہ ہارے در فوست کیتی۔ علی حاکم (ادارہ جہول نجسی۔

حضرت صاحب الجلال و... الملک اعظم اقطار مہدی
مٹائی اے مسجد بنی رکھی تھی تے مٹائے توں پچھ بس تہاں
ایس دہرے کم نہیں کچا گیا۔ ہن مسلمان نہ لہن نہ ایس، اے
درداں دی لڑائی شدت نالی محسوس ہون دی اے۔ خصوصاً
دے موافق تے جدوں راریں مدینہ منورہ دے نہیں تے مسجد
دی حقیقی راہنمائی ہر شیعہ موجود ہے۔ مسجد بنی رکھی تھی تے
اودھی رہنمائی، کم صرف سلطان عبدالعزیز مٹائی۔ کی نہیں، ایا
بلکہ تاریخ اسلام دینا اے، اے سورہی جھیرے عزت دے
سلطان جے صلیبی گزیرے۔ جیوں مسجد نبوی دی تعمیر داسہ اپ
سرتایا۔ حضرت عمر فاروقؓ حضرت عثمانؓ، پیر کی عہد ملک
شیعہ مہدی تے مسعودے سلطان وچوں اقطار مہدی تے شرف
تائیاں، اے ناب قابل ورنہیں۔ مسجد بنی رکھی تھی تے

تے دو اعجازی ضرورت ہے۔ ایسی ضرورتیں یہاں ایذا کی صورت میں
الملک المعظم علیہ السلام رہا۔ ان ضرورتوں کی طرف توجہ کر دے تو
کہاؤ کہ یہی وہی معاملے ہمارے ہمارے ہیں جنہوں نے اپنے کارناموں
کی ایک پر آواز کارناموں کی سعادت حاصل کریں۔ سب
وہی پرستہ دل و عبادت اسے شہادت پر ہم توں سبھی کوئی روایہ
چلوئے سبھی کے لئے ہے دل ہمارے محمودیہ نہیں انوکھا دیں
لہذا ہمارے دوسرے سے ایسا مکانوں کی سبھی کوئی روایہ
کی ضرورت ہے۔ یہاں ہمارے ایسی درخواست ہے کہ ڈھلے
امید کر دے کہ ہمارے تمام سبھی کوئی روایہ کی تعمیر دے کہ
وہی ذہنی و فنی ہیں۔

حکام مبدعوں نے ایسی خواست کے مورکھوں کو بعد محمد بن رسولوں مسجد نبوی
 و نبیہؑ سے سوچا۔ محمد بن رسول 1370ھ بمطابق 1951ء وچ ایسی کم دی ابتدا کہتی تے
 ہوں۔ رسول بن رسول کی دن رات وہی محنت تال ایہ کم مکایا۔ محمد بن رسول وے معاون شیخ محمد صالح
 قرار تے۔ محمد بن رسول ہر مذکورہ نوں باہر چھڑاں وک کارخانہ قائم کیتا۔ جس بے تعمیر وچ
 چھڑاں تے۔ مسجد وے بیڑے خلیوں وئی شارٹاں تے۔ مدرسہ محمودیہ تے لیکن الزرقانیوں
 وں۔ اس مسجد وچ شامل نہ لیاں گئیاں۔ جس تعمیر توں بعد ضلع وے عداد و شمار وئی تفصیل
 تھیں۔ بنی عادی اے

نظم ۱ کھجور والے 274 عدد، کھجور کون 232 عدد، چنڈہ سے ولی دیو اور وچ اضافہ 128
میٹر یا 44 عدد، پربت والی دیو، وچ اضافہ 128 میٹر، یو راں تے تھیں ای ڈیو گئی 5 میں
میتا 2 عدد، میتا راں وئی اپاں 70 میٹر تھیں ات گئی، سے قصبے 1011 عدد سے لہند سے ولی
۱۲۰. 128 میٹر۔

ایک ساری تعمیر کے 70 ملین سعودی ریال خرچ ہوئے۔ ایسے مکمل شاہجہد مسجد لوگوں کو دعا دی۔ جس میں وہی ایک لکھ متقر ہزار حاجیوں سے نماز پڑھیں وہی گھاٹش ہے۔ اس کنڈیشن لگے ہوئے نہیں اس میں نہیں جناب دچوں چھوڑیں نہیں تے ہینار دی اچانی 99 میر اسے۔ 16 لوگوں پر ہے وہی بنائے گئے نہیں۔ سا کل ہو ہے 59 بی اسے نہیں۔ ایس دی تعمیر ان کل لائٹ شاہجہد ہے اپنے ہو چھوڑ دی ہے۔ 2002 دی ایک ویر شاہجہد ہے مسجد ہوئی دی خانے دی منگوری دی جس نے 533 میں الرقوں دہ دہ قرع ہوئی ہے۔ 842 مکمل 12 تاور کے 1200 کمریاں آتے مشتمل دو خانہ طار موگی بنائے گئے میں ناں ہے حاجیوں سے رہمن لئی گم آں۔

مسجد نبوی ﷺ دے مینار

حضور کریم ﷺ سے آپ ﷺ دے صحابہ خلفائے راشدین دے دور دی مسجد نبوی کوئی مینار نہیں سی۔ امید بن عبد الملک دے دور دی ہدوں حضرت عمر بن عبد المظہر بن امیر مدینہ میں۔ اور ہناں پہلی وادی مسجد دے چواں کو نیاں آتے مینار بنائے۔ ایہ چار کو باں واسلے مینار میں تے ہر مینار دی اچانی 60 (دراغ 90 فٹ) تک سی۔

باب السلام دے نیرے ہجو مینار کی اوہ۔ تے چڑھ کے اذان دی جاندی سی۔ مؤذن ہدوں مینار آتے چڑھ دے سن تے مال دے گھر مردان بن القلم دیں و مایاں دی ہے پڑگی ہونڈی سی۔ سلیمان بن عبد الملک نے ایس میناروں توڑوں و ٹکڑ دیا۔ ایہ انی کارن اسے اسی دور دے جتنے وہی مؤرخ دے اوہ مسجد نبوی دے جس کی مینار اب راکر نہ دے نہیں۔ 706ھ مرثیہ بن 1306ھ دی سلطان ناصر محمد قلاؤن نے وہب اسل مودا مینار فیر سوچا۔ ایہ مینار 95 دراغ (142 فٹ 9 انچ) سی۔

ایس دے پچھوں عبد مجید عثمانی دے وہی مسجد دے مینار ہوائے سن جہاں بنی تھیں کچھ بچے

شاہجہد لہندے والا مینار:

ایہ مینار پہلاں مسجد دے پائنت سے دل بنایا گیا سی پر سعودی حکومت نے جدوں مسجد ہوئی وہاں ہی تعمیر شروع تھیتی۔ بنوں شہید کر دتا۔

پرست چڑھ دے والا مینار:

اس مینار کوں سچا یہ تے عربیہ مینار دی "کھدے سن۔ ایہ 70 دراغ (105 فٹ) اچا مینار سی۔ سعودی حکومت نے اسوں دی شہید کر دتا۔

دکھن چڑھ دے والا مینار:

اس میناروں دے مینار دی "کھدے سی۔ ایہ مسجد نبوی دے دکھن چڑھ دے دل کبہ مصری دے نا بنایا گیا سی۔ مصر دے سلطان اثر اللہ قاہنالی دے اس لوں 886ھ 888ھ دے 892ھ لوں سن وادی بنوادی۔ سلطان نے اس آتے منگب سوکی استعفاں کچا سی۔ اس مینار دی اچانی 60 میٹری۔

دکھن لہندے والا مینار:

اس میناروں دے باب السلام والا مینار دی "کھدے نہیں۔ طبری دا "کھتا ہے "706ھ مرثیہ بن 1309ھ دی یہ مینار سلطان ناصر محمد بن قلاؤن نے تعمیر کروایا سی۔

یہ اس فرعون ایس گل تے متعلق نہیں "ا" دے لکھ دے نہیں "ایہ مینار فیر منظر سی۔ بے بنوادی سی۔"

لہندے والا مینار

یہ مینار دہلی میں ہے۔ اس کی بنیاد 888ھ میں حضرت ابو جعفر محمد بن ہشام نے رکھی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔

مسجد نبوی دے قلم

مسجد نبوی ﷺ دے قلم کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔

حضرت عائشہ صدیقہ دارا قلم

ایہ قلم مسجد نبوی ﷺ دے قلم کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔

"میری مسجد دے قلم کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔"

حنانہ وال قلم

یہ قلم محمد بن ہشام کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔

قلم مینار آکھ دے ایہ قلم کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔

مظہر معطرہ دارا قلم

ایہ قلم کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔

قلم سرحد

قلم سرحد کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔

قلم ابی لبابہ

قلم ابی لبابہ کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔

قلم ابی لبابہ کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔ اس کی بنیاد 888ھ میں رکھی گئی تھی۔

تے حضور ﷺ سے آپ وہ شخص تھا۔ میں نے قسم کھائی تھی کہ جس وقت کہ میں اسے اپنی رات میں ملاؤں گا تو اسے اپنے گھر میں لے کر آؤں گا۔

تھم مربع قبر

ایہ تمام مجرہ پاک، اس سہ سے در، قطع فی اس وی مقام جبریل دی سکھ سے نہیں۔ نہیں
یہ خصوصیت سے روضہ پاک دی جانی سے در آگیا ہے۔ در تارک کھنکھن والیاں، ایہ دیال
اسے ہی اس تمام سے ساسے کی حضرت بی بی حاضر واقعہ دی ہی جتنے، اکثر حضرت جبریل کے
آئندہ سے کن۔

مختتم محرم:

ایسہ قسم تو وہ بے انکم وہ بے پرہیزوں واقعہ ہے۔ ان نواسہ حضرت علیؑ و انجمویؑ تھے۔
اور اس واسطے کہ انھیں اکثر حضرت علیؑ سے پرہیز کرے۔ حضرت علیؑ پہنچے حضورؐ کے پاس
وہ گھر سے سامنے بیٹھ گئے اور حفاظت کروے۔

قسمت:

ایہد تھ حضرت فاطمہؑ انز ہر نادرے حجرے پاک کی کھڑے پرستوں و قحی۔ اسی
دے نیز ہے اسی اصحاب صبر دا چہرہ روی سی۔ اتھے مصروفیت اپنا مصلی و چہرے کھیر دی سر
پڑھدے کن۔

تتميز

بہت کم محسوس داتا، محکمہ اہل بیت کو پہلا نمبر، شعبہ تعلیمات اسلامی نے دیکھ کر تعجب میں
آئے۔ انھوں نے ملاقات کر کے کہنے دیے، یہاں پر کیا کام ہے؟ اہل بیت کو روادار نہ کرتے۔

مسجد القبطین

یہ مسجد مدینہ منورہ دے پر بہت لمبہ۔ دل و قلع اے۔ اچھے قبیلہ بنو سواد میں عثم بنی نصیب
مدینہ میں۔ یہ مسجد اس قبیلے کے بنائی گئی۔ اس کے چاروں طرف
دو بڑی عقیقہ کے باغ ہیں۔ عقیقہ کا نام **عقیقہ بنی سواد** ہے۔ دور دوری اس مسجد پھر اس قدر دیاں لکھا
نمودہ ہیں شاخ تے پچاں مال ہوں گی۔ یہی سجدہ الاضطرار ہے کہ ہر عربی تاریخ دان
اس کو نصیب دے نہیں

”حضرت سرورہ رحمۃ اللہ علیہ کے دارِ معلیٰ دی اک بی بی ام شرمین
اور بی بی معراجی بیار پر بی بی شریفہ بیگم۔ بی بی داہلا بی۔
بی بی رحمۃ اللہ علیہ نما پڑھنی کی غلو تے۔ اے دوا کی رکاتوں پڑھیں
س کہ قہر مسجد اقصیٰ توں ہناتے۔ عاتقہ بی بی اس واسطے تاروں
ہوید۔ سرورہ رحمۃ اللہ علیہ سے نمازوں دیکھاری اپنی اور تبدیل
کر گیا۔ ایہ بی بی وجہ اسے کہ اس مسجد نوں مسجد رحمۃ اللہ علیہ کہدے
میں۔“

893ھ وہی شامیں جمالی تے اس دی محبت بدوائی۔ س، بے بعد سلطان سلیمان خان عثمانی نے وہی اس نوں تعمیر کروایا اس دے پچھوں سلطان عبدالعزیز آل سعود نے س مسجد نوں شہید کر کے کوئی سرے توں تعمیر کروایا۔ اس دے رقبے نوں ودھایا تے چنار دی بوئے۔ اہج ایسہ مسجد 8 میٹر لمبی تے 4.5 میٹر چوڑی ہوگی۔ مسجد دے اکھن ول اک محرابہ کی بنوائی اے۔ بندیاں، خیال بے اس محرابہ دی تھاں آتے ای حضرت سیدہ زکاتہؓ نوں قبور دی بندائی تعمیر دیسی۔

مسجد اقصیٰ

ایک مسجد مسجد تباہے غولی پندے نے چھوڑ دی وہاں واقع ہے ایک مسجد بقیہ میں لکھی جا رہی ہے

عمر بن عبد المنذر دے پاک مزار

کائنات کے محسن حضرت محبوب خدا ﷺ، ارشاد پاک ہے۔ قبرستان دیا کرواؤ تھے جان مال دل نرم ہو جائے میرے آدمی اسے تے آخرت میں یا تارہ سودی ہے۔
مسلم شریف اپنی ایک بورحدیٹ مبارک ہے۔

”فصور اکرم رات اے آخری جسے وہی حنت اللہ دینی جائے اچھے دس ہوں دایوں دنی مغفرت دنی دعا کر دے جو دے دے۔“

جنت البقیع:

ایہا وہ مقدس ہے کہ کمال والی تھاں اسے جتنے منو گھٹ دس نہ رہا پرامہ مننت نیکو کار اہل بیت اطہار پہ شام شہید تے بے حساب اونیا، وہی بندوں سے نہیں۔ پہلا ہے جسے کچھ بھائیوں ہونہ یاس کے ہے یہ کہ میرا کچھ تھاں ہمانی ہی ایسے اصل میں تھی اعرقہ اسے خرقہ بھائیوں نوں تھکے نہیں ایہ قبرستان سجدہ بولی دے لیکن دل واقع ہے۔ حضرت یونس علیہ السلام و رشا دگرانی ہے۔

”قیامت دے دیہاڑ جنت البقیع دچوں ستر بڑا مومن اٹھن گئے

جہاں دے چہرے چو دھویں دے جس دانگ ہنڈ دے سون گے ایہا وہ بختاں والے لوکیں ہوں گے نبی دے بختے مبارکوں سے دے اپنے مقام تے ہون گے۔“

اک بورحدیٹ پاک ہے۔

”ایہا ابدہ حنت البقیع دینی دین ہوا اس دنی شفاعت میں کہان کا تے ابدہ بے حق دینی گئی۔“

جنت البقیع دینی دین ہوں دے سب توں پہلاں بھائیوں والے اٹھارہ چوں حضرت اسد بن

زرار کن تے مہاجر اں دچوں حضرت عثمان بن مظعون بن علی حافظ نبی دے عرینہ منورہ دے اک کنگھانی تے جوش وال س اوہ اپنی کتاب تاریخ ابواب دہندو بخت کھدے نہیں۔

دھس دے پوہے توں تقریبہ 40 میٹر دے پندھ تے قبراں نہیں۔

۱ حضرت عقیس بن حضرت ابو طالب دنی قبر مبارک

۲ حضرت سعید بن النضر بن حضرت ابو طالب دنی قبر مبارک

۳ حضرت عبداللہ بن حضرت جعفر الطیار دنی قبر مبارک

ایہاں مزاراں توں 5 میٹر دے فاصلے تے دھس دے اک چوڑے تے سوساں پاں، لوں دے جا نہیں۔

۱ حضرت عائشہ صدیقہ بنت حضرت ابو بکر صدیق داحرار

۲ حضرت سوزانہ بنت حضرت ابو بکر

۳ حضرت خدیجہ بنت حضرت عمر فاروق داحرار

۴ حضرت زینب بنت جحش داحرار

۵ حضرت سلمہ بنت ابی امیہ داحرار

۶ حضرت جویریہ بنت حارث داحرار

۷ حضرت ام حبیبہ بنت حضرت ابوسفیان داحرار

۸ حضرت سعیدہ امہ بنت حضرت ابیہ بنت جحش بن اخطب داحرار

ایہاں مزاراں توں کچھ 10 میٹر دے دوری تے قبراں دنی پئی اسے۔

۱ حضرت مکتومہ بنت حضرت رسول ﷺ داحرار

۲ حضرت رقیہ بنت حضرت رسول ﷺ داحرار

۳ حضرت زینب بنت حضرت رسول ﷺ داحرار

ایہاں مزاراں دے لیکن پندھ دے اول سمت طراز جو میں ایہاں بیت اطہار دے مزار نہیں۔

۱۔ حضرت حسن بن حضرت علی و حار

۲۔ حضرت فاطمہ الزہراء و حضرت رسول اللہ ﷺ و حار

۳۔ حضرت محمد بن ابی قریظ بن العباد بن داود

۴۔ حضرت عباس بن حضرت عبدالمطلب و حار

۵۔ حضرت زین العابدین بن حضرت امام حسین و حار

۶۔ حضرت جعفر الصادق بن محمد و حار

۷۔ حضرت امام حسین و سر مبارک و حار

جنت البقیع دسے ہوئے توں 50 میٹر حضرت عقیق دے مزار توں پرست چڑھ دے دل دو
نہیں۔

۱۔ حضرت مالک بن انس و حار

۲۔ حضرت نافع و حار

حضرت نافع حضرت عمر فاروق دے خادم تے مکی مسلک دے چوٹی دے عالم سن اے کجے
نہ سست قبر اں ہور نہیں۔

حضرت عثمان بن مظعون و حار

۳۔ حضرت ابراہیم بن حضرت رسول اللہ و حار

۴۔ حضرت عبدالرحمن بن عوف و حار

۵۔ حضرت سعد بن ابی وقاص و حار

۶۔ حضرت حمیس بن عبدالمطلب و حار

۷۔ حضرت سعد بن ابی وقاص و حار

۸۔ حضرت فاطمہ بنت اسد و حار

کے نزدیک تے پرست چڑھ دی گئے تقریباً 50 میٹر دے فاصلے تے دو قبر اں ہور نہیں۔

۱۔ حضرت سعد بن معاذ و حار

۲۔ حضرت طلحہ بنت اسد و حار

حضرت فاطمہ بنت سعد حضرت علی کرم اللہ وجہہ دی بی بی ایساں دے مزار وچ فرق
اے کجے کھادیں آپ دی قبر مبارک اک ہور تھاں دی دس دے نہیں۔ جنت البقیع دے ہوئے توں
15 میٹر پرست دل و حار ہور نہیں۔

۱۔ حضرت صدیق بنت حضرت عبدالمطلب (سرکاری کھادی جان)

۲۔ حضرت نائکہ بنت حضرت عبدالمطلب (سرکاری کھادی جان)

اگے مال کی حضرت عثمان غنی ہور دے مزار دی اسے مزید میں معاویہ دے دور حکومت وچ
دے پئے پاک لوں پچھیاں ہوئیاں ہور دے بندے شہید ہوئے سن اوہناں اے مزار دی حضرت
عثمان بن مظعون دے مزار اں نہیں۔

بنو امیہ دے دور وچ جنت البقیع دا اضافہ:

جداں حضرت عثمان غنی توں شہید کیا گئے توں آپ لوں حجرہ پاک وچ دفن کرنا چاہیا
تو آپ نے حضرت عمار بن عبدمنظور توں اجازت لے لی بی بی اوہناں لوں حضرت رسول
اللہ ﷺ و آل و صحابہ پر مصریاں انج نہ ہون دتا۔ حضرت محمد اللہ بن ریحیم بن حرام تے جبر
نہ مقرر آپ دا جنازہ دے کے جنت البقیع وں لکے پر امین عبدالمطلب دے اوچے دفن کرن توں باز
جہیز آپ دا جنازہ وچل کوک دے جا کے تے اوچے دفن کیا گیا۔ بنو امیہ نے ایہ تھاں جنت
البقیع وچ روائی۔

سعودی دور وچ جنت البقیع دا ادھار

دیا حجرہ دے مسلماناں دا مدینہ منورہ وچ آن دے سلسلہ ہر ویلے جاری اے مسلماناں دی
وحدہ دی ہون ستر توں ملکہ رکھیاں ہوئیاں جنت البقیع توں دو حاکم دی کوڑ پے لگی جہیز جہ

قوس سعودی حکومت میں یوں درج کیا۔ جسٹس ایچ ڈے اے ایک ہر قریب تمام جلیق احمد نول
وی جسٹس ایچ ڈے اے کیا۔ اک ماہ بعد انکو مشرقیوں پانہ می 1953 دی اور اس وی
شال کر لیا گیا میں سڑک اتے حضرت ابو سعید کدری و حرری جنز اس جلیق وی شال ہے۔

جنت البقیع دے پرستوں موجود اک پات 1965ء وحی ٹٹاں سچ مگر۔ سعودی حکومت
 پہاں ک قبولایا کی تاں سپہ مرہن والیاں نول، نفاں والے دھپ توں بی سکھن۔ 1966ء۔
 وحی یہ تہو لاودتا گیا۔ شاہ فہد نے جنت البقیع کوں بورودھ دتا اے۔ مسیحی تے مسجد نبوی
 وچ کارمرک آتے حضرت اسماعیل بن حضرت جعفر صادق و مزار اے جس تھوں تے ایہ حرار
 اے تاریخ نکس دے لکھدے نیں ایہ تھوں حضرت زین العابدین و بیٹیت سی۔ جبل سلع
 تے عین نزر کا دے پرستوں نکس ذکیہ محمد بن عبد اللہ بن حسن دی قبر اے۔ حضرت ابو سعید
 الخدری دے والد حضرت مالک بن سنان دا حرار پاک ملاحد دے پرستوں حوش المرردی
 دے بندے دے واقع اے۔

حضرت سرور کونین صلی اللہ علیہ وسلم داروضیہ پاک

حضرت محبوب و روح القدس (علیہ السلام) و اہل بیت (علیہم السلام)۔

”میرے گھر جاتے میرے خیر و بد چکار جنت و دیاں داغوں پوں ک باٹا ہے۔“

دنیا بھر وہ مسلمان، ایسے گلے تھے پکے یقین رکھنے والے کہ حضور اکرم ﷺ سے روضہ پاک کی تھاں کی وہ گھراے جتنے پہنچتے حضرت ام، مومن بن عاتکہ صدیقہ کے تاب روضہ سے کسی ایسے وہ تھاں سے جہاں تہ عرش اعظم توں وی وہاں حضور نے جدوں اپنے عاشق صادق بن ہدایت کی خواہش دیکھ رکھی تھی آپ نے اپنے معشوق کوں جان بھر کر راضی کر دیا۔ وہاں توں پہلاں آپ نے بیماری کی حالت میں حق علیہ السلام۔

”میں کہتا ہوں توں پہلاں خوش تے چار میاواں اووا پتاس وڈا ے ختا اپرتوں ے تے جھو۔

میںوں ساری دنیا جان غرائیوں ایسا چاہیایا دتیاں مکیاں نہیں میتوں ایہہ خوف نہیں کہ تہیں
میںوں پچھوں شکر دیتی پچھوں جاو گے پرور یہہ تہیں آپس ایسے لڑن لگ پڑتے ہلاک نہ ہو
جاو جو کہ تہیں سے نوں پہلاں توہاں ہلاک ہو یاں۔

یہ دیکھی ہے۔ ان ہفتی کھدوں آپ دل ہو جاوے سن کے کدی چمکے بار۔ فیروز الدین کی یاد
ہندوں ساریں، یاں جیسٹ، نکل کنور۔ سرکا پلٹنے پر دو مہر گئے سن۔ حضرت فضل بن حضرت
عباس نے حضرت اسامہ بن - ی سے پردہ لیا۔ حضرت علی نے غسل دتا حضرت عباس دی کوئل سن
مجھ تھکے نہیں پر دوسرے دنیاں مال سن۔ حضرت اویس بن خنیسی پانی داغزا بھر بھر کے لپا بندھے
سن۔ حضرت زبیرؓ نے قبر مبارک کدھی حضرت عباس، حضرت فضل، حضرت حمزہ بن حضرت عباس
حضرت اسامہ نے حضرت عبدالرحمن بن عوف سے آپ دے قسم مبارک نوں قبر وچ اتاریا۔
تربت لوگھ دسے کو باں بار ہاتھ آئے اوں آتے پانی چڑ کیا گیا۔ آپ دی لحد مبارک آتے
9 پیماں اتار رکھاں کلایاں۔

علاوہ اس کے کہ وہ ایک نئے

”مجھے بے پاک وادقہ چھوڑنے کوں بند ہے دل 8 میٹر مائے تے 5.5 میٹر چوڑا اسی آئے اندر
 دی کند صرف ۱ میٹر۔“

آپ نے دوسرا ہارک لہو سے دل سے قدم ہارک مشرق دل کیجے گئے تے پیر شریف مددھا
لہو سے دل رکھیا گیا۔

13ھ ہی دے دیا نہ 7 ہجادی آثاروں حضرت ابو بکر صدیقؓ نے غسل کیا اس دیاڑ
موسم بہت ٹھنڈی تھا دیاں اکی آپؐ گوں کس چڑھ گئی تے دیہ کس آپؐ نوں پورے پندرہ دیاڑ
ری امامہ حمیرہؓ نے بکریں عیدانہ مرنی۔ے حوالے مال لکھیا ہے۔

حضرت ابو بکر صدیقؓ دے دے حاصل توں کچھ چھپساں حضرت عائشہ صدیقؓ نے فرمایا
 ”بیر سوار دی اک منزل ہوندی اے۔“

اسوی خلیفہ دہرے دور وچ 88 بمطابق 706ء میں جدوں حضرت عمر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ نے
خلیفہ دے میرکن۔ حجرے پاک دی چھد سے داں، چارست کی حبس اوئے بنواں عید اللہ بن عمر
بن حنیف دیاں اے۔

انک رات جدوں دیش ہو رہی سی ملک مغرب من شعبہ دے مہروں
باہر نکل رہیا سی تے میرے غم راس ک ان دیکھی خوشبود
اساس میںوں ہو پاک انج دی خوشبودی پس ان میں سخی ہوں
سی میں سعد مسجد نبوی ول گیا جتھے میں دیکھا پی قبر طہر دا
چھد سے والا حصہ لیا ہوا ہے اوے دیے حضرت عمر بن عبد
اللہ رضی اللہ عنہ۔ تپ نے اپنے حامی حمزہ بن عبد المطلب
روشن داں میں اندر گیا اوہ سے آل درواں اس راسی دی سی
دونوں سے ہمدوں پھر دی سخی بٹائی تے دوہر مہارک باہر نکلے
ہوئے سن سارے نوکیں شش و پنج وچ سپٹا کئے کچھ تھیں ایہ سی
مہارک حضور اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دے نہیں پر حضرت مہارک بن عبد اللہ بن
عبد اللہ بن عمر سے میراں دیاں داں تپ بچیاں تے آکھیا کہ ایہ
دی میرے پردا حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ دے میں۔

حضرت عمر عبد اللہ رضی اللہ عنہ نے حجرہ پاک نوں کالیاں پھراں تاں ہوا۔ ایہاں پھراں دیکھ جا۔
کعبا لے ورتے گئے پھراں ہادی۔ حجرے پاک دے چوٹیوں پاسے اک بیچ گوشہ دی ہوا گیا۔
193ء بمطابق 808ء میں خلیفہ ہارون الرشید نے روضہ پاک دی جانی بدوائی سی اس توں
بچوں خلیفہ متوکل نے خلیفہ امجدی نے اپنے اپنے دور وچ ایہ دی تعمیر کیتی مصر دے حاکم
ہرے نے 668ء وچ ایہ دی نکوی دی جانی ہوئی۔ 678ء وچ سلطان قلاوون نے چلی وادی
حضور صلی اللہ علیہ وسلم دے تے گنبد بنوایا جہاں تھلے والا حصہ مربع شکل دے اتے اٹھ حصہ مشن شکل دے سی۔

ایہ گنبد نکوی دایا ہوا سی تے ایہہ سنا تے پیشہ کاری کیتی گئی سی۔

قیہ سلطان ابن سر حسن من عمر قلاوون نے اس گنبد نوں لوں مے توں بنوایا 765ء
بمطابق 1366ء میں سلطان الاشرف شہاب بن علی دے دور وچ دی گنبد دی مرمت ہوئی
ایہہ مگروں 881ء بمطابق 1479ء وچ سلطان اشرف قاتبا کی نے دی گنبد دی
مرمت کیتی تے میں بتل دی جانی ہاں حبسوں دیکھ کے آغاں محمد بابا سے تے دل چاہدا
سی۔ ایہ جانی دیکھ توں پر بت دل 16 میٹری تے چھد سے توں بعد سے اس 15 میٹر
چوڑی سی 886ء بمطابق 1484ء میں مسجد نبوی وچ ک لگ گئی جہدے پاروں گنبد دس
اک دی صورت وچ آ گیا۔

887ء بمطابق 1485ء میں سلطان اشرف قاتبا کی نے گنبد نوں پیڑا کر کے ہوا پر کچھ
ورجیاں مگروں ایہ گنبد وچ سوری ہوئی۔ سلطان نے اس دے دے دے سورہ دے امیر نصیر
بن ناصر دے حکم داکہ گنبد دے آتے حصے نوں انج داوون بے غیر سوری۔ ہوئے۔ نصیر بن
ناصر دے کاتے رنگ دے مگروں تے گنبد اتے سفیدی کر دتی۔

892ء میں گنبد اتے اک ہو روا گنبد بنوایا گیا۔

980ء بمطابق 1572ء میں سلطان سلیم خان عثمانی نے سرکارہ عظمیٰ دے روضہ پاک
تے بدوایت گنبد بنوایا تے اوہوں خوش رنگ پھراں تاں ہوا تاں گنبد اتے پیر رنگ کر دواتا۔
1228ء بمطابق 1813ء میں سلطان محمد علی پاشا نے حجرہ پاک نوں نوں سرے توں تعمیر
کر دیا تے ک سوئے داتے دو چاندی دے شیش داں دی ہوئے کچھ ورے کی لگے سی کہ گنبد وچ
غیر سوری ہو گئی۔

1233ء بمطابق 1817ء میں سلطان محمود بن عبدالحمید عثمانی نے اک نوں گنبد بنوایا تے
موجودہ رنگ سادا کر دواتا جہدے پاروں اوہ گنبد حضرت دے ناں توں پوری دنیا وچ مشہور ہو گیا۔
ایہ اوہ گنبد حضرت دے جہاں کوئی عاشق اسے جنموں دیکھن لئی ہر مسلمان دی اکھ نکھراے ہر دس

جہاد ویدار کرنا فتح سمجھا ہے۔ جیسے گنہگار ہمارے اپنے گناہوں کی پڑ کھول دے نہیں تے عاشق اپنی جان وادے نہیں۔

مدینہ منورہ دے قاضی

قاضی داماد حضور سرور مدینہ منورہ دے دیکھتوں چلیا آئے۔ آپ ﷺ نے حضرت علیؓ تے حضرت معاذ بن ابی بکر صدیقؓ تے قاضی مقرر کیا سی۔ حضرت ابو بکر صدیقؓ دے دور وچ ایہی قاضی سن۔ البتہ حضرت عمر فاروقؓ نے حضرت ابو موسیٰ اشعریؓ نوں یمن دا قاضی بنایا سی۔ سرکار دو عالم ﷺ دے دور وچ مدینہ منورہ وچ قاضی دا کوئی مہد نہیں سی۔ حضرت ابو بکر صدیقؓ نے پہلی واری حضرت عمر فاروقؓ ہواں نوں مدینہ دا قاضی مقرر کیا سی۔ غیر حضرت عمر فاروقؓ نے جہدوں عدلیہ و الکلام جاری کیا تے حضرت زید بن ثابتؓ انصاریؓ نوں مدینہ منورہ دا قاضی مقرر کیا۔ حضرت عثمان غنیؓ دے دور وچ مدینہ منورہ دا کوئی قاضی مقرر نہیں سی جہدوں کوئی مقدمہ پیش ہوندا سی تے مسجد نبویؐ وچ حضرت علیؓ حضرت طلحہؓ حضرت زبیرؓ تے حضرت عبدالرحمن بن عوفؓ اکٹھے ہو کے فیصلہ کر لیندے سن۔

بنو امیہ دے دور وچ حضرت ابو ہریرہؓ مدینہ دے قاضی سن۔ مروان بن الحکم نے حضرت عبداللہ بن نوفل بن حارث نوں قاضی مقرر کیا سی غیر حضرت ابو سلمیٰ بن حضرت عبدالرحمن بن عوف قاضی بنے۔ اس توں پہلے حضرت مصعب بن حضرت عبدالرحمن بن عوف تے عمر بن عبد بن زید بن الاسود قاضی رہے۔ قہاج بن یوسف دے دور وچ عمر بن عبد عبداللہ بن قیس بن نوفل بن مسحق تابعی تے عمر بن القلندر الرزقی نے وی قاضی دے عہدے تے کم کیا۔

حضرت عمر بن عبدالعزیز دے دور وچ عبدالرحمن بن یزید بن حارث غیر ابو بکر بن محمد ابو طوالت عبداللہ بن عبدالرحمن مسعد بن ابی اییم بن عبدالرحمن بن عوف مسعد بن زید بن ثابتؓ محمد بن صفوان حلت بن زید ابوبکر بن عبدالرحمن بن ابی سفیان مصعب بن محمد بن ابوبکر بن محمد بن مسعد عثمان بن عمر

بن موسیٰ تے محمد بن عمران بن ابی اییم بن محمد قاضی وی گدی آتے بیٹھے رہے۔

بنو عباس دے دور وچ ابوبکر بن ابی ہریرہ عبدالعزیز بن عبدالکعب بن عبداللہ خطاب تے عبدالرحمن القاسم بن محمد بن حضرت ابوبکر مدینہ دے قاضی رہے۔ مہدی دے دور وچ سعید بن سلیمان ابو بکر بن وہب بن وہب موسیٰ بن محمد بن طلحہ محمد بن عبداللہ بن عبدالرحمن محمد بن زید اسحاق تے موسیٰ بن یحییٰ قاضی مقرر ہوئے۔

باسون دے دور وچ ابوزید انصاری ابو غزیہ انصاری تے اس دے بچوں ابو مصعب احمد بن ابوبکر بن حارث ابوزید محمد بن یزید وی واری قاضی بن دے رہے۔ غیر پہلے دور وچ احمد بن یعقوب انصاری یعقوب بن اسماعیل ابو ہاشم الملقی تے محمد بن عبداللہ بن علی مدینہ پاک دے قاضی رہے۔ سعودی دور وچ الشیخ عبدالعزیز بن صالح وی قاضی بن۔

عبد اللہ بن عباس

حضرت رسول مقبول ﷺ کے پاک تھے سچے اور سچے آپ ﷺ کے بعد حضرت عثمان غنیؓ دے دور تک مدینہ منورہ دار الحکامہ بنوں پادشاهوں اسلامی سلطنت والے تھے انہوں نے اپنی کنٹرول ہوندا کی پرچہ دہاں حضرت علی کرم اللہ وجہہ نے مدینہ کے دار الحکامہ کو فکھ بناواتے مدینہ منورہ دار انتظام سنبھال لی امیر و امیرہ مقرر کیا تھے مدینہ کے سب توں پہلے امیر حضرت ابوجوب انصاریؓ سن ۱۰۰ھ وہاں توں بعد بنائے جان والے امیر اس کے تہ تیہ مال و ملکی اور سچ تھے

سکین بن حنیف انصاری (26ھ) خالد بن زید بن ابی الجوب انصاری (40ھ) سعید بن العاص (49ھ) مروان بن العاص (54ھ) ولید بن عقبہ بن ابوسفیان (57ھ) عمر بن سعید بن العاص (60ھ) ولید بن عقبہ ثانی (61ھ) عثمان بن محمد بن ابوسفیان (62ھ) عبداللہ بن زبیر بن عوام (63ھ) مصعب بن زبیر (65ھ) عباس بن سہل (66ھ) جابر بن اسود بن جوف (67ھ) عمر بن عبدالعزیز (68ھ) عثمان بن حبان (69ھ) ابوبکر بن محمد بن عمرو (69ھ) طلحہ بن عبداللہ (70ھ) طارق بن مراد (72ھ) جواج بن یوسف (73ھ) ربیع بن حنظل (78ھ) ہشام بن اسماعیل (78ھ) عبدالرحمن بن ضحاک (101ھ) عبدالواحد انصاری (104ھ) ابراہیم بن ہشام (106ھ) خالد بن عبدالملک (114ھ) محمد بن ہشام (115ھ) یوسف بن محمد (125ھ) عبدالعزیز بن عمر بن عبدالعزیز (127ھ) عبدالواحد بن سلیمان (128ھ) محمد بن عبدالملک (130ھ) ولید بن مراد (131ھ) یوسف بن مراد (131ھ) یزید بن عبداللہ (132ھ) داؤد بن علی العباس (133ھ) زیاد بن عبداللہ (134ھ) عباس بن عبداللہ (135ھ) زیاد بن عبداللہ (137ھ) محمد بن خالد (141ھ) ریاح بن عثمان (144ھ) عبداللہ بن ربیع حارثی (145ھ) حسین بن زید (150ھ) عبدالصمد بن علی بن عبداللہ (155ھ) محمد بن عبداللہ (160ھ) زفر بن

عبداللہ (161ھ) جعفر بن سلیمان (163ھ) ابراہیم بن یحییٰ (166ھ) اسحاق بن یحییٰ (168ھ) عمر بن عبدالعزیز بن عبداللہ (169ھ) اسحاق بن سلیمان (170ھ) عبدالملک بن صالح (172ھ) محمد بن عبداللہ (175ھ) محمد بن ابراہیم (178ھ) محمد بن یحییٰ بن موسیٰ (180ھ) ابراہیم بن محمد (183ھ) علی بن یحییٰ (185ھ) عبداللہ بن مصعب (186ھ) یحییٰ بن عبداللہ (187ھ) محمد بن علی (188ھ) ابوالخیر (190ھ) وجیب بن منہ (193ھ) داؤد بن یحییٰ (195ھ) حسن بن سکین (198ھ) ہارون بن اسب (200ھ) محمد بن علی (201ھ) عبداللہ بن الحسن بن عبداللہ (204ھ) صالح بن العباس (208ھ) سلیمان بن عبداللہ (214ھ) محمد بن داؤد بن یحییٰ (221ھ) محمد بن صالح (222ھ) محمد بن عبداللہ (223ھ) علی بن یحییٰ بن جعفر (234ھ) عبداللہ بن محمد بن داؤد (239ھ) عبدالصمد بن موسیٰ (241ھ) محمد بن سلیمان (245ھ) عبدالصمد بن موسیٰ (248ھ) جعفر بن الفضل بن یحییٰ (250ھ) مسلم بن عقبہ بن محمد (322ھ) ابو قاسم مسلم بن احمد (323ھ) اسحاق بن محمد بن یوسف (325ھ) حسن بن طاہر السینی (329ھ) ابو علی طاہر السینی (334ھ) مہنا بن ابی ہاشم (335ھ) داؤد بن قاسم (337ھ) ابو ہریرہ السینی (340ھ) حسین بن قید (341ھ) شہاب الدین ابو ہریرہ (346ھ) مہنا بن ابی ہاشم (370ھ) حسین بن مہنا بن ابی ہاشم (380ھ) ابو عبداللہ بن مہنا بن ابی ہاشم (389ھ) قاسم بن مہنا بن ابی ہاشم (395ھ) ہاشم بن ابو عبداللہ (400ھ) ہجاز بن قاسم (430ھ) شہید بن ہاشم (438ھ) ابوسند بن ہجاز (446ھ) منیف بن شہید (490ھ) عقیل بن شہید (500ھ) کیش بن منصور (505ھ) فضل بن منصور (543ھ) علیہ بن منصور (677ھ) محمد بن علیہ (783ھ) عمیر بن قاسم البخاری (788ھ) ثابت بن قیس البخاری (800ھ) عیوان بن قیس البخاری (802ھ) عزیز بن سہار (810ھ) حسن البخاری (815ھ) ایسان السینی (820ھ) عیاض بن

مانع (825ھ) قلیچاکی بن مانع (839ھ) سلیمان الجہازی (870ھ) زبیر بن
ایمان (890ھ) فیصل بن زبیر (900ھ) زبیر بن ایمان (970ھ) حسین بن
زبیر (1099ھ) علی بن حسین (1337ھ) ابراہیم السہبانی (1344ھ)
مشاری (1345ھ) شیخ عبدالعزیز بن ابراہیم (1346ھ) شیخ عبداللہ
السدیقی (1355ھ) شیخ عبدالرحمن بن عبداللہ السدیقی (1360ھ) عبدالکرم بن
عبدالعزیز (1385ھ) شیخ سعدان صر السدیقی (1387ھ)۔

حوالہ جات

تاریخ الخلفاء
تاریخ اہل اسلام
تاریخ اسلام
ابواب تاریخ المدینہ المنورہ
اخبار مدینہ منورہ
تاریخ المدینہ المنورہ
روزنامہ جنگ لاہور
تاریخ اسلام
عبدالرسول اللہ
اخبار المدینہ
تاریخ المدینہ
جہانگیری
ارشاد الساری
بخاری و مسلم شریف
سفرنامہ ابن بطوطہ
مکمل مبلدان
وفاء الوفا
فتح الباری
حافظ امام جلال الدین سیوطی
علامہ ابن خلدون
عبدالرحمن شوقی امرتسری
علی حافظ
اداریہ علی حافظ (اشاعت 1949ء)
محمد عبدالجبار
عبدالرحمن الہی ایڈیشن
شاہ معین الدین احمد ندوی
شیخ محمد رضا قاسمی
محمد بن محمود بن النجار
علامہ سید محمد رفیع الحسنی زبیدی
امام ابی جعفر بن جریر طبری
علامہ قسطلانی
کتب احادیث
ابن بطوطہ
علامہ یاقوت الحموی
امام بخاری
علامہ عسقلانی

امام مسعودی	مروج الذهب
امام سہیل	روض الانف
علامہ ابن قتیبہ	معارف ابن قتیبہ
سیرت ابن ہشام	یثرب میں اسلام
امام ابن سعد	طبقات ابن سعد
علامہ محمد بن حلف بن حبان	اخبار القضاۃ
پروفیسر ڈاکٹر محمد طاہر القادری	منہاج القرآن
حضرت پیر محمد کرم شاہ	ضیاء القرآن
محمد نعیم احمد برکاتی	معارف اسم محمد

